

Filológia és irodalom

Pázmány Irodalmi Műhely

Opuscula Litteraria

A Pázmány Péter Katolikus Egyetem
Bölcsészet- és Társadalomtudományi Kar
Magyar Irodalomtudományi Tanszékének
sorozata

Sorozatszerkesztő
Hargittay Emil

A sorozatban megjelent:

1. Tudományos diákköri dolgozatok, 2003
2. Személyiség és változás, 2004
3. Nyelv, irodalom, esztétikum, 2011
4. Filológia és irodalom, 2013

Filológia és irodalom

I. füzet

Szerkesztette Tompa Zsófia

Pázmány Péter Katolikus Egyetem
Bölcsészet- és Társadalomtudományi Kar
Piliscsaba, 2013

Pázmány Irodalmi Műhely

Opuscula Litteraria

A kiadvány a TÁMOP-4.2.2/B-10/1-2010-0014,
'TEHETSÉGTÁMOGATÁS A PÁZMÁNY PÉTER KATOLIKUS
EGYETEM KILENC TUDOMÁNYÁGÁBAN'
c. projekt támogatásával készült.

A füzetben szereplő tanulmányok első,
a konferencia írásbeli fordulójára küldött változatának bírálója
Maczák Ibolya

A kötet szerkesztője a PPKE BTK
Irodalomtudományi Doktori Iskolájának doktorandája,

a tanulmányok bírálója ugyanott témavezető,

a füzet szerzői közül Horváth Csaba Péter a doktoriskola doktorandusza.

A kötet tördelőszerkesztője Finta Gábor, a doktoriskola témavezetője.

A tartalomjegyzék az első,
a névmutató a hetedik füzetben található.

ISBN 978-963-308-125-9

ISSN 2060-7385

Tartalom

A PPKE BTK Irodalomtudományi Doktori Iskolájának Kárpát-medencei irodalmi MA- és PhD-hallgatók számára rendezett <i>Filológia és irodalom</i> című konferenciájának programja	9
„prédikációinak elemzése mindenképpen gyümölcsöző lehet”	15
HORVÁTH CSABA PÉTER Katolikus egyházi körkép Magyarországon Telegdi Miklós prédikációi tükrében	17
HAJTMAN KORNÉL Pázmány Péter prédikációinak szlovák fordítása	41
BALLA LÓRÁNT Csete István és Gyalogi János mint a kora újkori jezsuita szisztematikus történelmi–liturgiai–filozófiai prédikációs irodalom képviselői.....	63
„a könyv is árvaságra juthat, ha nincs, aki felkarolja”	87
BOGDAN ADAMCZYK Kelemen Didák és pártfogói levelek tükrében	89
DÓBÉK ÁGNES Nyomatványok és kéziratok Barkóczy Ferenc tiszteletére.....	115
JUHÁSZ SZANDRA Héber nyelvű bejegyzések a 16–18. századi album amicorumokban	137

„Parnasszusra kívánczó”	165
KAPOSI KRISZTINA	
A Névtelen szerző <i>Comico-Tragoediájának</i> filológiai és textológiai kérdései Adalékok a szöveg forrásaihoz és irodalmi párhuzamaihoz	167
PÉTER ZOLTÁN	
Varjas János levelei Péczeli Józsefhez	187
BALOG EDIT OTILIA	
Az önkonstruálás, a(z ön)reprezentáció és a költőnévé válás alakzatai Fábián Julianna és Gvadányi József levelezésében.....	205
„[...] értekezéseink ily nemű munkákban mélyebb megfontolást gerjeszhetnek”	235
JARÁBIK-LANG ANNA	
Kisfaludy Károly a halott vőlegény tematikus csoportba sorolható balladáinak retorikai, tematikai sajátosságai	237
KOLLÁR ZSUZSANNA	
„A' Nézőt és olvasót is ízlésbe kell hozni” Kettős mércék két magyar nyelvű folyóirat drámaelméleti írásaiban.....	261
FARKAS DANIELLA	
Természettudományos fordulat a magyar hírlapirodalomban „Koch Róbert” és a tuberkulózis gyógyítása az 1880–1890-es évek magyar lapirodalmában	273

„világába belehelyezkedve, költészetét értelmezve kell feldolgozni irodalmi hagyatékát”	291
HÍZ ÁGNES	
Ignotus pályakezdése Az 1890–91-es évek <i>A Hétk</i> ben megjelent írások tükrében.....	293
KISS TÍMEA	
Funkcionális alakzatvizsgálat Ady Endre néhány versének angol fordításában	315
HORVÁTH RÉKA	
Babits Adyról A <i>Tanulmány Adyról</i> és egy kézirat töredék értelmezése az Ady-kultusz kapcsán	339
DÉRI ESZTER	
Gulácsy Lajos nőideálja portréi és írásai tükrében.....	361
„Fakuló tükörről van tehát szó...”.....	387
TOMPA ZSÓFIA	
Papírra vetett magány Lehetséges új utak és olvasatok Tompa László életművében a költő kéziratosa hagyatéka alapján	389
MÉRY JÁNOS	
Jankovics Marcell, Pozsony gyermeke.....	413
KURCZ ÁDÁM ISTVÁN	
A temetőik mint heterotópiák Gion Nándor műveiben.....	431

„az elméleti koncepciók és a filológia [...] fontos kiegészítései lehetnek egymásnak”	453
PINTÉR VIKTÓRIA	
Ahol a szó megtörténik Aposztrophé és ikon Pilinszky János költészetében	455
GUNDA-SZABÓ DÓRA	
Metafilológia és irodalom Adalékok és kérdések az Ottlik-hagyaték kapcsán.....	477
Névmutató.....	493

*A PPKE BTK Irodalomtudományi Doktori Iskolájának
Kárpát-medencei irodalmi MA- és PhD-hallgatók számára
rendezett
Filológia és irodalom
című konferenciájának programja*

(Piliscsaba, 2013. szeptember 4–5.)

Megnyitó:

DR. BOTOS MÁTÉ, a PPKE BTK dékánja, Piliscsaba–Budapest

Szakmai köszöntő:

SZELESTEI N. LÁSZLÓ, egyetemi tanár, a PPKE BTK Irodalomtudományi
Doktori Iskolájának vezetője, Piliscsaba–Budapest

1. szekció: *„prédikációinak elemzése mindenképpen gyümölcsöző lehet”*

Elnök: DR. MADAS EDIT, egyetemi tanár, PPKE BTK Irodalomtudományi
Doktori Iskola, az MTA-OSZK Res Libraria Hungariae Kutatócsoport
osztályvezetője, Budapest

HORVÁTH CSABA PÉTER, doktorandusz, PPKE BTK, Budapest

*Vallomások a papi hivatásról és a katolikus egyház korabeli állapotának leírása
Telegdi Miklós prédikációiban*

HAJTMAN KORNÉL, doktorandusz, Bél Mátyás Tudományegyetem,
Besztercebánya

Pázmány Péter prédikációinak szlovák fordítása

BALLA LÓRÁNT, doktorandusz, Babeş-Bolyai Tudományegyetem,
Kolozsvár

*Csete István és Gyalogi János mint a kora újkori jezsuita szisztematikus történelmi-
liturgiai-filozófiai prédikációs irodalom képviselői*

2. szekció: „a könyv is árvaságra juthat, ha nincs, aki felkarolja”

Elnök: DR. POJJÁKNÉ VÁSÁRHELYI JUDIT, egyetemi tanár, az Országos
Széchényi Könyvtár Könyv- és Művelődéstörténeti Kutatások Osztálya
osztályvezetője, PPKE BTK Irodalomtudományi Doktori Iskola, Budapest

BOGDAN ADAMCZYK OFM CONV, doktorandusz, PPKE BTK, Budapest
Kelemen Didák és pártfogói levelek tükrében

DÓBÉK ÁGNES, egyetemi hallgató, PPKE BTK Magyar nyelv és irodalom
MA – Régi magyarországi irodalom szakirány, Piliscsaba
Kéziratok és nyomtatványok Barkóczy Ferenc tiszteletére

JUHÁSZ SZANDRA, doktoranda, PPKE BTK, Budapest
Héber nyelvű bejegyzések a 16–18. századi album amicorumokban

3. szekció: „Parnasszusra kívánkozó”

Elnök: DR. EGYED EMESE, egyetemi tanár, Babeş-Bolyai Tudományegyetem
Magyar Irodalomtudományi Tanszék, Kolozsvár

KAPOSI KRISZTINA, egyetemi hallgató, ELTE BTK Irodalom- és kultúratu-
domány MA – Középkori és koraujkori irodalom szakirány, Budapest
A névtelen szerző Comico-tragoediájának filológiai és textológiai kérdései

PÉTER ZOLTÁN, egyetemi hallgató, PPKE BTK Magyar nyelv és irodalom
MA – Régi magyarországi irodalom szakirány, Piliscsaba
Varjas János levelei Péczeli Józsefhez

BALOG EDIT OTILIA, doktoranda, DE BTK, Debrecen

Az önkonstruálás, a(z ön)reprezentáció és a költőnővé válás alakzatai Fábian Julianna és Gvadányi József levelezésében

4. szekció: „[...] értekezéseink ily nemű munkákban mélyebb megfontolást gerjeszhetnek”

Elnök: DR. THIMÁR ATTILA, egyetemi docens, PPKE BTK Magyar Nyelv- és Irodalomtudományi Intézet, Irodalomtudományi Tanszék, Piliscsaba

JARÁBIK-LANG ANNA, doktoranda, PPKE BTK, Budapest

Kisfaludy Károly a halott nőlegény tematikus csoportba sorolható balladáinak retorikai, tematikai sajátosságai

KOLLÁR ZSUZSANNA, doktoranda, ELTE BTK, Budapest

Találkozási pontok – Ifjabb gróf Teleki József drámabírálatai a Tudományos Gyűjteményben

FARKAS DANIELLA, doktoranda, SZTE BTK, Szeged

Mit köszönhet az orvostörténet a sajtóirodalomnak? „Koch Róbert” és a tuberkulózis gyógyítása az 1880-as és 1890-es évek magyar lapirodalmának tükrében

5. szekció: „világába behelyezkedve, költészetét értelmezve kell feldolgozni irodalmi hagyatékát”

Elnök: DR. TARJÁNYI ESZTER, egyetemi docens, PPKE BTK Magyar Nyelv- és Irodalomtudományi Intézet, Irodalomtudományi Tanszék, Piliscsaba

HÍZ ÁGNES, doktoranda, PPKE BTK, Budapest

Ignotus pályakezdése (1890–91-es évek) A Hétben megjelent írások tükrében

KISS TÍMEA, doktoranda, Selye János Egyetem, Révkomárom
Funkcionális alakzatvizsgálat Ady Endre költészetében

HORVÁTH RÉKA, doktoranda, PPKE BTK, Budapest
Babits írásai az Ady-kultusról – Egy fejezet a Babits-esszéek, tanulmányok, kritikák (1920–1923) kritikai kiadásából

DÉRI ESZTER, doktoranda, PPKE BTK, tudományos segédmunkatárs,
MTA–PPKE Barokk Irodalom és Lelkiség Kutatócsoport, Budapest
Pygmalion – Gulácsy Lajos nőideálja portréi és írásai tükrében

6. szekció: „Fakuló tükörről van tehát szó...”

Elnök: DR. HABIL. BERTHA ZOLTÁN, egyetemi docens, KRE BTK Magyar
Nyelv-, Irodalom- és Kultúratudományi Intézet, Modern Magyar Iro-
dalmi, Összehasonlító Irodalomtudományi és Irodalomelméleti Tanszék,
Budapest

TOMPA ZSÓFIA, doktoranda, PPKE BTK, Budapest
*Papírra vetett magány – Lebetséges új olvasatok Tompa László költészetében a köl-
tő kézíratos hagyatéka alapján*

MÉRY János, doktorandusz, PPKE BTK, Budapest
Jankovics Marcell, Pozsony gyermeke

KURCZ ÁDÁM ISTVÁN, doktorandusz, PPKE BTK, Budapest
Temető (és más heterotópiák) Gion Nándor Szenttamásán

7. szekció: „*az elméleti koncepciók és a filológia [...] fontos kiegészítései lehetnek egymásnak*”

Elnök: DR. HABIL. HORVÁTH KORNÉLIA, egyetemi docens, PPKE BTK
Magyar Nyelv- és Irodalomtudományi Intézet, Irodalomtudományi Tan-
szék, Piliscsaba

PINTÉR VIKTÓRIA, Sziveri János Intézet, PE, Veszprém
Az önmeghaladás kényszere – Tanúság, ikon, aszkézis Pilinszky János költészetében

GUNDA-SZABÓ DÓRA, doktoranda, PPKE BTK, Budapest
Metafilológia és irodalom – Adalékok és kérdések az Ottlik-hagyaték olvasásához

Szakmai zárszó:

SZELESTEI N. LÁSZLÓ, egyetemi tanár, a PPKE BTK Irodalomtudományi
Doktori Iskolájának vezetője, Piliscsaba–Budapest

*„prédikációinak elemzése
mindenképpen gyümölcsöző lehet”*

HORVÁTH CSABA PÉTER*

*Katolikus egyházi körkép Magyarországon
Telegdi Miklós prédikációi tükrében*

I. Telegdi Miklós és prédikációi

A kora újkori prédikációirodalom intencionalitását már többen elemezték.¹ Tanulmányomban Telegdi Miklós (1535–1586) címzetes pécsi püspök és

---

* Horváth Csaba Péter a PPKE BTK Irodalomtudományi Doktori Iskolájának PhD-hallgatója. Készülő doktori értekezésének témája: *Telegdi Miklós élete és munkái*. Témavezető tanára: Szelestei N. László egyetemi tanár.

¹ A 16. század második felének paphiánya miatt az egyházmegyei központtól távolabb lévő kis egyházközségek lelki útravalóval és keresztényi tanítással való ellátása érdekében a püspök által kinevezett, olvasni tudó laikusok, ún. licenciátusok olvastak fel vasár- és ünnepnapokon kész prédikációkat, melyekből részeket kihagyni vagy hozzájuk tenni nem volt szabad. A licenciátusi intézmény a mohácsi vész után alakult ki, amikor a reformáció szinte a teljes országot magával sodorta, valamint a katolikus klérus fegyelme is erodálódott (a papok gyakorta nyíltan szimpatizáltak a reformáció tanaival, megnősültek, stb.), ezért az egyház arra kényszerült, hogy a hivataluktól megfosztott papok helyett világi személyek segítsék a liturgikus munkát. BEKE Margit, *Oláh Miklós tevékenysége az esztergomi érseki székekben (1553–1568) = Kezdés és újrakezdés c. konferencia*, szerk. BEKE Margit, Bp., Márton Áron, 1993 (Prímási Levéltár Kiadványai: Strigonium Antiquum, 2), 19–24, 20. A licenciátusi (mai szóval lelkipásztori kisegítői) hivatalról bővebben: HERMANN Egyed, *A katolikus egyház története Magyarországon 1914-ig*, kiad. ADRIÁNYI Gábor, München, Aurora Könyvek, 1983² (Dissertationes Hungaricae ex Historia Ecclesiae, 1), 229, 255–256. Segítségül szolgálhattak továbbá a prédikációban még nem jártas papestvérek, lelkipásztortársak számára az igehirdetés során, példát adva nekik a homília megfelelő előkészítéséhez. Ez gyakorta egyszerűbb megoldás volt, mint a korabeli retorikai segédkönyvek átböngészése – ha ugyan ezek kéznél voltak számukra. MACZÁK Ibolya, *Elorzott szavak: Szövegalkotás 17–18. századi prédikációkban*, [Szigetmonostor], WZ Könyvek, 2010, 29. Természetesen írói-szépírói szándék is vezérelhetette a szerzőt, pl.: PÁZMÁNY Péter, *A romai anyaszentegyház szokásából minden vasarnapokra es egy-néhány innepekre rendelt evangéliumokról predikacziók* [...], Pozsony, 1636 (RMNy 1659). Meg kell jegyezni azonban, hogy a literátori és az irodalmi öntudat még a 16–17. században sem választható szét teljesen. TARNAI Andor, „*A magyar nyelvet írni kezdik*”: *Irodalmi gondolkodás a középkori Magyarországon*, Bp., Akadémiai, 1984 (Irodalomtudomány és Kritika), 29, 284.

esztergomi apostoli kormányzó prédikációs köteteinek² két lehetséges korabeli használati lehetőségére hívom fel a figyelmet.³ Többek között arra a kérdésre keresem a válaszokat, miképpen volt képes a magyarországi katolicizmus a megmaradásra egy olyan korban, amikor a fenyegetés kettős természetű volt: egyrészt a pogány ellenséggel vívta egyenlőtlen harcát az egyetemes magyarság, másrészt a reformáció vég nélkül elterjedt hazánkban. Telegdi prédikációi nagyban hozzájárulnak ennek megvilágításához, ugyanis szólnak mind a mindennapok hányattatásairól, mind pedig betekintést engednek egy korabeli tudós főpap világnézetébe, cselekedeteinek kiváltó okaiba. (Telegdi számára a javító szándék egyetemes cél mind a klérus, mind a hívők tekintetében; a trienti akták csak támpontokat adtak e munkájához.) A kora újkori prózai kegyességi műfajok, különösen a prédikációk, nagy jelentőségű egyetemes, művelődés- és egyháztörténeti forrásokként is olvashatók. A továbbiakban történeti ismereteink applikációjával és a prédikáció műfaji sajátosságainak figyelembevételével arra törekszem, hogy Telegdi szövegein keresztül a 16. század végének katolikus egyházi állapotáról objektív képet alkossak.

Sajnálatos módon nemzeti egyháztörténeti irodalmunk méltatlan módon mostohagyermekként bánt Telegdi Miklóssal.⁴ Ennek számos lehetséges

---

² TELEGDI Miklós, *Az evangéliomoknac [...] magyarazattyanac első* (Bécs, 1577 [RMNy 374]), *masodic* (Nagyszombat, 1578 [RMNy 418]) és *harmadic része...* (Nagyszombat, 1580 [RMNy 474]). [A továbbiakban: P1, P2, P3.]

³ A kora újkori prédikációs szövegek kompilációja kapcsán hasonló elemzés: TASI Réka, „Ha pedig immár kívánnyatok tudni...”: *Ilyés István prédikációs-kötetének használati lehetőségei = Retorika, interpretáció, szövegértés a régi magyar irodalomban*, szerk. BITSKEY István, IMRE László, Debrecen, 2003 (Studia Litteraria: A Debreceni Egyetem Magyar és Összehasonlító Irodalomtörténeti Intézetének Kiadványa, 41), 168–178.

⁴ Névtáraink (természetükből fakadóan) nem közölnek egy személyről hosszabb életrajzi leírást, de Telegdinek gyakorta csak nevét jegyzik fel. A nagy nemzetközi összefoglalásban nem szerepel, csak mint címzetes pécsi püspök, az esztergomi érsekeknél név szerint nincs feltüntetve mint adminisztrátor. *Series episcoporum ecclesiae Catholicae, quotquot innotuerunt a Beato Petro Apostolo*, ed. P. Pius Bonifacius GAMS, Leipzig, Karl W. Hiersemann, 1931², 380. Ezen felül minimális adatok: NÉMETHY Lajos, *Series parochiarum et parochorum archi-dioecesis Strigoniensis ab antiquissimis temporibus usque annum MDCCCXCIV*, Strigoni, Buzárovits Gusztáv, 1894, 982; BRÜSZTLE József, *Recensio universi cleri dioecesis Quinque-ecclesiensis*, 1874, I, 406–408; *Memoria basilicae Strigoniensis Anno 1856. die 31. Augusti consecratae*, typ. Beimel et Basileus Kozma, 1856, 143–144. Műveinek felsorolásával: KOLLÁNYI Ferenc, *Esztergomi kanonokok 1100–1900*, Esztergom, Esztergomi Főszékesegyház Káptalan, 1900, 166–169. Lányi is keveset szól róla, mert „tekintélye csak helynöki volt”. LÁNYI Károly *Magyar egyháztörténelme*, II, átd. KNAUZ Nándor, Esztergom, Horák Eged, 1869², 155. Hermann Egedyed szűkszavú-

oka közül meg kell említenünk a korabeli kútfők csekély voltát, valamint azt, hogy az esztergomi érseki szék politikai és pénzügyi okok miatt betöltetlen volt. Ezen felül a levéltárak anyagában olvashatunk egynéhány kínos eseményről is, melyek Telegdi papi méltóságára árnyékot vethettek. Ilyen volt például egy Garai Márton kanonokkal közösen történt pecsét-hamisítási ügy,⁵ egy gyermekbántalmazási eset,⁶ valamint a protestáns nagyszombati polgárok vádolása, miszerint papi becsületén csorba esett.⁷ Azonban mindezen események taglalása nem tanulmányom kifejezett feladata, ezért a következőkben papi-főpapi pályaképeinek rövid megrajzolásával szeretném megvilágítani, miféle állapotbeli és hivatali kötelességek hárultak rá. Csak ezek ismeretében lehetséges véleményt alkotni a korabeli közállapotokról, a humanista főpap cselekedeteinek szándékoltóságáról. (Telegdi életművét eddig két rövidebb munka foglalta össze: Both Ferenc kismonográfiája és Fényi András disszertációja, amely prédikációit elemezte.)⁸

Telegdi Miklós a katolikus reform első nemzedékének tagja volt, akinek egyházi karrierje nagy munkaképessége, szerénysége és a hit ajándékainak töredelmes megvállása révén töretlen volt.⁹ Krakkói,¹⁰ majd bécsi tanuló-

---

an, de méltatóan így fogalmaz: „a katolikus vallás rendszeres védelmét ő [Telegdi] teremtette meg a királyi országreszen”. HERMANN, *i. m.*, 223.

⁵ Österreichisches Staatsarchiv, *Hoffmanz Ungarn*, rote Nummer 22. Konv. 1571. február. fol. 63–71.

⁶ BOTH Ferenc, *Telegdi Miklós élete és művei: Irodalomtörténeti tanulmány*, Szeged, Endrényi Lajos, 1899, 28, 41.

⁷ Véleményem szerint ennek többek között Bornemisza Péter áll a háttérében: THURY Etele, *A Dunántúli Református Egyházkerület története, I (1523–1674)*, Pozsony, Kalligramm, 1998² (Csallóközi Kiskönyvtár), 70.

⁸ BOTH, *i. m.*; FÉNYI András, *Telegdi Miklós (1535–1586)*, Bp., Buschmann, 1939.

⁹ Telegdi életéről és működéséről legújabb tanulmány, több – ezen dolgozat határait meghaladó – értelmezési lehetőséggel: PETE József, *Telegdi Miklós pécsi püspök, az egyházfő*, Pécsi Szemle, 5(2002)/1, 4–19.

¹⁰ Baccalaureátusi fokozatát is itt szerzi meg, majd a krakkói magyar bursa seniorának választják.

„Anno eodem judibus Octobris Nicolaus Thelegdinus, artium et philosophiae baccalaureus, voto unanimi fratrum electus est in seniore[m] domus eiusdem, quo seniore[m] agente hi in album hoc nomina sua dedere estiu[m] commutatione:

Gregorius macer Szepsius, baccalaureus

Joannes Szwnjogh, baccalaureus

Thomas Derczinus

Mattheus Szakachinus

évei után Oláh Miklós esztergomi érsek a huszonhárom éves Telegdit pap-pá szentelte, majd látva az ifjú lelkipásztorban a tehetséget és elszántságot, a nagyszombati városi iskola tanítójává nevezte ki, ahol bölcséleti tárgyakat tanított. 1561. január 25-én Oláh kanonokká, egy évvel később zólyomi főesperessé nevezte ki; 1564-ben Telegdi Nagyszombat plébánosa, 1565-ben olvasókanonok lett. Verancsics Antal érsek 1570-ben Telegdit a nagyszombati káptalan nagyprépostjává emelte,¹¹ majd 1573-ban általános helynökévé (vikáriusává) tette.¹² Verancsics Antal halála után (1573) az esztergomi érseki szék megüresedett, és egészen Kutassy János beiktatásáig (1597. január 22.) nem volt főpásztora a magyar katolikus egyháznak.¹³ Mindez azonban nem jelenti azt, hogy az ellenreformáció első generációja (Borne-misza Pál, Draskovich György, Monoszlóy András, Mossóczy Zakariás, Pécsi Lukács, Szántó Arató István és többek) nem fejtett ki szinte erőn

---

Martinus Dobo Thokainus

Thomas Beltekinus.

Hyemali commutatione:

Andreas Karolinus

Stephanus Szegedinus.

Anno 1558 commutatione aestiua:

Propter paucitatem nostrum ex domini rectoris voluntate suscepti sunt:

M. Lucas Posnaniensis

Joannes Smolka

Sbibgneus Bochensis, baccalarius [e három hallgató lengyel származású]

Franciscus Kraßnanus

Franciscus Cegledius

Andreas Szamoskeozy.

Commutatione hyemali:

Michael Libocz Wylmanus

Franciscus Agriensis.”

Regestrum bursae Hungarorum Cracoviensis (A krakói magyar Tanulók-háza lakóinak jegyzéke) (1493–1558), kiad. SCHRAUF Károly, Bp., MTA, 1893 (Magyarországi Tanulók Külföldön, 3), 34–35. Schrauf megítélése szerint e sorokat saját kézzel írta. A krakkói főiskola népszerűségében a harmadik volt a kora újkorban a katolikus magyar hallgatók körében Bécs, Róma és Grác után. SZÖGI László, *Magyarországi katolikus teológusok tanulmányai külföldön 1526–1918 = Memoriae tradere: Tanulmányok és írások Török József hatvanadik születésnapjára*, szerk. FÜZES Ádám, LEGEZA László, Bp., Mikes, 2006, 341–346, 344.

¹¹ Igaz ugyan, hogy a következő évben meg is vonja tőle e címet, mert a káptalannal viszálya volt, de annak elsimítása után 1573-ban Verancsics visszahelyezte őt a préposti tisztebe.

¹² „Nicolaus Telegdinus Praepositus Capituli Strigoniensis, ut nomina Verantii expugnant, infulam, et pedum pastorale divendere debuit.” Nicolaus SCHMITTH, *Archi-episcopi Strigonienses compendio dati*, Tyrnaviae, typ. SJ, 1752, 111.

¹³ Fehérkövy István még beiktatása előtt elhunyt.

felüli teljesítményt. E tisztében maradt 1577-ig, amikor Telegdit kinevezték az esztergomi érsekség adminisztrátorává,¹⁴ ezzel – noha az esztergomi érseki jogokat nem gyakorolhatta¹⁵ – a magyar katolikus egyház első számú vezetője lett. Ezt a jogkörét haláláig (1586) birtokolta. Koller szerint érseki kinevezésének gátja lehetett, hogy nem szerezte meg a doktori fokozatot.¹⁶ (1579. február 6-án Rudolf magyar király pécsi püspöknek nevezte ki, melyet a római szentszék május 15-én megerősített).¹⁷

---

¹⁴ Josephus KOLLER, *Historia episcopatus Quinqueecclesiarum*, Posonii, Pestini, Landerer, 1806, VI, 322. Az Udvari Kamara előterjesztése nyomán Telegdit esztergomi adminisztrátornak, váci püspöknek és udvari káplánnak terjesztették fel, de ebből csak az esztergomi adminisztrátori tisztség lett az övé. Österreichisches Staatsarchiv, *Hoffinanx Ungarn*, rote Nummer 39. Konv. 1579. febr., fol. 55–58.

¹⁵ Az esztergomi érseket egyházi jogi szempontból megilletik: a magyar katolikus egyház feje, nemzeti zsinatot hirdethet, melyen a kalocsai érsek is köteles megjelenni; minden főpapi székéből fogadhat el peres ügyeket, melyek akár nem fellebbezés, hanem panasz útján jutnak elébe; a római szentszék született követe. Közjogi szempontból megilletik: királyi tanácsos; fő és titkos kancellár (a királyi kettős pecsét őre, amivel a nemesi leveleket szokták hitelesíteni); az ország egyik rendes bírója; Esztergom vármegye örökös főispánja; az uralkodóház káplánja, amennyiben az idehaza tartózkodik; a királyt a nádorral együtt koronázza, és háromszor felesketti, a királyné megkoronázásában is részt vesz; egyháznemesi székekben jószágokat adományozhat; jobbágysági mentesek a híd- és útvámok alól; pizetumbehajtási jog (a pizetum adófajta, mely a pénzverésből és -váltásból ered); nem tartozik peres ügyekben személyesen esküt tenni, hanem ha ez szükségesnek mutatkozik, tisztje által teheti le. KÉSMÁRKY István, *Az esztergomi érseknek mint Magyarország primásának jogai és kiváltságai: Egyházi jogi és közjogi tanulmány*, Bp., Franklin, 1896. E fentiek közül azonban időközben elnyert néhány jogot, pl. kisebb oltári jövedelmeket adományozott az alábbiaknak: Kádas Fülöp, Szemer János, Kis Mihály, Szócs Mihály, Mogor Péter, Szabó Márton, Dobrowizki Péter, Kalmár Ambrus. Österreichisches Staatsarchiv, *Hoffinanx Ungarn*, rote Nummer 31. Konv. 1576. márc. fol. 2–3. 1579-ben Rudolf Telegdit királyi salariatussá (tanácsos) nevezte ki. BOTH, *i. m.*, 88. Udvari káplánnak is felterjesztették, ld. 13. jegyzet.

¹⁶ „Feria 6. die 15. Maii 1579. Romae apud S. Petrum fuit Consistorium Secretum de more etc. Sanctissimus Dominus noster, referente Reverendissimo D. Joanne Cardinali Morono decano, et ad nominationem Serenissimi Caesaris Hungariae regis providit Ecclesiae Quinqueecclesiensis per translationem R. P. D. Joannis Monozloy ad Ecclesiam Zagrabensem vacantem de persona Reverendissimi Domini Nicolai Telegdini Vicarii Archiepiscopatu Strigoniae habentis omnia requisita, excepto doctoratus gradu, quem in illis regionibus suscipere non solent, idoneum tamen, et fidem prosequens ipsiusque dictae Ecclesiae in Episcopum praefecit cum retentione. [Acta consistorialia Vatic. Tomo 109. pag. 541. t.]” KOLLER, *i. m.*, 319–320.

¹⁷ Püspöki székét nem foglalhatta el, mert a török uralta székvárosát; kánoni látogatásra sem volt alkalma. PETE, *i. m.*, 14. A püspöki hivatalt Monoszlói Jánostól vette át, aki később zágrábi püspök lett. A címzetes apátság, prépostság adományozása a püspök javaslatára történt, de főkegyúri jog volt. A címzetes püspökök szintén a királytól kapták kinevezésüket, őket a főkáptalan jelölte. BÁNK József, *A címzetes apátok és prépostok újabb jogi helyzete*

A magyar prédikációtörténeti szakirodalomban Telegdi prédikációi mindig valamiféle összehasonlításnak szolgálnak alapot, önállóan csak Fényi András fentebb hivatkozott tanulmánya foglalkozott velük, kiemelve a tudós főpap apologetikáját, hitvallását és nyelvművészetét. Az összehasonlításoknak tárgya legtöbbször magától értetődő módon a híres hitvitatárs, Bornemisza Péter csallóköz–mátyusföldi szuperintendens ötkötetes prédikációgyűjteménye,¹⁸ valamint a magyarországi kora újkori prédikáció csúcsteljesítményeként számon tartott Pázmány Péter-féle szentbeszéd.¹⁹ E kutatásoknak többnyire az a tétjük, hogy fejlődéstörténetbe állítsák a magyar nyelvű prédikációirodalmat.²⁰ Telegdi prédikációinak önálló elemzése azonban mindenképpen gyümölcsöző lehet, vizsgálódásomnak éppen ezért ezen a módszertani alapon kell nyugodnia, hogy a feltett kérdéseket megválaszolhassam.

II. A papi hivatásról

Telegdi Miklós vaskos posztillás könyveit olvasva szembetűnő volt, hogy állandó témái mind a papi hivatás szenvedélyes megvallása, mind pedig a korabeli katolikus egyházi állapotok önkritikus szemlélete és leírása. Felvetődik a kérdés, hogy Telegdi e gondolatokat kinek is címezhetette. Válaszul

---

Magyarországon, Bp., Stephaneum, 1941, 11–12. (Különlenyomat a *Notter Antal emlékkönyvből. Dolgozatok az egyházi jogból és a vele kapcsolatos jogterületekről*.) Adatbázisban: *Pápai kinevezések, megbízások és felbatalmazások Erdély, a Magyar Királyság és a Hódoltság területére (1550–1711)*, összeáll. GALLA Ferenc, kiad. TUSOR Péter, TÓTH Krisztina, Bp., Róma, 2010 (Bibliotheca Historiae Ecclesasticae Universitatis Catholicae de Petro Pázmány Nuncupate [Series, 1]: Collectanea Vaticana Hungariae, Classis 2, Tom. 3), nr. 29, 36.

¹⁸ NEMESKÜRTY István, *A XVI. század utolsó három évtizedének postillairodalmából*, It, 1957, 453–466; UÓ, *A magyar széppróza születése*, Bp., Szépirodalmi, 1963, 200; OLÁH Szabolcs, *A tanúságra hívás retorikája és a vita dialektikai elvű elutasítása: Bornemisza Fejtegetése és Telegdi Felelete* = „Tenger az igaz hitről való egyenlenségek vitatásának eláradott özöne...”: *Tanulmányok a XVI–XIX. századi hitvitáinkról*, szerk. HELTAI János, TASI Réka, Miskolc, ME BTK Régi Magyar Irodalomtörténeti Tanszék, 2005, 13–31, 13.

¹⁹ FÉNYI, *i. m.*, 17, 22; OLÁH Szabolcs, *Az önszemlélet síkjai Bornemisza és Telegdi vitájában = Religió, retorika, nemzettudat régi irodalmunkban*, szerk. BITSKEY István, OLÁH Szabolcs, Debrecen, Kossuth, 2004 (Csokonai Könyvtár: Bibliotheca Studiorum Litterarium, 31), 359–373, 359–360; RÓNAY György, *Pázmány magyar elődei*, Theologia, 1936, 51–56; HORVÁTH Csaba Péter, *Hogyan írt prédikációt Telegdi Miklós és Pázmány Péter? = Pázmány nyomában: Tanulmányok Hargittay Emil tiszteletére*, szerk. AJKAY Alinka, BAJÁKI Rita, Vác, Mondat, 2013, 183–191.

²⁰ TASI, *i. m.*, 177.

két dolog lehetséges. Az első válasz, hogy paptestvéreinek szánta, akiknek okulására fogalmazta meg gondolatait. Másrészt – mivel számára a nevelés és az erkölcsi tanítás tekintetében első számú elv a példaadás²¹ – a laikus tömegek számára is megmutatja, hogyan nem szabad cselekedni, és mivé lesz a világ, ha már az „egyházi szolgák” sem a saját feladatukkal törődnek. Ez azért is lényeges, mert a reformáció terjedésével a középkori homiletikai módszertan és témarendszer (és itt nem a skolasztikus formai előírásokra utalok, melyek a felvilágosodás koráig elkísérték a prédikáció műfaját) már nem volt megfelelő a hallgatóság megszólítására. Egyre erősebb volt az igény a hitigazságok egyéni átélésére, melyre a személyes példa és vallomás vezetheti a hívőket.²² E személyes vallomások és tanúságtételek legautentikusabb megnyilvánulásai formái és médiumai a különböző prédikációs alkalmak voltak.

A következő példákban a három megszólítási alappozícióból szemléltetem a papi életpályamodell leírását. T/3: „Azon igyekezzenec a predicatoroc, hogy az ü halgatoioc az feiedelmec, hogy az ü alattoc ualoc, az szülec hogy az ü magzattyoc, az cheledes emberec, hogy azü [!] hazoc nepe esmeriec az Christust, az istennec esmeretiben es szeretetiben neuekedgyenec, tuduan hogy szamot kellec ü felölöc iöuendöre adnioc.”²³ E/1: „Az az, hogy az mire kel uala az Messiasnac az embereket tanetani, en arra tanetom az egyigyueket. Vigasztalom az töredelmes es meg keseredet szüü bünösöket, az bünöc köteleuel meg köteleztetet nepek nec hirdetem, predi callom es igerem az szabadulast, hogy ha hisznec en bennem, es penitenciat tartanac, bünöc meg bochattatic.”²⁴ E/2: „Hiszem hallod szent Paltul mire valoc a’ lelki pasztoroc, es a’ taneto Doctoroc az anyaszentegyhazban, hogy tanetasokkal neuellenec, es vastagéchanac minket a’ hitben es keresztyeni

---

²¹ „Masodic, az io példa adás. Hogy az io élet nec peldaiáual meg ekesechec az ü tudományokat, es kellemetessé tegyec az halgatoknal. Vgyanis ektelen dolog, midön az tanetonac élete, meg nem felel az ü tanetasanac. Es az semmi nem egyeb, hanem a’ mit egy kezeuel eppet, azt a’ masikcal el rontani. Szükséges azert a’ tanetas melle az io es tisztesség es élet.” P3, 164. Hasonlók: P1, 545; P2, 450.

²² BITSKEY István, *Humanista erudíció és barokk világkép: Pázmány Péter prédikációi*, Bp., Akadémiai, 1979 (Humanizmus és Reformáció, 8), 12, 21; FÉNYI, *i. m.*, 27–28.

²³ P1, 36. Hasonló: P3, 157–159 (a jó prédikátorok a föld sója).

²⁴ P1, 39. Hasonló: P3, 697 (nem szabad eltántorodni a prédikálástól csak azért, mert süket fülekre talál; ez a prédikátor kötelessége).

tudományban. (*Mire valoc a' Praedicatoroc.*)”²⁵ A grammatikai személyek vizsgálatán túlmenő következtetéseket is levonhatunk. Tudjuk, hogy a szentmisen kívül is voltak prédikációs alkalmak; ennek gyakorlata Pázmány idejében, a barokk korban kezdett előtérbe kerülni.²⁶ Az azonban bizonyos, hogy a szentmise keretében is volt egy rövid prédikáció, azonnal a felolvasott vagy előénekelte evangélium után, mely a leggyakrabban az adott napra rendelt perikópa litterális magyarázatából állt (homília).

Telegdi gyakran nem misére járásról, hanem „prédikáció hallgatásról” vagy „prédikáció hallásról” beszél. A szentmiseáldozatban való aktív részvétel mellett mindig fontos – és ez a reformáció előretörésével egyértelműen szükségszerű, mivel az a szentbeszédet az istentisztelet központi elemévé tette – nemcsak a megtestesült Igének, hanem Istennek az Ige által való megjelenése is a gyülekezetben. Ez pedig nem más, mint a prédikációs alkalom, amikor az Igével a hallgatóság nem mint pusztán betűvel vagy történiával (történettel) találkozik, hanem a közvetítő pap révén, akinek joga és kötelessége az Ige állandó aktualizálása és értelmezése, az igaz értelmet elnyeri. Ez azért lényeges, mert prédikációinak hossza közel harminc-negyven perc élőszóval elmondva, de ha a beszédtempó mainál lassabb ütemét vesszük számításba,²⁷ akár háromnegyed órányi is lehetett egy szentbeszéd. Ebből következik, hogy mind az elhangzott, mind a leírt prédikáció a perikópa értelmezésén túl egyéb erkölcsi és műveltségi tartalmakkal is kiegészíthető volt,²⁸ azaz a kora újkori mindennapokba is könnyen bepillant-hatunk. Így akár kiterőként, de soha nem az igemagyarázat fő részeként, bekerülhetnek a homíliába a szónokló pap személyes vallomásai, koráról alkotott pozitív (ez kevésbé) és negatív reflexiói, napi aktualitások, a szónok életvezetési és praktikus tanácsai is.

Sokszor elmegyünk a mellett a tény mellett, hogy a prédikáció meghatározott aspektusai (a magyarázott perikópa másfél évezredes szentírásmagyarázati-hermeneutikai hagyományban való elhelyezkedése,²⁹ az ünnepi

---

²⁵ P2, 784. [A kisebb betűtípussal szedett részek a margóról származnak.]

²⁶ VÁRNAGY Antal, *Liturgia (szertartás): Az egyház nyilvános istentisztelete*, Abaliget, Lámpás, 1995, 507.

²⁷ BÓNA Judit, *A gyors beszéd: Produkciós és percepcióssajátosságok*, Bp., MTA Könyvtára, Lexica, 2009.

²⁸ BITSKEY, *i. m.*, 140.

²⁹ HORVÁTH, *i. m.*, 183.

alkalom, a hallgatóságot éppen esedékesen érintő természeti, történelmi, közösségi csapások vagy javak) sokkal inkább meghatározzák egy beszéd hatását, mint ékítő elemei, megszerkesztettsége és hangzatos példázatai.³⁰ „Az ugyanis, ahogyan a prédikátori hang a közösséget kezeli, megteremthet és le is rombolhat befogadói magatartásokat.”³¹ A továbbiakban arra törekszem, hogy a papi-olvasói befogadás oldaláról közelítsem meg azokat az általános kérdéseket, amelyek a korabeli – és talán a mai – klérusnak jelentettek aktualitást.³²

A fentiekben bemutatott pusztá általánosságokon túl Telegdi a papi hivatás aktuális feladatairól is sokat ír.³³ Harmadik kötetének előszavában a folyamatos tanulás és az olvasottság fontosságára hívja fel a figyelmet: „De mostan kilömben vagyon a’ dolog, irasbol, könyuekből, soc vigyazással es munkaual kel azt meg tanulnunc, a’ mire mást tanétunc. Eiel nappal irast kel oluasní annac, a’ ki praedicalani akar: Vakmerőség azert annac, a’ ki vagy semmit nem tud, vagy oly keueset, hogy a’ mit oluasis nem érti, az egyhazi szolgulatba ölgyeti ni magát. az sem iol chelekedic valaki olyanokat valaszt auagy bochat, az Isten igeienec hirdetesére.”³⁴

Az alsópapság műveletlensége és a reformációval szembeni modern fellépés okán,³⁵ valamint a korszerű papképzés megindítása céljából a trienti zsinat elrendelte papnevelő intézetek felállítását.³⁶ Magyarországon ez igen

---

³⁰ „A egyházi szónoklatban a tartalomnak uralkodnia kell a retorikai-stilisztikai elemek fölött.” SZELESTEI N. László, *A prédikáció: Irodalmi és lelki olvasmány = Régi magyar prédikációk 16–18. század: Egyetemi szöveggyűjtemény*, összeáll. SZELESTEI N. László, Bp., Szent István Társulat, 2005, 8–13, 10.

³¹ TASI Réka, „Trombita”, „sáfár” vagy „mennyei kenyér osztogatója”: *Prédikátori szerepek egy 17. század végi kötetben*, Debrecen, 2003 (A Debreceni Egyetem Egyetemi és Nemzeti Könyvtárának Közleményei [238], 12), 102.

³² Az OSzK RMNy-munkacsoportjának kéziratposztójának alapján Telegdi kötetét leginkább vagy a szentbeszédet a gyakorlatban használó alsópapság és szerzetesi közösségek, vagy saját szentbeszédeknek kiadására törekvő, Telegdi szövegeit sajátjukéba építő felsópapság birtokolta (pl.: ILLYÉS András [*Megröndítettet ige...*, I–III. RMK I, 1415, 1416, 1417]: MACZÁK, *i. m.*, 66.).

³³ Szent Gergely napi prédikációja tematikusan a papi és püspöki élet nehézségeiről szól. Különösen: P3, 642–644.

³⁴ P3, 8.

³⁵ FRANKL Vilmos, *A nagyszombati gymnasium a XVI. században*, ÚjMűvek, 1873, 401–412, 402.

³⁶ Heinrich DENZINGER, Peter HÜNERMANN, *Hitvallások és az egyház Tanítóhivatalának megnyilatkozásai*, szerk. BURGER Ferenc, összeáll. ROMHÁNYI Beatrix, SARBÁK Gábor, ford.

hamar, Oláh Miklós érseksége idején bekövetkezett: 1567-ben Nagyszombatban V. Pius pápa sürgetésére szemináriumot létesítettek,³⁷ melynek Tegledi Miklós (akkor olvasókanonok) és Novák Miklós (zólyomi főesperes) első prefektusai lettek.³⁸ A primás iskolaalapító tevékenysége nem volt alap nélkül való, hiszen „e város kétségkívül a legrégebb időktől fogva bírt iskolával”.³⁹ Oláh érsek 1554-ben egyesítette a városi és a káptalani iskolát,⁴⁰ melynek működési terve is fennmaradt.⁴¹ A szeminárium jogelődje a nagyszombati káptalani iskola volt, melynek működését az Oláh által 1558-ban kiadott iskolai szabályzat biztosította.⁴² Oláh kilátásba helyezte, hogy az akkori gymnasium részére privilégiumokat eszközöljön ki a királytól, hogy tanárai a baccalaureátusi és magisteri címet adományozhassák. A főiskola első kormányzója Illicinus Péter volt, aki a jezsuiták nagyszombati megtelepítéséig működött.⁴³ Az érsek azon terve, hogy a tanulók megfelelő tan-
könyvekkel való ellátása biztosított legyen, 1558-ban nyomda felállítását is

---

FILA Béla, JUG László, Bátonyterenye, Örökmécs, Bp., Szent István Társulat, 2004 (Szent István Kézírókönyvek, 9), 418–421 [sess. XXIII. cap. XVIII.]. A zsinat csak a legalapvetőbb ismereteket követelte meg a papságtól (ének, szabad művészetek, Szentírás-ismeret, liturgia, homiletika stb.), így a püspököknek tágabb terük volt abban, hogy mit oktassanak a szemináriumokban. Az égető paphiány miatt gyakorta nagyon hamar felszentelték a kispapokat. HERMANN, *i. m.*, 254.

³⁷ Samuel TIMON, *Épitome chronologica rerum Hungaricarum et Transilvanicarum a nativitate divi Stephani primi regis apostolici*, Claudiopoli, typ. SJ, 1764, 220. Német földön ekkor még csak kettő papnevelő intézet működött, Franciaországban pedig csak hét évvel később alapították az elsőt. TÖRÖK József, *A katolikus egyház és liturgia Magyarországon: A kezdetektől a 19. század végéig*, Bp., Mundus Magyar Egyetemi Kiadó, 2000 (A Magyar Műveltség 1000 Éve), 121.

³⁸ FAZEKAS István, *Az esztergomi Szent István szeminárium alapítása (1566) és működésének kezdetei = „Sapientia aedificavit sibi domum”: Papképzés Esztergom városában*, szerk. HARMAI Gábor, HEGEDŰS András, [Esztergom], Érseki Papnevelő Intézet, Prímási Levéltár, 2006 (Úton, Strigonium Antiquum), 20–27, 21. Oláh alapítólevelének latin és magyar nyelvű közlése: *Uo.* Eredeti: *Oláh Miklós alapítólevele a nagyszombati szeminárium számára*, 1566. május 9. Nagyszombat. (Eredeti pergamen, 51×62 cm, két függőpecséttel, az érsek és a főkáptalan nagypecsétjével.) Esztergomi Főkáptalan Magánlevéltára, Lad. 67. sine fasc. No. 5.

³⁹ FRANKL Vilmos, *A hazai és külföldi iskolázás a XVI. században*, Bp., Eggenberger, 1873, 128.

⁴⁰ *Uo.*, 129.

⁴¹ Közlése: *Uo.*, 323–328.

⁴² BÉKEFI Remig, *Oláh Miklós nagyszombati iskolájának szervezete*, Századok, 1897, 881–902. (*Modus et ordo regendae scholae Tyrnaviensis*)

⁴³ FRANKL, *A hazai és külföldi... i. m.*, 132.

tervezte, de ez a fáradozása meghiúsult.⁴⁴ Tervét Telegdi viszi végbe, aki 1577–1578-ban a bécsi jezsuiták könyvsajtóját megvásárolta, és azt több korai megjelent kötet címlapja tanúsága szerint saját házában (a nagyszombati városi plébánián) állította fel.⁴⁵ A nyomda első termékét Ráth György azonosította.⁴⁶

A nagyszombati gimnázium, majd főiskola története és működése nem választható el a jezsuita rend magyarországi megtelepedésétől. Oláh Miklós 1545-ben ismerkedett meg velük a regensburgi diétán, majd Magyarországra hívta őket.⁴⁷ Annak, hogy csak 1561-ben telepedtek meg a jezsuiták Nagyszombatban, a szakirodalom a legtöbbször azt az okát adja, hogy félték a török veszélytől és a politikai kiszámíthatatlanságtól.⁴⁸ Ez évben a jezsuita rend felügyelete alá került az iskola.⁴⁹ Az érsek akarata szerint az 1564-ben alapított papnevelő intézet tanárainak is a jezsuiták közül kellett kikerülniük, amennyiben megfelelő számú atyát tudtak kiállítani. Az újonnan érkezett szerzetesek igen szűkös körülmények között éltek, Telegdi megengedte számukra, hogy plébániáján lakjanak, amíg nem épül meg új szálláshelyük.⁵⁰ Feladataik elsősorban a templomra – ugyanis Telegdi engedélyezte nekik, hogy ott prédikáljanak – és az iskolára koncentráltak.⁵¹ Azonban korántsem volt mindig ilyen felhőtlen a jezsuita rend és a főképtalan viszonya. Oláh Miklós sajnálatos módon alábecsülte a rendház – melynek építésére Telegdi adományozott telket – és az ingyenes oktatás által felemészített pénzüsségeket. Noha az esztergomi érsekség évi 45000–50000 forintos

---

⁴⁴ *Uo.*, 131; UŐ., *A nagyszombati gymnasium...*, i. m., 409; MESZLÉNYI Antal, *A magyar jezsuiták a XVI. században*, Bp., Szent István Társulat, 1930 (Szent István Könyvek, 92), 58.

⁴⁵ GULYÁS Pál, *A könyvnyomtatás Magyarországon a XV. és XVI. században*, Bp., OSzK, 1931, 181–194.

⁴⁶ RÁTH György, *A legelső nagyszombati nyomtatvány 1588-ból*, MKSz, 1890, 42–47. (A címben szereplő évszám rossz, ugyanis nem 1588-ból, hanem 1578-ból való a nyomtatvány: Lorenzo MAGIO, *Canones seu leges eorum, qui in sanctissima congregatione B. Mariae semper virginis [...], Tirnaviae, 1578* [RMNy 417].) Telegdi minden bizonnyal próbanyomatnak szánta, mielőtt prédikációinak második kötetét nyomtatta volna. *Régi Magyarországi Nyomtatványok 1473–1600*, szerk. BORSA Gedeon, HERVAY Ferenc, HOLL Béla, KÁFER István, KELECSÉNYI Ákos, Bp., Akadémiai, 1971 (Régi Magyarországi Nyomtatványok, 1), 404.

⁴⁷ JABLONKAY Gábor, *Jézus Társaságának első érintkezései Magyarországgal*, KathSz, 1909, 822–834, 823.

⁴⁸ *Uo.*, 830; MESZLÉNYI, i. m., 40.

⁴⁹ JABLONKAY, i. m., 833; BÉKEFI, i. m., 902.

⁵⁰ MESZLÉNYI, i. m., 55; FRANKL, *A hazai és külföldi...*, i. m., 132.

⁵¹ MESZLÉNYI, i. m., 64.

jövedelemmel rendelkezett, az érsek által vállalt várépítés (Érsekújvár, ekkor még Oláhújvár) és várfenntartás a bevételek jelentős részét lekötötte. (A katolikus megújulásra egyébként is jellemző volt ez a fajta ellentét a világi papság és a jezsuiták között.)⁵² A jezsuita rend első nagyszombati megtelepedésének a rendház leégése vetett véget 1567-ben, ekkor a rend kivonult Nagyszombatból, a káptalani iskola és a szeminárium működtetése visszazállt a káptalanra.⁵³

Telegdi a papok és egyházi szolgák korszerű és hasznos tudással való felvértezésén túl az egyház és a vezető népek társadalmi felelősségvállalásának szükségességére is nagy gondot fordított. Éppen ezért volt szükséges mind a protestáns felekezetek, mind az ókori klasszikusok és egyházatyák ismerete. Noha fennmaradt könyvjegyzékében nem szerepelnek a protestáns szerzők művei,⁵⁴ ismeretük elengedhetetlen volt a gyakori polemizálás – így az apologetikai diskurzus – miatt.

Többször szól a mellett, hogy az anyaszentegyház egyik legfontosabb feladata a szegénység elleni fellépés,⁵⁵ sőt közvetítő szerepe van az anyagi javak elosztásában. A földesurakat arra ösztönzi, hogy támogassák az anyaszentegyházat,⁵⁶ az egyházi rendet pedig alamizsnálkodásra buzdítja.⁵⁷ Az egyház Telegdi korában nemcsak paphiánnyal, hanem komoly anyagi gondokkal is küszködött. A nyomda, a szeminárium és a plébániai iskola fenntartása, az egyházmegye adminisztratív kormányzása, a papság és a káptalan ellátása komoly vagyonokat emésztett fel. Az anyagi lehetőségek körét több

---

⁵² PÉTERI János, *Az első jezsuiták Magyarországon: 1561–1567*, Róma, 1963, 149; FAZEKAS István, *Oláh Miklós reformtörekvései az esztergomi egyházmegyében 1553–1568 között*, TSz, 2003, 139–153, 144; BOTTA István, *Huszár Gál élete, művei és kora (1512?–1575)*, Bp., Akadémiai, 1991 (Humanizmus és Reformáció, 18), 275.

⁵³ FRANKL, *A hazai és külföldi...*, i. m., 132.

⁵⁴ TÓTH István, *Telegdi Miklós reneszánsz könyvtára*, MKSz, 1979, 272–284.

⁵⁵ ZIMÁNDI Pius, *Telegdi Miklós: Egy szociális főpap a XVI. században*, Vigília, 1939, 322–328.

⁵⁶ „Szűz Marianac es Iosephnac az ü ferienec reszt tegyünc benne, az az, az anyaszentegyhaznac taplalasara es oltamara, az predicatorokra, egyhazi szolgakra örömet kölchüc marhankat, hogy follyon az istennec igeie, ne fogyatkozzanac meg ez idő szerent ualo szükségekben azoc, az kic lelki dolgokban szolgálnac, az keresztyeneknac.” P1, 195.

⁵⁷ „Azt mongya szent Ambrus, hogy az egyhaznac nem azert uagyon aranya, hogy meg tarcha, hanem hogy ki osztogassa, es az szükölködöket taplallya uele. Az egy hazac [!] iüedelme semmi nem egyeb, hanem az hiueknc el adatot ioszagoknak arra, kit nem a' uegre hanyanac az apostoloknak labokhoz, hogy a' ladaba rakiac, hanem hogy el oszollyon az istennec fiai közöt, kinec kinec mind a' menyre szüksege uagyon reia (*Acto: 4.*)” P1, 426–427.

tényező is súlyosbította: az egyházi tized nem mindig pontosan és hiányosan érkezett, az egyháziak kormányzati tisztségeiből származó jövedelmei szintén sokszor késtek, vagy a rossz közbiztonsági körülmények miatt elvesztek.⁵⁸ Már Verancsics Antal érseksége idején megkezdődött a szekularizált (leginkább protestáns főurak által elfoglalt) egyházi birtokok visszavétele, azonban egynéhány elkötelezett reformfőpap igyekezete az egyház anyagi helyzetének javítására sikertelen maradt.⁵⁹ Az anyagi nehézségeken túl a sok munka terhe és a megvetettség is nyomasztotta kora papjait.⁶⁰

A katolikus áldozópapok kötelessége a szentségek kiszolgáltatása. Ezen liturgikus cselekmények szabályos módjáról a korabeli liturgikus segédkönyvek, baptistariumok, ordinariumok, agendák szolgáltak.⁶¹ Prédikációiban legtöbbit az Oltáriszentség kiszolgáltatásáról, az egyházi rendről, a házasságról és a bűnbánat szentségéről ír. Ezek a témák azért szerepelnek kitüntetett helyen, mert a protestáns polémia fő témái voltak. A bűnbocsánat és feloldozás körében való eljárás a kor egyik legnagyobb kihívása

---

⁵⁸ A) Telegdi segélyt kap a bécsi udvari kamarától prédikációs köteteinek kiadására: Österreichisches Staatsarchiv, *Hoffinanz Ungarn*, rote Nummer 36., Konv. 1577. okt., fol. 175.

B) Pécsi Lukács (Telegdi intézője, a nyomdában munkatársa) folyamodványa az udvari kamarához Telegdi fizetshátralékának megküldése ügyében: *Uo.*, fol. 177.

C) Zeleméry László (az egyházmegyei káptalan jószágigazgatója, Telegdi munkatársa) összeírása a káptalani birtokokról és egyéb jószágokról érték szerint: *Uo.*, r. Nr. 39. Konv. 1579. febr. fol. 14–15, 29.

D) Telegdi nem kapta meg járandóságát, ezért Zeleméry levelet írt a kamarához: *Uo.*, r. Nr. 41. Konv. 1580. ápr. fol., 12. Kapi Gáspárral végül megküldték a pénzt. *Uo.*, 13.

E) Elszámolások Telegdi fizetshátralékairól: *Uo.*, 17.

⁵⁹ TUSOR Péter, *Az egyházi javadalmak betöltése Magyarországon a XV–XVI. században = Memoriae tradere...*, i. m., 357–378, 377.

⁶⁰ „Az Pispökség, papság, az istennek igeienc hirdetese, es az szentsegeknek szolgáltatasa, fő rend es nagy tiszteletes hiuatal az anyaszentegyhazi. De chac az tuggya aki keserti, mely nagy munkakat bantasokat, es nyaualyakat hoz magaual. Senki ennc ez hiuatalnac nehez uoltat meg nem mondhattya. (*Az Egyhazi rendnek keresztje.*)” P1, 114. Hasonló: P2, 244. „Praedikallyuc vgymond szent Pal a’ meg feszült Christust, a’ Sidoknac botrankozast, es a’ poganoknac bolonságot (*I. Cor. 1.*)” P2, 205. A leggyakoribb panasz az, hogy ha szót emelnek a protestánsok ellen, vagy azok ellen, akik őket pártfogolják (főurak és városi magisztrátusok), akkor őket nevezik eretneknek: P1, 418–421.

⁶¹ Telegdi magyar-latin agendája: *Agendarius*. [...], Tirnaviae, 1583 (RMNy 528). Róla legújabb tanulmány, mely sok ötletet felvet, de mindezek kidolgozása meghaladná tanulmányom kereteit: BÁRTH Dániel, *Telegdi Miklós szertartáskönyvének művelődéstörténeti forrásértéke*, Rálátás, 6 (2005)/2, 8–13.

volt.⁶² Telegdi kiemeli, hogy a bűnbocsánat csak a papok, és senki más feladata: „Az anyaszentegyhaznac adatot ez a’ hatalom, de vgy hogy az apostoloc, es apostoli rend által ellyen velle az anyaszentegyhaz. (*A papoc által bochat bünt az anyaszentegyhaz.*) Nem Peter biro, sem Kati nénem, sem Antal deac, hanem a’ papoc, a’ törüen szerent valo egyhazi emberec arra valoc, hogy visellyec es forgassac az menyorszagnac kulchat.”⁶³ Nemcsak az egyén lelkiismeretének penitencia általi megnyugtatósa, hanem a közösség bűnösök elleni védelme, a bűnözők elszigetelése is lényeges feladata volt az egyháziaknak (természetesen együttműködve a világi hatalommal).⁶⁴ Legvégső esetben a kiközösítés (excommunicatio) eszközhöz nyúlhatnak a papi előljárók, amennyiben a bűnös már nem téríthető vissza az egyház kebelébe.⁶⁵ De ha megtér, fogadják vissza jó szívvel és lélekkel.⁶⁶

III. Klerikális kötelezettségmulasztások és fegyelemsértések

Telegdi azonban nemcsak papi tükröt ad prédikációiban, hanem – kellő önmérséklettel és higgadtsággal, de lényegre törő módon, mivel *ars praedican-*

---

⁶² A papnak bátornak kell lennie a bűnök feddésében nemcsak a pórnép, hanem a nemesek között is. P1, 44; P2, 96.

⁶³ P2, 95.

⁶⁴ „A lelki pasztorokis kötelesec reia, hogy a’ nyiluan valo bűnösöket, előszer meg fedgyec, es ha a’ feddes raitoc nem fog, meg atkozzác, ki rekezec a’ keresztyenekec gyülekezetiböl, es mindeneket arra inchenec, hogy a’ gonosságba meg kemenykedet emberektül, meg vonnyac magokat. (*A lelki pasztoroc fedgyec es atkozzác a’ bűnösöket.*) Mert hogy effeléket el kellyen tauoztatni, szent Pálnac chac imez egy mondásais elegge meg bizonyettya.” P2, 417. Telegdi jól elkülöníti a „lelki” és „testi” fejedelemséget, azaz a papi és a világi hatalmat: P3, 565–573.

⁶⁵ A papoknak jól kell élniük az átok fegyverével, csak akkor alkalmazzák, ha már nincs más lehetőség: P2, 93–94.

⁶⁶ „Megis vannac egy fele vetkes emberec. (*Az excommunicatusokrul.*) Azoc, a’ kic ha szinten egyenkent nekünc nem vetettenekis, sem marhankba kárt nem tötenec, sem személyünkbe, sem hírünkbe neuünkbe meg nem bantottanac, mind az által közönséggel, az anyaszentegyhaz ellen vetkeztenece, vagy engedetlenségéböl, meg vtuauan a’ Christus egyhaza lelki pasztorinac és birainac parancholattyokat, vagy gonosz életkekkel, botrankozást szerezuen a’ keresztyenec közzöt, es annac okaert excommunicaltattanac a’ gyülekezetből ki rekesztettenec es meg atkoztattanac, mint amaz fertelmes életü corintusbeli ember (*I. Cor. 5*). Ezeket még az anyaszentegyhazat meg nem engesztelic meg nem térnec, oldozatot nem nyerene magoknac, el tauoztassuc ugyan, es uelec ne nyaiaskodgyunc, mind az által imadgyunc erettec. De ha be vetetnec a’ gyülekezetbe, mies feienkent hozzanc vegyüec es taplallyuc üket, viszontag valo szeretettel, tanachal, intessen, tanetassal io tetemenyel.” P2, 810–811.

díjának középpontjában az univerzális keresztény erkölcsi hirdetése áll – a katolikus közösség lelki és erkölcsi épülésére sokat beszél az egyház belső problémáiról, elsősorban a klerikusok erkölcsi botlásairól és hanyagságáról. Prédikációinak többsége éppen ezért – ha éppen nem valamely hittélt taglalja, amelyet a perikópa követel – morálteológiai tárgyú homília.

Leggyakoribb panasza kortársaira, hogy nem járnak el megfelelően a pasztorális feladatokban, nem szolgáztatják a szentségeket, nem prédikálnak. E helyett az állapotbeli kötelességek helyett csak a pénzt, a pompát és az evilági kellemetességeket hajszolják. Ebből pedig egyenesen következik, hogy az ország végveszélybe dőlt, az eretnekségek elburjánzottak, a pogány török birodalma pedig elhatalmasodott a keresztény világon: „Ekeppen talasz soc egyhazi embereket, kiknec leg keuesb, auagy ingyen semmi gongyoc ninchen az isteni dologra, nem fai ü nekie az lelkek nec ueszedelme, ha egyszersmind fel fordulna az anyaszentegyhazi sem sokat gondolnanc uelle, de azonközbe ez uilagi dolgokba oly igen foglalatosoc, hogy fölötteb sem lehet. Effelek nec meltan mongya Christus. Mi közöd te neked ahoz? mi nem ez uilagnac, hanem ez uilagbol magamnac ualasztottalac titeket, hogy nekem szolgallyatoc, es az anyaszentegyhasznac legyetec gond uiselői (2. Tim: 2.). Az ki istennek akar uitezkedni, nem ölgyeti az ez uilagi dolgokban magat. Köuess engemet abban az mire tégedet hittalac.”⁶⁷

Fentebb említettem, hogy az egyház gyakorta komoly anyagi gondokkal küszködött. Telegdi azonban nem a mindennapi önfenntartással kapcsolatos sáfarkodás ellen szól, hanem a pusztán öncélú harácsolást kárhoztatja, főleg abban az esetben, ha ez az egyik égbekiáltó bűnnel, a szegények és nyomorultak (özvegyek, árvák) sanyargatásával van összefüggésben.⁶⁸

Telegdi a tunyaság különböző módozatait is elítéli, különösen abban az esetben, ha valaki csak azért vállal egyházi tisztséget, hogy annak jövedelméből vígan megélhessen,⁶⁹ a lelkipásztori feladatokkal pedig helynököt bíz meg,⁷⁰ akiknek nem mindig megfelelőek a képességeik az egyház kormányzására.⁷¹ Ugyancsak rossz véleményen van a prédikációs,⁷² valamint a gyónatási gyakorlat terén is.⁷³

---

⁶⁷ P1, 116–117. Hasonló panaszok: P1, 293–302; P1, 545–547; P2, 397–398.

⁶⁸ P1, 427. Természetesen az egyházi vagyon különválasztandó a papság személyes vagyonától.

⁶⁹ P3, 47–48.

⁷⁰ P3, 28–29.

⁷¹ MÁLYUSZ Elemér, *Egyházi társadalom a középkori Magyarországon*, Bp., Akadémiai, 1971, 185.

A püspöki kötelességmulasztásokra kortársai által gyakran emlegetett példa Verancsics Antal 1553–1557-es isztambuli követjárása. A reneszánsz embereszményt megtestesítő humanista főpapot mind Oláh, mind Draskovich György megfeddte, hogy a lelkekkel is foglalkozzék, ne csak a politikával. Ha Rómában megtudják, hogy nem misézik, püspöki kinevezése is veszélybe kerülhetett volna.⁷⁴ Draskovich azt kérte tőle, hogy szenteljen papokat, mert rajta és Bornemisza Pálon kívül nincs papokat szentelni képes főpap. Erre – jellegzetesen humanista módon⁷⁵ – azt a választ adja, hogy a törökhoni diplomáciai feladat sokkal inkább a kereszténység ügyét szolgálja, egyébként is ötven papot szentelt korábban.⁷⁶ Draskovich György egyébként – főpapi kötelességeinek teljes tudatában – mint zágrábi püspök minden áron meg akart szabadulni horvát báni hivatalától, hogy a lelkekkel foglalkozhasson, de nem tudott.⁷⁷

Ezeknek az elmaradásoknak a humanista gondolkodásforma megnyilvánulásain túl okai ott is keresendők, hogy Magyarországon a trienti zsinat – melyen Cherrier szerint Oláh Miklós is részt vett 1552-ben⁷⁸ – határozatai formális kihirdetés nélkül és a főpásztori tekintély hiányában mentek át a

---

⁷² A tridenti zsinat előírásai szerint megkülönböztettek e korban kötelező és ajánlott prédikációs időpontokat. *Sacro sancti et oecumenici Concilii Tridentini... Canones et Decreta*, ed. Philipp SCHIFFLET, Tyrnaviae, typ. SJ, 1765, 193–194.

⁷³ *P1*, 570–571. Továbbá: „Azonközbe keueset es igen hidegen szolnac a’ poenitentiarul. Chac könnyen igéric a’ bünből valo meg szabadulast, kiböl a’ köuetkezcic, hogy az emberec tunyac, nem farasztyac testeket, es nem öldöklic magokba a’ gonosz keuanságokat, nem gyakorlyac es nem termic a’ poenitentianac melto gyümölche. Mi leszen benne? El árad emberekben, es hatalmat veszen raitoc a’ gonosz keuanság, nyakra före omolnac minden bünökbe, mellyec miat el szakaduán Istentül, az ördögnecc torkaba esnec, ki üket a’ karhozatra viszi.” *P2*, 107.

⁷⁴ LÁNYI, *i. m.*, 125–126.

⁷⁵ „Vagy pedig ama kiváló úr, Nyújtódi Miklós, Isten kegyelméből knini püspök, aki nem elégedett meg azzal a gyakorlati tudománnyal, amelyet a bölcselők a politikai boldogulás végett tanítanak, és amelyet tökéletesen elsajátított már fiatalemberként, hanem kiválóan magába szívta azt az elméleti tudományt is, mely a szemlélődő boldogsághoz szükséges, és amelynek révén a legmagasabb rendű okokat is ki lehet fürkészni. Mert ő nemcsak a legmélyebb, hanem a mennyi dolgok okait is – pedig azokról nehezebb beszélni – képes megmagyarázni, és megvilágítani a homályos pontokat.” Andreas Pannonius, *Könyvecské az erényekről: Korvin Mátyásnak ajánlva (1467) = A magyar középkor irodalma*, szerk. V. KOVÁCS Sándor, Szépirodalmi, Bp., 1984 (Magyar Remekírók), 371–529, ford. BORONKAI Iván, 527.

⁷⁶ Stephanus KATONA, *Historia metropolitanae Colocensis Ecclesiae*, II, Colocae, typ. Scholarum Piarum, 1800, 41–45.

⁷⁷ „Voluit Draskovichius bani munere liberari, sed non potuit.” *Uo.*, 43.

⁷⁸ CHERRIER Miklós J., *A magyar egyház története*, Pest, Heckenast Gusztáv, 1856, 334.

gyakorlatba,⁷⁹ s a határozmányok közül sem mindegyik. Így hazánkban a megújulási mozgalom eredményei nem egyik pillanatról a másikra, hanem egy több évtizedes folyamat eredményeképpen bontakoztak ki.⁸⁰ Egyedül a győri egyházmegyében hirdette ki Draskovich György püspök a határozatokat az 1579. évi szombathelyi egyházmegyei zsinaton.⁸¹ A tridenti zsinat határozatainak végleges kihirdetésére Forgách Ferenc prímás 1611. évi tartományi, majd Pázmány Péter 1630. évi nemzeti zsinata során került sor. (A liturgikus reform Pázmány idejében ment végbe a római rituálé 1625-ös kihirdetésével.)⁸² A tridenti végzések érvénybe léptetésének útjában állt – a magyarországi katolikus egyházban uralkodó állapotokon túl – az uralkodói érdektelenség is. Miksa magyar király – akinek vallási toleranciája közismert volt: köztudott, hogy udvari papja is evangélikus lelkész volt⁸³ – ellene volt a tridenti végzéseknek is, azok kihirdetésének is.⁸⁴

A magyar katolikus reform első írásos dokumentuma Oláh Miklós 1558-ban megrendezett znióváraljai tartományi zsinata. A tridenti zsinat elrendelte, hogy az egyházmegyes püspökök minden évben egyházmegyei, az érsekek pedig egyháztartományi zsinatot tartsanak. Oláh is ehhez kívánta tartani magát. E zsinat rendelkezései az alábbiakban foglalhatók össze. A rendelkezés hat fejezetre tagoldóik: 1. az egyházi renddel (1–21.); 2. a keresztséggel (22.); 3. az Oltáriszentséggel (23–28.); 4. a bűnbocsánattal (29–36); 5. a házasság szentségével, illetve a papok öltözékével (37–44.) foglalkozott.⁸⁵ Oláh Miklós két évvel később szintén egyházmegyei zsinatot tartott, melyen hívására megjelent és felszólalt Johannes Victorius (Loyolai

---

⁷⁹ HERMANN, *i. m.*, 221.

⁸⁰ FAZEKAS, *Oláh Miklós... i. m.*, 152.

⁸¹ KOLTAI András, *A győri egyházmegye 1579. évi zsinata*, Magyar Egyháztörténeti Vázlatok, 1995/3–4, 41–60; FAZEKAS István, *Kísérlet a trentói zsinat határozatainak kihirdetésére Magyarországon 1564-ben* = R. Várkonyi Ágnes emlékkönyv: *Születésének 70. évfordulója ünnepére*, szerk. TUSOR Péter, Bp., 1998, 154–164, 158, 154.

⁸² *Rituale Strigoniense*, [...], Posonii, typ. SJ, 1625 (RMNy 1346). A kötet kolligátumban tartalmazza a római rituálét és Forgách Ferenc 1611-es tartományi zsinatának határozatait.

⁸³ SCHULEK Tibor, *Bornemisza Péter*, Sopron, Bp., Győr, Keresztyén Igazság, 1939, 12; BOTTA, *i. m.*, 274–279; J. ÚJVÁRY Zsuzsanna, *Katolikus papot vagy prédikátort?: Nagyszombat város küzdelme a protestáns hitért az 1570-es években*, 1994 (Ráday Gyűjtemény Évkönyve, 7), 101–111, 101–102.

⁸⁴ FAZEKAS, *Kísérlet a trentói... i. m.*, 154.

⁸⁵ UÓ, *i. m.*, 144.

Szt. Ignác megbízott utóda a jezsuita generálisi tisztben),⁸⁶ melytől állítólag jobb belátásra tértek a protestantizmus valamely ágával szimpatizáló egyházmegegyes papok.⁸⁷ A zsinat rendelkezéseit Oláh Bécsben kiadatta.⁸⁸ További zsinatokat is tartott (1561, 1562,⁸⁹ 1564, 1566), de ezek nem vezettek különösebb eredményre.

Sajnálatos módon a főpapi székek betöltésével is gyakorta késett mind a világi, mind az egyházi kormányzat.⁹⁰ Oláh halála évében mindössze három felszentelt püspök tevékenykedett Magyarországon: az öreg Bornemisza Pál erdélyi püspök mint nyitrai kormányzó, aki székvárosából és egyházmegegyéből a protestánsok által elűzetett, Draskovich György zágrábi és Verancsics Antal egri püspökök.⁹¹ (Ez a későbbi püspökszenteléseket is megnehezítette.) A többiek, mint Radéczi István váradi, Liszthy János veszprémi, Újlaki János váci, Bornemissza Gergely csanádi, Fejérvölgy István knini és Delfino Zakariás bíboros győri püspökök csak választott főpapok voltak, a pápai megerősítés még váratott magára.⁹² A helyzet a század legvégén sem változott jelentősen, mert 1597-ben is csak három felszentelt püspöke volt az országnak.⁹³ Mindezek közül gyakorta csak címükben viselték a püspöki hivatalt, mivel a török előrenyomulás és a protestáns terjeszkedés miatt nemcsak a Hódoltságban, hanem Erdélyben, a Partiumban és Északkelet-Magyarországon is elvesztette a katolicizmus híveinek többségét.

Esztergom 1543. július 20-diki elfoglalása után Várday Pál érsek mind az esztergomi főkáptalant, mind az egyéb egyházi értékeket a földrajzilag a török támadások elől jobban védett Nagyszombatba telepítette.⁹⁴ Ezzel

---

⁸⁶ *Bibliothèque de la Compagnie de Jésus*, ed. Carlos SOMMERVOGEL, Bruxelles, Paris, Province de Belgique, 1898², VIII (*Thor-Zype*), 645.

⁸⁷ MESZLÉNYI, *i. m.*, 49–50.

⁸⁸ OLÁH Miklós, *Catholicae ac Christianae religionis praecipua quaedam capita [...]*, Viennae Austriae, typ. SJ, Raphael Hoffhalter, 1560 (RMK III, 473).

⁸⁹ Az 1562. évi nagyszombati zsinat határozatai ismeretlenek. Carolus PÉTERFFY, *Sacra Concilia Ecclesiae romano-catholicae in regno Hungariae celebrata*, Posenii, 1742, II, 147.

⁹⁰ SCHMITTH, *i. m.*, 112–113.

⁹¹ MESZLÉNYI, *i. m.*, 38.

⁹² LÁNYI, *i. m.*, 124.

⁹³ *Uo.*, 155.

⁹⁴ Nicolaus ISTVÁNFY, *Historia regni Hungariae [...]*, Viennae, Pragae, Tergesti, 1758, 162. Nagyszombat védelmi rendszeréről és történetéről: Johann Matthias KORABINSKY, *Geografisch-historisches und Produkten Lexikon von Ungarn, in welchem die vorzüglichsten Derter des Landes in alphabetischer Ordnung angegeben, ihre Lage bestimmt, und mit kurzen Nachrichten, die im*

megteremtette annak a lehetőségét, hogy a magyar kora újkor hányattatott sorsú katolikus főpapjai itt találjanak menedéket,⁹⁵ ezzel e város a magyarországi katolicizmus központja lett egészen 1820-ig.⁹⁶ Többek között ide menekült a protestánsok elől a váradi székeskáptalan is 1557-ben,⁹⁷ melynek főprépostja Ilosvai István volt,⁹⁸ aki a fiatal Telegdi mecénása volt. A Pozsonytól negyvenöt kilométerre fekvő Nagyszombat, mely ugyancsak a Magyar Királyság magterületén helyezkedik el, kereskedelmi központ volt, itt bonyolódott a Kárpát-medence marha-, só- és borkereskedelmének jelentős része, ezáltal elkerülhetetlen volt az erdélyi és partiumi területekkel való kapcsolattartás. Ennek eredményeképpen a református és unitárius tanok is terjeszkedhettek.⁹⁹ Mind Telegdi, mind Bornemisza féltette saját érdekeltségét, ezért prédikációikban gyakorta erőteljesebben lépnek fel a más keresztyén felekezetek, mint egymás ellen. Miksa vallási türelme is elsősorban az evangélikusoknak kedvezett, emiatt a reformátusokat és az unitáriusokat üldözte a birodalmon belül. A hit védelme érdekében 1574 februárjában (az 1570. évi rendeletet megújítandó) Miksa rendeletet adott ki, melynek értelmében uralkodói engedélyhez kötötte a teológiai tárgyú könyvek kiadását.¹⁰⁰ (Rudolf német-római császár és magyar király már a katolikus abszolutizmuson nevelkedett Spanyolhonban, vele megszakadt az evangélikusokkal szembeni vallási tolerancia Magyarországon.)¹⁰¹ Az evangélikus vallásgyakorlás töretlen volt Nagyszombatban. Ezt bizonyítja, hogy 1576-ban saját temploma, lelkészlaka és iskolája volt már a háromnyelvű gyüleke-

---

gesellschaftlichen Umgange angenehm und nützlich find, vorgestellt werden, Preßburg, Weber und Korabinskyschen Verlage, 1786, 764–772.

⁹⁵ BEKE, *i. m.*, 19.

⁹⁶ I. FERENC császár levele, melyben az ország rendjeit lelkesítette a szent ügy érdekében, miszerint az esztergomi érsekség újra Esztergomban székeljen, Egyházi Értekezések és Tudósítások, 1821, II, 179–183.

⁹⁷ BUNYITAY Vince, *A váradi püspökség története alapításától a jelenkorig*, Nagyvárad, 1883, I, 436.

⁹⁸ *Memoria basilicae...*, *i. m.*, 143.

⁹⁹ ÚJVÁRY, *i. m.*, 102–103.

¹⁰⁰ *Uo.*, 102.

¹⁰¹ A rendek elégedetlensége a Bocskai-felkelésben csúcsosodik majd ki. PÁLFFY Géza, *A Magyar Királyság és a Habsburg Monarchia a 16. században*, Bp., História, MTA Történettudományi Intézete, 2010 (História Könyvtár: Monográfiák, 27), 50–76, 351–406. A későbbiekben a Habsburg uralkodók első számú belpolitikai szövetségese a katolikus klérus lett. BENDA Kálmán, *A Habsburg-abszolutizmus a 16. és 17. század fordulóján*, TSz, 1984, 445–479, 460–463.

zetnek a Pozsonyi-kapunál.¹⁰² A nagyszombati protestáns egyházkerület filiái az alábbiak voltak: Apaj, Alsó- és Felső-Bresztován, Farkashida, Keresztúr, Lóc, Majtély, Pata, Rosindol (Rosenthal), Sopronfa, Spáca, Súr, Szered, Szomolány, Zavar.¹⁰³

A katolikus egyház azonban nem nyugodhatott bele az evangélikus terjeszkedésbe. Most nem célok a két felekezet nyugat-magyarországi polémiajának ismertetése, azonban néhány aspektus felelevenítésével szemléltetem a korabeli állapotokat, ezzel elősegítve Telegdi világában való komolyabb elmélyülésünket. Nemcsak a Hódoltságban és Erdélyben, hanem a királyi országrészben is rendkívül alacsony volt a katolikus hitűek számaránya.¹⁰⁴ Ha bele is gondolunk, hogy a főpapi becslések gyakorta túlozhatnak,¹⁰⁵ Telegdinek és kortársainak rendkívül nehéz feladattal kellett szembenéznük: újra az igaz hitre kellett téríteniük az ezer sebből vérző országot. Szinte nem volt olyan egyházmegye, melynek területéből a török nem szakított volna ki komoly területeket, vagy a protestánsok nem üldözték el a katolikus papokat.¹⁰⁶ (Mindez természetesen az egyházi jövedelmek, bevételek jelentős csökkenésével is járt.)¹⁰⁷

---

¹⁰² *Geschichtliche Darstellung der sehr merkwürdigen Schicksale und Glaubenskämpfe der ev. Kirchengemeinden, sowohl Augsb. als Helv. Confession in der königl. Freistadt in Ungarn vom Beginne der Reformation bis auf unsere Zeit: Aus gesammelten authentischen Quellen*, v.f., hg. Johann Carl STELCZER, Pest, Hornyánszky Viktor, 1870, 5.

¹⁰³ *Uo.*, 50–53.

¹⁰⁴ A Hódoltság területéről nincsenek pontos információink. Azt azonban tudjuk, hogy Gyöngyösről és Szikszóról komoly ferences missziók indultak a török területekre. Azok a püspökök is próbálkoztak a térítéssel, akiknek egyházmegyéjét a török elfoglalta, erre érdekes példa egy váci egyházmegyében történt templomépítés: „Quid vero id dierum VACIAE inque Dioecesis captivitatibus, vastitas, situs, et squalor; atque jugum intolerabile Turcicae Tyrannidis. Inde et tenebrae incubere in historiam: namque leatitantes, aut furtim in melotis et Gausapinis oberrantes Sacerdotes, de vita et religione asservanda die, ac nocte anxie cogitabant: haud de rebus tristissimae tempestatis ad Posterios perscribendis. Numerabantur nihilominus complura adhuc Loca et Paroeciae, quae sub Ditionem Turcicam nondum reciderant praesertim in *Provincia Minore Neogradensi*. Quin et *Hatvanum*, munimentum insigne ejus temporis, ad amnem *Zagyvam* (oppidum istius Dioecesis) nondum Barbari eripuerant.” Iosephus Innocentius DESERICIUS, *Historia episcopatus Dioecesis et civitatis Vacensis*, Pestini, typ. Francisci Antonii Eitzenberger, 1770, 102.

¹⁰⁵ Telegdi szerint a hitnek a neve sem maradt fenn, Verancsics Faustus csanádi püspök (Verancsics Antal érsek unokaöccse) szerint a katolikus vallás csak egy ezreléknyi. BEKE, *i. m.*, 19.

¹⁰⁶ „Religio in Regno Hungariae tota fere est profligata, et haereses illas partes ades invaserunt, ut omnes haeticorum Sectae in hoc regno inveniantur, et Ariana adeo praesertim in

Oláh Miklós nem tűrte a protestánsok térnyerését egyházkormányzati területén,¹⁰⁸ azonban próbálkozásai gyakorta hasztalanok voltak. Az 1559–1561 közötti, a veszprémi és győri egyházmegyében tartott kánoni látogatások jegyzőkönyvei alapján látható, hogy sok visszaélés történt: a protestánsok nem engedték falujukba a vizitátort, stb.¹⁰⁹ Határozottabban és hatásosabban lépett fel ellenük – akkor Zágráb püspökeként – Draskovich György,¹¹⁰ melynek eredményeképpen Horvátország mind a mai napig megmaradt a katolikus hiten. Verancsics Antal érseksége idején – akiről az a hír járta, hogy szimpatizál Luther reformtörekvéseivel – uralkodói és nemesi-rendi nyomásra is előtérbe került a lutheri reformáció. Az érsek halála után azonban Telegdi folytatta Oláh munkáját. (1576. május 12-i keltezéssel levelet intézett XIII. Gergely pápához, melyben a protestáns túlkapásokról szól.¹¹¹ Négy évvel később válasz is érkezett a levélre.¹¹²)

A hanyagság és az anyagi javak hajhászása mellett a legeszomorítóbbnak azt látja Telegdi, ha a hívek az egyházi népekben csalatkoznak, bennük megbotránkoznak, és ezért vagy vallást váltanak, vagy eltávolodnak az Anyaszentegyháztól. Mindezt nem úgy teszi, mint Bornemisza, aki saját papjainak bűneit is kitergeti botránykönyvében,¹¹³ hanem pusztá általánosságban, hogy véletlenül se „rontsa meg” a hallgatóságot.

Harmad rendbeli szelec es haboc, az soc szantalan bünöc es botrankoztatasc, kic igen ellenkednec az urnac haiochkaiaual, es sokakat ki ugratnac belöle. (*Bünöc es botrankoztatasc*) [...] Azt akarja hogy oly eletet uisellyünc, kiböl dichertessec meg az igassagnac ellensegitüis az isten. Christus urunkis azt paranchollya, hogy ugy uilagoskodgyec az mi uilagosagunc az emberec elöt, hogy lassac az mi io chelekedetünket, es dicheriec az mi mennyei szent atyankat (*Matth. 5.*). De fognake ualamit mi raitunc ezec az intesec? Semmit nem. Vallyon kichoda az mi

---

mentibus innovatur, ut ceteris quasi sit major, multi tamen sunt Atheistae.” KOLLER, *i. m.*, 351.

¹⁰⁷ Koller összesítése: *Uo.*, 349–353.

¹⁰⁸ LÁNYI, *i. m.*, 104–105.

¹⁰⁹ *Uo.*, 112–113.

¹¹⁰ *Uo.*, 146–147.

¹¹¹ Közlései: Nicolaus SCHMITTH, *Episcopi Agrienses fide diplomatum concinnati*, Tyrnaviae, Collegium Academia Societas Jesu, 1768, III, 114–118; Georgius FEJÉR, *Jurium ac libertatum religionis et ecclesiae catholicae in Regni Hungariae partibusque adnexis codicillus diplomaticus*, Budae, Regiae Scientiarum Universitatis Hungaricae, 1847, 102–105.

¹¹² Közlése: KOLLER, *i. m.*, 335.

¹¹³ BORNEMISZA Péter, *Negyedie Resze Az Evangeliomokbol, es az Epistolakbol valo Tamvasagoknac...*, Sempte, 1578 (RMNy 422) [appendix].

közöttünc, ki ugy nem elne, hogy nem chac nem dichertetic az hitetlenec közöt isten az mi io chelekedetünkből, hanem meg inkább karomlatikes. Mit gondolz hogy szollanac az Sidoc, Törökóc, es egyeb istentelen nepec a' Christus felöl, es az keresztyen hit felöl, mikoron lattyac hogy mi keresztyenec meg az poganoknalis alab ualo eletet uiselünc? Hanyan szöknecc naponkent az törökóc közze mi túllünc, meg botrankozuan az mi alnoksaginkban, chalardsaginkban, egymas ellen ualo gyüölöseginkben, soc kilömb kilömb fele gonossaginkban, es tisztatalansaginkban? Es ki leg gonoszb es artalmasb dolog, fő keppen mi egyhazi emberec adunc okot az botrankozasoknac. (*Egyhazi emberekebe ualo botrankozas.*) Mert ollyatanoc uagyunc, mint amaz, kinec szent Pal imigyen szol. Te egyebeket tanetasz, s te magadat nem tanetod (*Rom. 2.*). Azt predicaldol hogy senki ne lopion, de te lopsz: hogy senki ne paraznalkodgyec, de te paraznalkodol, utalod a' baluanyokat, es zentsegtötö uagy, dicheckedel az törüenbe, es a' törüennecc meg szegeseuel az istent tiszteletlenssaggel illeted. Mert az istennecc neue karomlatic ti miattatoc az poganoc közöt. bizony azert meltan panaszolkodic isten az papoc felöl a' prophetanal monduan ü nekiec. El tauoztatoc az utrul, sokakat meg bottrankoztattatoc a' törüenybe (*Mal. 4.*). Altalan fogua sokac romlasanac mi uagyunc az oka, kic az mi hituan eletünket latuan. Eletünkből tesznecc iteletet tudomanyunc felölis, es meg botrankozuan mi bennünc, az mi ellensaginkenc taboraba szöknecc mi túllünc. Mindazaltal effele Pribekecc, nem menthetic meg magokat itelet napian az mi büneinkel. Mert ha mi gonoszoc uagyunc, az mi gonossagunkert, ne tegadgyac üc meg hiteket, hanem iusson eszkebbe az Christus mondasa, es tarchac ahoz magokat.¹¹⁴

Oláh Miklós már 1554-ben megkövetelte, hogy csak olyan papok nyerhessenek javadalmat, akik hitvallásához és képzettségéhez nem fér kétség. 1558-as rendeletében biztosította ezek szabad mozgásterét és tevékenykedési jogát.¹¹⁵ Hivatalába hívatta az összes egyházmegyes kanonokot, prépostot, apátot, és akik nem rendelkeztek kinevezési okmányaikkal, a hivatalukból eltávolította őket.¹¹⁶

Már a kora középkortól kezdve szokás volt a *canonica visitatio* intézménye. Rendszeres formában azonban csak a trienti zsinat követelte meg az egyházmegyes püspököktől a kánoni látogatásokat, írásbeli beszámolási kötelezettséggel párosítva. Amennyiben a püspök nem tudott személyesen eljárni a látogatás során, főesperesére bízta annak lebonyolítását, akik így már nem saját hatáskörüknel fogva, hanem a főpásztor megbízásából vizitáltak. Magának a látogatásnak szempontjait a püspök adta meg, amelyekre írásban

---

¹¹⁴ *P1*, 281–283. Máshol: a gonosz életű egyházfi ízetlen sóhoz hasonlatos: *P3*, 161. Máshol a főpapi méltóságukban felfuvalkodottakról: *P3*, 256.

¹¹⁵ MESZLÉNYI, *i. m.*, 39.

¹¹⁶ LÁNYI, *i. m.*, 102.

kellett a jelentést megtenni.¹¹⁷ Ezek a látogatások elsősorban a papok fegyelmét és erkölcsét voltak hivatottak ellenőrizni, de a vagyoni összeírás is része volt a beszámolónak.¹¹⁸

Verancsics könnyű kezű pontifikátusa után – Oláh példáján okulva – Telegdi is mindent megtett annak érdekében, hogy az esztergomi egyházmegyében csak megfelelő erkölcsű papok tevékenykedhessenek. 1575-ben a szenteletlen Ochtmann Benedeket, Schimko Vencelt és Billiczer Györgyöt elfogatta, és addig nem engedte őket hivatalukba, ameddig fel nem szentelték őket. Ezt a szentbenedeki monostorban esküvel is fogadták.¹¹⁹ Telegdi nemcsak a protestantizmussal szimpatizáló és az erkölcsükben megromlott papokat üldözte, hanem az őket támogató földesurakat is gyakorta megfenyegette. Ugyanebben az évben perbe fogta Révay Ferenc és Balassi János főurakat.¹²⁰ Noha Pázmány 1630-as nagyszombati egyetemes zsinatán is többször szóba kerül a papok erkölcsé,¹²¹ már láthatóak Forgách Ferenc 1611-es zsinatának eredményei.¹²²

IV. Összefoglalás

A Telegdi előtti hitszónoklati munkákban nem kapott hangsúlyos szerepet annak taglalása, hogy az ország és az Anyaszentegyház romlásának okai között nemcsak az eretnek tanítók, a pogány veszedelem és a magyarság széthúzása, a nemesi réteg önzése és kicsapongása szerepel. Ő volt az első, aki magyar nyelvű posztilláiban felhívja a figyelmet az önvizsgálatra, az egy-

---

¹¹⁷ VARGA Imre, *A canonica visitatio*, Magyar Egyháztörténeti Vázlatok, 1989, 337–355, 337, 345.

¹¹⁸ TÓTH Krisztina, *Egyházlátogatás az esztergomi főegyházmegyében a 16–17. században*, Egyháztörténeti Szemle, 2000/1, 65–73, 66. II. József 1781-es türelmi rendeletéig a főesperesek a protestánsokat is kötelesek voltak összeírni. *Uo.*

¹¹⁹ LÁNYI, *i. m.*, 155.

¹²⁰ ÚJVÁRY, *i. m.*, 102.

¹²¹ NAGY Konstantin, *A magyar katolikus egyház nemzeti zsinatai*, Gyöngyös, 1943 (Editiones Scholae Franciscanae Gyöngyösiensis: Gyöngyösi Ferences Könyvek, 9), 136.

¹²² KARÁCSONYI János, *Magyarország egyháztörténete főbb vonásaiban 970-től 1900-ig*, Nagyvárad, Szent László-nyomda Részvénytársaság, 1915, 214–215.

ház belső visszasságainak problémakörére.¹²³ Teszi mindezt úgy, hogy a hívek hitbeli és erkölcsi tanítása lebeg a szeme előtt, vállalva a papi hivatás legsarkalatosabb próbáit: a hitterjesztést, a hitvallást és a prédikálást.¹²⁴

Noha Telegdi jövőképe az egyház és a magyarság tekintetében mai szemmel igen borúlátónak tűnhet,¹²⁵ előtte mindig csak egy cél lebegett: Isten országába vezetni a rá bízottakat. E célból hitvitázik,¹²⁶ alapít nyomdát, szervezi meg a papnevelő intézetet, adja ki prédikációit, fordítja le Canisius Szt. Péter katekizmusát,¹²⁷ és még lehetne sorolni érdemeit. A rossz előjelek ellenében azonban mindig ott van a vigasztalás, a vigasztalódás lehetősége.¹²⁸ Telegdi a legtöbbet a bűnösökhöz szól. Szinte minden beszédének az a végkövetkeztetése, hogy a bűnösök térjenek meg, ne szűnjenek meg imádkozni önmagukért és embertársaikért, tartsanak penitenciát, és akkor elnyerhetik az örök életet.¹²⁹ „Istent hirdeti, de nem a reformátorok kemény Istenét, hanem a bűnösöket édesgető szegény Jézust.”¹³⁰ Telegdi teológusi önszemléletében Isten igéje a romlatlan tradícióban jelen van,¹³¹ prédikációi éppen ezért a közösség hitvallásának egy ember általi megnyilatkozásai.

---

¹²³ Azt, hogy ezekről is ír Telegdi, megemlíti Fényi is, de tüzetesebben nem elemezte a kérdést: FÉNYI, *i. m.*, 25.

¹²⁴ A nevelésben is a külső cselekedetek által vezetjük a gyermeket a megfelelő erkölcsi gondolkodásra és érzésmódra. MIHALOVICS Ede, *A katolikus prédikáció története Magyarországon*, Bp., Stephaneum, 1900, I (*A kereszténység behozatalától Pázmányig*), 126–127.

¹²⁵ Topozok: minden társadalmi rendnek megvan a maga keresztje: P2, 244–245. A hit kiveszőben van Európából, de az Újvilágban ezerszám térnek meg a hívek: P2, 406–407. Nagyobb az Anyaszentegyház dicsősége háborúság, mint béke idején: P1, 287.

¹²⁶ OLÁH Szabolcs, *A hitvita retorikája: Nyilvánosság és önszemlélet = A magyar irodalom történetei a kezdetektől 1800-ig*, szerk. JANKOVITS László, ORLOVSZKY Géza, Bp., Gondolat, 2007 (A magyar irodalom történetei, 1), 323–328; Prédikációiban gyakori a látens polémia: HORVÁTH Csaba Péter, *Bornemisza Péter politikai prédikációi*, Bp., KRE BTK, 2011, MA szakdolgozat, kézirat, 80–97.

¹²⁷ Petrus CANISIUS, *Az keresztényesegnek fundamentomiról való rövid keonywechke*. [...], ford. TELEGGDI Miklós, Bécs, nyomt. Raffael Hoffhalter, 1562 (RMNy 173).

¹²⁸ Nem véletlenül nála a legtöbb szó az egyházzal esik: FÉNYI, *i. m.*, 22–23.

¹²⁹ BITSKEY, *i. m.*, 18.

¹³⁰ FÉNYI, *i. m.*, 26–27.

¹³¹ OLÁH, *A tanúságra hívás...*, *i. m.*, 13.

HAJTMAN KORNÉL*

Pázmány Péter prédikációinak szlovák fordítása

Pázmány Péter hatását a későbbi (18. századi) prédikációirodalomra már sokan vizsgálták, és számos eredményt értek el. Többek között a 17–18. századi kompiláció-kutatást szeretném kiemelni, amely tudományterület még fiatal, azonban már számos tanulmánnyal bizonyították, hogy a jezsuita hitszónok beszédeit gyakran használták fel a későbbi korokban.¹ Ezek a kutatások eddig magyar nyelven folytak, véleményem szerint azonban számos olyan szlovák nyelvű beszéd létezik, amelyek Pázmányt használták fel forrásként. Ezen vizsgálatok eléggé problematikusak, ugyanis a szlovák irodalomtörténet kevésbé törődik ezekkel a szövegekkel.

Käfer István volt az, aki a szlovák irodalmi műveltség kezdeteit Pázmányhoz és a nagyszombati egyetemhez kapcsolta. A szlovák irodalomtörténetek véleménye a jezsuita hitszónok megítélésében változó.² A fentiekben említett irodalomtörténész azonban a *Miénk és az övék* című tanulmányában megbizonyítja, hogy Pázmány Péter tulajdonképpen mekkora hatással volt

---

* Hajtman Kornél a beszercebéányai Bél Mátyás Egyetem Bölcsészettudományi Karán a Hungarisztika Tanszék PhD-hallgatója. Készülő doktori értekezésének témája: *Szlovák–magyar irodalmi kapcsolatok a barokk korban*. Témavezető tanára: Dr. Alabán Ferenc egyetemi tanár.

¹ OCSKAY György, *Pázmány hatása Kelemen Didák prédikációiban*, ItK, 1982, 442–448.; HARGITAI Andrea, *Kelemen Didák prédikációinak Pázmány-kompilációi*, ItK, 2001, 638–656.; MACZÁK Ibolya, *A kanonikus plágium (Szövegalkotás a barokk prédikációkban)*, ItK, 2003, 261–276.; TASI Réka, „*Ha pedig immár kívánnjátok tudni...*”: *Ilyés István prédikációskötetének használati lehetőségei*, Studia Litteraria XLI, szerk. BITSKEY István, LÁSZLÓ Imre, Debrecen, 2003, 168–177.; MACZÁK Ibolya, „*Non omnis moriar*” *A Pázmány-kultusz sajátos formája: a kompiláció = Textológia és forráskritika: Pázmány-kutatások 2006-ban*, szerk. HARGITTAY Emil, Piliscsaba, Pázmány Péter Katolikus Egyetem BTK, 2006, (Pázmány Irodalmi Műhely, 6), 125–138.; MACZÁK Ibolya, *A „Pázmány előtti” mondat = A magyar jezsuiták küldetése a kezdetektől napjainkig*, szerk. SZILÁGYI Csaba, Pázmány Péter Katolikus Egyetem BTK, Piliscsaba, 2006 (Művelődéstörténeti műhely. Rendtörténeti konferenciák, 2), 261–264.; MACZÁK Ibolya, *Elorzott szavak – A források tükrében (Szövegalkotás a 17–18. századi prédikációkban)*, [Szigetmonostor], WZ Kiadó, 2010.

² A fentiekben erről már említést tettem.

mindkét nemzet irodalmára.³ Az előbb említett szakirodalomban felsorolt művek mellé, amelyek a két nemzet közötti irodalmi kapcsolatokat bizonyítják, szeretném beilleszteni az általam talált kéziratot,⁴ ezzel mintegy még erősebbé téve a két nemzet közötti szellemi kapcsolatot. Hiszen mindkét kultúra egyértelműen keresztény alapú, továbbá „Pázmány Péter nem osztható fel nemzeteink között, még akkor sem, ha legnagyobb művét magyarul írta, és Esztergom török elől Nagyszombat-Pozsonyba menekített érseki széke volt az övé.”⁵

A beszédek rendje

A kézirat nem tartalmazza az összes beszédet, mindössze 25 prédikációt olvashatunk. A szerzőjét nem tudjuk pontosan, mert csak monogram olvasható a címlapon – azonban a kéziratokat katalogizáló Vševlad Jozef Gajdoš a címlap előtti oldalra egy bejegyzést írt, amelyben az olvasható, hogy a fordító nem volt ferences szerzetes. Ez sem könnyíti meg a kézirat szerzőjének kilétét.

A 25 beszéd érdekessége, hogy szerzője mindössze 11 Pázmány szövegből fordította és rövidítette őket. Ezt nem is titkolta a fordító, ugyanis a következő olvasható a kézirat címlapján: „Kázňe nagznešenegšeho Uherškého Kazat’elan Petra Pazmanna Arci-Biskupa ňekdi Ostrihom ského a Kardinála: ktere s mnohím ukrát’eňím zložil, na wíc Kázní rozdelil, a na čisti slowanský Gazik uwédol J. S. F T.”⁶ Mindez annyit jelent, hogy: „Pázmány Péter, a legnagyobb magyarhoni hitszónok, esztergomi érsek és kardinális prédikációi, amelyeket lerövidített és több beszédre szétosztott és tiszta „szlovák” nyelvre átültetett J. S. F T”.

---

³ Vö. KÁFER István, *A miénk és az övék (Írások a magyar–szlovák szellemi kölcsönösségről)*, Bp., Magvető, 1991.

⁴ A kötet Túrócszentmártonban, a Szlovák Nemzeti Könyvtár archívumában található a 155 AH jelzet alatt.

⁵ KÁFER István, *Nemzet és egyház a szlovák–magyar szellemi összefüggésrendszerben*, Magyar Sion, 2009, 21.

⁶ Mivel a kéziratnak nincs feltüntetve a szerzője, ezért a továbbiakban hivatkozásként a jelzetét és oldalszámát fogom megadni. A címlapon nem található oldalszám, ezért csak a jelzetet adom meg: 155 AO2.

A bevezető szövegből is kiderül, hogy nem szó szerinti fordításról van szó, ami érdekesebbé teszi a vizsgálódást, ugyanis egyfajta szövegrendezési elv is megfigyelhető lesz. Mindenekelőtt nézzük, hogy mely beszédekét ültette át szlovákra a szerző, utána egy másik táblázat segítségével bemutatom, hogy melyik Pázmány szöveg melyik fordításnak szolgált forrásul, majd a perikópákat vizsgálom meg, végezetül pedig hozok néhány példát a konkrét szövegekből. Mint azt már a fentiekben említettem, az első táblázat célja, hogy bemutassa, mely szövegek vannak lefordítva. A bal oldali oszlopban a fordításban szereplő beszédek elmondásának időpontjai és a prédikációk címeit tüntettem fel, a jobb oldaliban pedig ugyanezeket az adatokat, csak Pázmány beszédeire vonatkoztatva. A prédikációk címét normál betűtípussal írtam, az ajánlott elmondásuk időpontját pedig félkövérrel. Az arab számok azt mutatják, hogy hányadik szöveg az adott vasárnap.

FORDÍTÁS	PÁZMÁNY PÉTER PRÉDIKÁCIÓI
<p>Swatého Adventu Prvá Ňed'eľa</p> <p>1. O tom: že buďe; a prečo buďe súd poslední? 2. O strašních znameňoch které predegdu Ďen súdní 3. Že Gešiš Kristus prind'e sudit žiwích, i mrtwích 4. Strašnost'í posledného súdu 5. O strašnost'í posledného posledného súdu z ohledu posledních Sentencií</p> <p>Na druhú Ňed'elu Adventnú</p> <p>1. O tom: prečo sa Dobrím žle často wed'e na Swet'e 2. O tom: prečo Bezbožní častokrát na tomto Swet'e prospiwagu? 3. O Duchownom Milosrd'enstwi a žadosti spaseňi Duši 4. O sposobe horlit'í; aneb ku Spaseňi Blizného pomahaťi</p>	<p>Advent első vasárnap</p> <p>1. Az ítélet jeleirül; és miért rendelte Isten, hogy Christus légyen ítélő-birája e világnak 2. Az utolsó ítéletnek rettenetességérül</p> <p>Advent második vasárnap</p> <p>1. Miért sanyargattya Isten hiveit e földön; és ellenségeit gyakorta kedvekre tartya? 2. A lelki irgalmasságrúl; és lelkek nyerésének kívánásárúl</p>

<p>Na tret'ú Ňedelu Adwentnú</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. O Poňiženosti 2. O poniženosti a o geg Učinkoch 3. O potrebnem Poznáni seba samého 4. O potrebnem Poznáni seba samého 5. O potrebnem Poznáni seba samého 	<p>Advent harmadik vasárnap</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. Az alázatosságról 2. Mely üdvösséges a magunk-ismerése
<p>Na štvrtú Ňedelu Adwentnú</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. O tom: Že Kristus ge prawi Spasiťel, gemu način Cestu pripraviti 2. O tom: Gako ge Kristus náš prawi Wikupit'el, a gako sa máme k geho Narozeni pripraviti 3. Predsewzwtí Že cesta, kerú Swet ukazuge, ge ňebezpečná. 4. Že cesta, kerú nás učí Kristus Pán, gest geďiňe bezpečná 	<p>Advent negyedik vasárnap</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. Christus igaz Szabadító; és az ő jöveteléhez, szentu étlettel kel készülni 2. Hogy a világ úttya veszedelmes: azért, Christus kel, mint igaz útát követnünk
<p>Na sláwni Ďen Wgánoční</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. Narození Krista Pána 2. Radostnem Nárození Krista P. 3. Prečo Boh ostal člowekom 4. Prečo Boh zostal člowekom 5. O tom: K gakému Užitku má nám slúžit'i Narozeni Kristowé 	<p>Karácson napján</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. Christus Urünk születésének idejéről, mondgyárul és helyéről 2. Miért lett Isten emberré?
<p>Na Ďen Swatého Štefana prvého Mučedľníka</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. O Powinisti Milowáňi Ňepřit'eluw 2. O Powinisti Milowáňi Ňepřit'eluw 	<p>Szent István napján</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. Ellenségünk szeretésének kötelességéről

A fenti táblázatban jól megfigyelhető, hogy Pázmánynál egy vasárnap-hoz legfeljebb két beszéd tartozik, míg a szlovák fordításban többségében négy-öt prédikációról beszélhetünk – kivételt képeznek a Szent István protomártír napjára írt szövegek, mert ott csak kettővel találkozunk. Érdeklenségként figyelhető meg, hogy a szerző néhány beszédének ugyanazt a címet adta, ezt mutatja az Ádvent negyedik vasárnapjára írt harmadik, ne-

gyedik és ötödik prédikáció, továbbá a Karácsony napjára írt harmadik és negyedik, valamint a Szent István első vértanú tiszteletére írt beszédek.⁷

A következő táblázatokban arra mutatok rá, hogy melyik Pázmány szövegből lettek fordítva a szlovák szövegek. A prédikációk felsorolásánál megfigyelhető egyfajta rendszer a fordítások számát illetően, amely következetesnek mondható, de mivel csak ennyi beszéd áll rendelkezésünkre, ezeknek véleményem szerint nem kell jelentőséget tulajdonítani.

PÁZMÁNY PÉTER: ÁDVENT ELSŐ VASÁRNAP	
<i>Az ítélet jeleiről; és miért rendelte Isten, hogy Kristus legyen ítélő-birája e világnak</i>	<i>Az utolsó ítéletnek rettenetességéről</i>
O tom: že buďe; a prečo buďe súd poslední? O strašních znaměnoch které predegdu Den súdні Že Gešiš Kristus prindě sudit ziwích, i mrtwích	Strašnost'i posledného súdu O strašnost'i posledného posledného súdu z ohledu posledních Sentencií
PÁZMÁNY PÉTER: ÁDVENT MÁSODIK VASÁRNAP	
<i>Miért sanyargattya Isten hiveit e földön; és ellenségeit gyakorta kedvekre tartya?</i>	<i>A lelki irgalmasságról; és lelkek nyerésének kívánásáról</i>
O tom: prečo sa Dobrím žle často weďe na Swet'e O tom: prečo Bezbožní častokrát na tomto Swet'e prospiwagu?	O Duchownom Milosrd'enstwi a žadosti spaseňi Duši O sposobe horlit'i; aneb ku Spaseňi Blizného pomahat'i
PÁZMÁNY PÉTER: ÁDVENT HARMADIK VASÁRNAP	
<i>Az alázatoságról</i>	<i>Mely üdvösséges a magunk-ismerése</i>
O Poňizenosti O poniženosti a o geg Učinkoch	O potrebnem Poznāňi seba samého O potrebnem Poznāňi seba samého O potrebnem Poznāňi seba samého

⁷ A címek megisméltése jellemző Mokos Domokos és Gavlovics Hugolín beszédeire is.

PÁZMÁNY PÉTER: ÁDVENT NEGYEDIK VASÁR NAP	
<i>Christus igaz Szabadító; és az ő jöveteléhez, szent élettel kel készülni</i>	<i>Hogy a világ útja veszedelmes: azért, Christust kel, mint igaz utat követnünk</i>
O tom: Że Kristus ge prawi Spasiťel, gemu naćin Cestu priprawiti O tom: Gako ge Kristus nás prawi Wikupitiťel, a gako sa máme k geho Narozeni priprawiti	Predsewzwti Że cesta, kterú Swet ukazuge, ge ňebezpečná. Że cesta, kterú nás ući Kristus Pán, gest geďiŇe bezpečná
PÁZMÁNY PÉTER: KARÁCSON NAPJÁN	
<i>Christus Urínek születésének idejéről, mondgyáról és helyéről</i>	<i>Miért lett Isten emberré?</i>
NarozeŇi Krista Pána Radostnem NározeŇi Krista P.	Prečo Boh ostal ělowekom Prečo Boh zostal ělowekom O tom: K gakému Užitku má nám slúžit'i Narozeni Kristowé
PÁZMÁNY PÉTER: SZENT ISTVÁN NAPJÁN	
<i>Ellenségünk szeretésének kötelességéről</i>	
O Powinisti Milowáni Ňepriťeluw O Powinisti Milowáni Ňepriťeluw	

Összesen hat táblázat látható, amelyeket vastagabb vonallal választottam el. Egy-egy rész három sorból és két oszlopból áll. Az első sorokban a forrásszöveg ajánlott elmondásának időpontját tüntettem fel, valamint annak szerzőjét. A másodikban, az adott vasárnapra szánt első és második prédikáció, ennek megfelelően helyeztem el az oszlopokban is. A harmadik sorban pedig beszédekhez tartozó fordítások olvashatóak. Az utolsó táblázat eltér a többitől, itt ugyanis nem találhatóak oszlopok. Ennek oka, hogy Pázmány ehhez a naphoz csak egy beszédet rendelt, amiből aztán a két fordítás készült.

A címekben megfigyelhető, hogy néhol tükörfordítást használ a szerző, és van, ahol teljesen szabadon fordítja vagy akár feldarabolja a címet. Erre jó példa az advent első vasárnap első prédikációja, melynek a címe: *Az ítélet jeleiről; és miért rendelte Isten, hogy Christus legyen ítélő-birája e világnak*, amiből a fordító három beszédet szerkesztett, melyek címei a következők: *O tom: že*

*bude; a prečo bude súd poslední?*⁸ *O strašných znamenech které predegnu Den súdny*⁹ *Že Gešis Kristus prinde sudit žívich, i mrtvích.*¹⁰ Az egy beszédből készült több beszéd fordításának másik módja, hogy ez egyik majdnem szó szerinti, a másik pedig szabad fordítás. Erre példa advent második vasárnapjának második prédikációja, melynek címe: *A lelki irgalmasságról; és lelkek nyerésének kívánásáról.* Az első beszéd címe így hangzik: *O Duchovnom Milosrdenstvi a žadosti spaseňi Duši,*¹¹ a második pedig a következőképpen: *O sposobe horliti; aneb ku Spaseňi Blizného pomabaťi.*¹² A harmadik fajta címfordítási eljárás, amikor a fordító tükörfordításban lefordítja a címet, és ugyanazt meghagyja a többi beszédnek is. Erre jó példa a Szent István napjára írt beszéd: *Ellenségünk szeretésének kötelességéről,* melynek szó szerinti fordítása a szlovák szöveg: *O Powinisti Milováňi Nėprít'eluv.* Egy érdekességet jegyeznek meg a karácsony napi második beszéddel kapcsolatban. Itt is majdnem szó szerinti fordítással állunk szemben, azonban a szóismétlés elkerülése végett a szerző két hasonló szinonimát használ. *Prečo Bob ostal ělovekom*¹³ és *Prečo Bob žostal ělovekom.* Az *ostat'* és a *žostat'* szavak – amelyeket kicserélt – jelentése: maradni.

Perikópák és hivatkozások

A szlovák fordító a perikópák és a hivatkozások használatában eltér Pázmányétól. Pontosabban nem fordította le az egész evangéliumi részt, hanem csak egy-egy mondatot, és azt írja le latinul, majd szlovákul. Ezzel beilleszkedik az általam vizsgált kéziratos beszédek perikópáinak használatába, a fordításokban viszont találunk különbségeket. További eltéréseket akkor is tapasztalunk, ha alaposabban megfigyeljük a fordító által használt evangéliumi helyeket. A következő táblázat segítségével bemutatom a Pázmány által használt és a szlovák beszédekben szereplő locusokat, melyeket két oszlopban helyezek el.

⁸ *Arról, lesz, és hogy miért lesz az utolsó ítélet?*

⁹ *A szörnyű jelekről, amelyek megelőzik az ítélet napját.*

¹⁰ *Hogy Jézus Krisztus eljön ítélni élőket és holtakat.*

¹¹ *A lelki irgalmasságról, és a lelkek üdvözülésének kívánásáról.*

¹² *A lelkesedés módjáról, vagy jelebarátunknak segíteni az üdvösség elnyerésében.*

¹³ *Miért maradt Isten ember?*

Mielőtt azonban részletesen bemutatnám az evangéliumi helyeket, említést kell tenni azokról a szövegekről, amelyeket Pázmány az evangéliumi szakasz elején használ egyfajta bevezetésképpen, valamint ennek a szakasznak a záró részéről. Ezeket a mondatokat a fordító csak egyszer, az első sermónál ülteti át szlovák nyelvre, a többinél kihagyja. Ami még megfigyelhető, hogy nem fordítja le az egész evangéliumi szakaszt, csak az első mondat első felét, utána a záró szöveg következik. Mindezek után jön maga a beszéd, amely már egy másik perikópával rendelkezik. Mindebből az derül ki, hogy a fordító lefordítja ugyan a szöveg első részét benne az evangéliumi szakasszal, azonban a prédikáció előtt egy újabb szentírási helyet ad meg, amit már ténylegesen evangéliumi helyként használ. A következő táblázatban az eredeti szöveget és a fordítást szeretném illusztrálni. Pázmánynál nem írom le az egész evangéliumi részt, csak a kezdő mondat egy részét. Továbbá az azonos részeket dőlt betűtípussal szedem.

PÁZMÁNY PÉTER	FORDÍTÁS
<p>„<i>Atyának és Fiúnak és Szent Lélek Istennek nevében. Amen.</i></p> <p><i>Christus Jesusnak drága Szent Vérével megváltott keresztényének, a mai Szent Evangéliomot írta-meg Szent Lukács Evangelista, könyvének huszonegyedik részében melynek bötű-szerént-való magyarsága, e képpen vagyon: hallgassátok isteni félelemmel.</i></p> <p><i>Az üdöben monda JESUS az ő tanítványainak: jelek lesznek...</i></p> <p><i>Ez a mai Szent Evangéliomnak bötű-szerént-való magyarsága. Melyből, hogy épületire tanúságot vehessünk; és Istennek akarattját, ne csak füllel halljuk, hanem cselekedettel teljesítsük, kérjünk alázatos szível Szent Lelket mondván: Mi Atyánk, etc. üdvözlégy, etc.</i>¹⁴</p>	<p>„<i>Weg Meno Otca, i Sina, i Duchu Swateho, Amen.</i></p> <p><i>Z drabow Krvom Krist. Gežiša wikúpení Krest’añe, dnesné S. Evangelium, Které wípísal S. Lukáš Evangelista w geden a dwacátej Kapitoli, na slovanskí Gazik od slowa do slowa wikladá sa takto:</i></p> <p><i>Za onobo Času etc.</i></p> <p><i>Po přečitanem Swatem Evangeli rekni: Toliko gest Slów dnešného Sv. Evangelium, Které abi seme prospešne rozgímali a wolu Boha ñe len slišali; ale i w skutku plñili, prosme za pomoc, á Oswiceñi Duchu Swateho rikagice: Otče nás etc. Zdrava etc.</i>¹⁵</p>

¹⁴ PÁZMÁNY Péter, *Összes munkái VI.*, KANYORSZKY György, Bp., Budapesti Királyi Magyar Tudományegyetem Hittudományi Kara, 1903, 1. [továbbiakban: PPÖM VI.]

¹⁵ 155 AO2, 1.

Látható, hogy a fordító szinte szóról-szóra lefordította ezt a részt, Pázmány magyar kifejezéseit szlovákra írta át, valamint a záró rész első mondatához hozzátett egy másik mondatot. Mint azt már a fentiekben említettem, ezt a formulát csak egyszer fordítja le, a következőkben mellőzi, és csak azt tünteti fel, hogy melyik vasárnap milyen prédikációról van szó, továbbá, hogy hányadik beszéd, valamint a perikópát latinul és szlovákul.

Itt jegyezném még meg, hogy az ádvent első vasárnap első prédikációja után található könyörgést sem fordítja le a szlovák kézirat szerzője, csupán megemlíti, hogy a beszéd végén olvasható egy imádság az általános szükségletekről és isteni tettekről, amelyek minden templomban az evangéliumok után szoktak következni. Ez a következőképpen hangzik: „Pri konci kázňi nasleduge motlidba za obecne potrebi, tež modlení tvích Božských čnosti; gak se pri konci swatého Evangeliu w každem kostole nacháza...”¹⁶

Most pedig visszatérnék a bibliai helyek részletesebb vizsgálatára. Az első oszlopban a prédikációk elmondásának időpontjai szerepelnek, a középsőben a jezsuita hitszónok által használt perikópák hivatkozásai, a harmadikban pedig a szlovák szöveg evangéliumi részeinek szentírási helyei szerepelnek, továbbá itt a bibliai helyek előtti római számok azt mutatják, hogy hányadik szövegről van szó. A könnyebb áttekintés érdekében azokat a hivatkozásokat amelyek megegyeznek az eredetivel dőlt betűtípussal emeltem ki.

BESZÉDEK ELMONDÁSÁNAK IDŐPONTJA	PÁZMÁNY PÉTER ¹⁷	FORDÍTÁS
Ádvent első vasárnap	<i>Luc. 21. v. 26.–Luc. 21. v. 33.</i> <i>Matt. 24. v. 29.–Matt. 24. 35.</i> Marc. 13. v. 14–Marc. 13. v. 31.	1. <i>Luc. 21. v. 27.</i> 2. <i>Luc. 21. v. 25.</i> 3. <i>Luc. 21. v. 27.</i> 4. 1. Cor. 4. v. 5. 5. <i>Matt. 25. v. 41.</i>
Ádvent második vasárnap	<i>Matt. 11. v. 2–Matt. 11. v. 10.</i> Luc. 7. v. 18.–Luc. 7. v. 27.	1. <i>Matt. 11. v. 2.</i> 2. Job. 9. v. 24. 3. <i>Matt. 11. v. 2. 3.</i> 4. <i>Matt. 11. v. 2. 3.</i>

¹⁶ *Uo.*, 12.

¹⁷ Mivel Pázmány csak a kezdő sor számát adja meg, a táblázatban kiegészíttem azt az adott szentírási szakasz záró énekével. Ehhez segítségként a Szent István Társulat Biblia kiadását használom. (*Biblia, Ószövetségi és Újszövetségi Szentírás*, SZIT, Budapest 2006.)

Ádvent harmadik vasárnap	<i>Joan. 1. v. 19.–Joan. 1. v. 28.</i>	1. <i>Joan. 1. v. 27.</i> 2. <i>Joan. 1. v. 27.</i> 3. <i>Joan. 1. v. 19.</i> 4. <i>Joan. 1. v. 19.</i> 5. <i>Joan. 1. v. 19.</i>
Ádvent negyedik vasárnap	<i>Lucae. 3. v. 1.–Lucae. 3. v. 6.</i>	1. <i>Luc. 3. v. 4.</i> 2. <i>Luc. 3. v. 4.</i> 3. <i>Luc. 3. v. 4.</i> 4. <i>Luc. 3. v. 4.</i>
Karácson napján	<i>Luc. 2. v. 1.–Luc. 2. v. 14.</i>	1. <i>Luc. 2. v. 11.</i> 2. <i>Luc. 2. v. 11.</i> 3. <i>Luc. 2. v. 14.</i> 4. <i>Luc. 2. v. 14.</i> 5. <i>Luc. 2. v. 10.</i>
Szent István napján	<i>Matt. 23. v. 34.–Matt. 23. v. 39.</i>	1. <i>Act. 7. v. 59.</i> 2. <i>Act. 7. v. 59.</i>

Négy olyan evangéliumi szakaszt találunk a táblázatban, amelyeket feltehetőleg nem az eredeti szöveg locusaiból vettek. A fordításban az ádvent első vasárnap negyedik prédikáció hivatkozása nagyon érdekes, itt ugyanis a szlovák szöveg szerzője, aki ezt a beszédét a jezsuita hitszónok ugyanezen napra írt második beszédéből (*Az utolsó ítéletnek rettenetességéről*) ültette át szlovákra, ennek a prédikációnak az egyik szentírási hivatkozását választotta perikópájául. Ugyanis ezt olvashatjuk a szlovák beszéd előtt, mint evangéliumi szakaszt: „Illuminabit abscondita tenebrarum, et manifestabit consilia cordium.”¹⁸ Az idézet pedig Szent Pál apostol *Korintusiaknak írt első levele* 4. fejezetének 5. verséből való. Pázmány fent említett beszédében a következő hivatkozást találjuk: „illuminabit abscondita tenebrarum, et manifestabit consilia cordium”.¹⁹ Látható, hogy a két idézet szóról-szóra megegyezik, ebből feltételezhető, hogy a fordító ebből a hivatkozásból vette evangéliumi szakaszát. Ugyanezt az eljárást használta a szlovák szöveg szerzője az ádvent második vasárnapi második beszédnél is, melyet Pázmány *Miért sanyargattya Isten hiveit e földön; és ellenségeit gyakorta kedvekre tartya?* című szövegéből fordított. A fordítás perikópája a következő: „Data est terra in manus

¹⁸ 155 AO2, 29.

¹⁹ PPÖM VI, 18.

impíi.”²⁰ Az idézet *Jób könyvének* 9. fejezetének 24. verséből van. Ugyanez az idézet olvasható a jezsuita hitszónok az előbbiekben megnevezett beszédében: „data est terra in manus Impíi.”²¹ A következő két evangéliumi szakasz, amelyik nem egyezik azzal a szöveggel, amiből fordították, az a Szent István protomártír napjára két szánt perikópa. Pázmány ugyanis, mint az a fenti táblázatban látható, *Máté evangéliuma* 23. fejezetének 24. versét adta meg, ezzel szemben a fordító az *Apostolok cselekedetei* 7. fejezetének 59. versét választotta mindkét erre a napra szánt beszédének perikópájául. Ugyanúgy, ahogy a fentiekben már megfigyelhető volt, a szlovák beszéd elejére szánt evangéliumi szakasz szerepel abban a beszédben, amelyből fordította. A következő idézet olvasható a szlovák sermo elején: „Domine! Ne statuas illis hoc peccatum.”²² Az eredeti szövegben (*Ellenségünk szeretésének köteleességéről*) a következő idézetet olvashatjuk: „Ne status illis hoc peccatum.”²³ Itt azonban megjegyezném, hogy más általam vizsgált kéziratokban is szerepel a fenti evangéliumi szakasz perikópaként. Például Gavlovič Hugolín szintén alkalmazza a fenti idézetet a beszéde előtt.²⁴

Az evangéliumi helyekről összességében elmondható, hogy többségében ugyanazokat alkalmazta a szlovák nyelvű kézirat szerzője, mint Pázmány. Négyet tudunk kiemelni, melyek nem egyeznek meg az eredeti szöveggel. Ebből az első kettőről biztosan állítható, hogy az eredeti szöveg egy hivatkozásaként kerültek a fordított beszédek elejére. A másik kettőről ezt nem állíthatom biztosan, ugyanis egy ismert citátumról van szó, amit más hitszónokok is felhasználtak már perikópaként, úgyhogy elképzelhető, hogy ezeket az evangéliumi szakaszokat valamely segédkönyvből vették, de az sem kizárt, hogy azzal az eljárással került a beszéd elejére, ahogy az előző kettő hivatkozás.

A következő vizsgálati szempontom a hivatkozások. Pázmány előszere-ttel használja a marginálisokat, de sorközi jegyzetek is előfordulnak nála. A fordításban ezzel szemben a szövegben elhelyezett citátumok dominálnak, és mindössze néhány lapszéli jegyzettel találkozunk, azok is csupán az első három prédikációban fordulnak elő, utána teljesen eltűnnek. A sorközi

---

²⁰ 155 AO2, 56.

²¹ PPÖM VI, 32.

²² 155 AO2, 221.

²³ PPÖM VI, 159.

²⁴ 155 AH, 109.

hivatkozások viszont pontosan követik a Pázmány által megadott fejezeteket és sorszámokat.

A marginális hivatkozások nem is a különböző szentírási helyeket jelölik, hanem a beszéd részeit. Pázmánnyal ellentétben, aki csak a propositiót jelöli a lapszéli jegyzeteken, itt szinte valamennyi látható, de – amint azt már említettem – ez nem jellemző valamennyi beszédre, csupán az első kettőre. A szlovák kézirat szerzője a következő részekre osztja fel szövegeit: exordium, propositio, partitio, confirmatio, epilogus. Természetesen ezeket rövidítve használja, valamint annyi módosítást végez, hogy a tételek megerősítését mindkét esetben kétfelé osztja (első és második részre). Itt fejteném ki a beszédek tagolását is. Nem egy nagy szövegtömről beszélünk, mint Pázmánynál: a fordító különböző részekre osztja a prédikációját, és számokkal²⁵ és a szövegegységek szlovák nyelvű megnevezéseivel látja el prédikációit. A leggyakoribb esetben nyolc részre osztja beszédeit – illetve ez huszonöt prédikációból tíznél figyelhető meg, kilencnél hét részre osztja. A megmaradt hat szöveg úgy osztható fel, hogy kettő kilenc fejezetre osztható, megint kettő hatra, végül pedig kettő öt részre. A leggyakrabban használt megnevezések a prístup, amely a bevezetésnek felel meg, a confirmatio megnevezése stránka,²⁶ a befejezést pedig zawirkának fordítja.

A kéziratban összesen 752 sorközi hivatkozás található, ezek közül 363 ószövetségi, 338 újszövetségi és 51 egyéb – utóbbi alatt az ókeresztény szerzőket, ókori bölcseket és a középkori filozófusokat értem. Ezek többnyire megegyeznek a Pázmány marginálisán előforduló szentírási helyekkel és más idézetekkel. Ezt bizonyítja a következő táblázat is, melynek szövegét a Szent István protomártír tiszteletére írt beszédből veszem. Mivel a jezsuita hitszónok marginális jegyzeteket használ, ezért én is úgy szerkesztem meg táblázatomat, hogy az első oszlopban a hivatkozások láthatók, a másodikban a szöveg, amiből fordítottak, a harmadikban pedig a szlovák szöveg a sorközi hivatkozásokkal.

---

²⁵ A szerző valamennyi szám elé egy paragrafusjelet tesz.

²⁶ Mivel ezt a részt ketté osztja, ezért ketté választja: elsőre és másodikra (prvá stránka, druhá stránka).

	PÁZMÁNY PÉTER	FORDÍTÁS
Isai. 10. v. 5.	„Jusson eszedbe, mit mond Isten Isaias által: <i>assur virga furoris mei, et baculus</i> , vesszeje és pálcája – úgymond – az én haragomnak, aki prédálja és ragadozza javait a népnek, melyre haragszom. Mikor Szent Jóbnak mindenét felprédálák a chaldeusok, azt mondák, hogy Isten adta volt és Isten vette el. Mikor testét az ördög undok fekélyekkel rúttá, azt mondák: <i>manus Domini tetigit me</i> , hogy Isten keze sújtotta őtet, mert jól tudta, hogy <i>si est malum quod Dominus non fecerit. Bona et mala, vita et mors, paupertas et honestas, a Deo sunt</i> , minden külső nyavalyák és ártalmak, jók és gonoszak, élet és halál, Istentől vannak.” ²⁷	„Pamatugme čo Buh skrze swého Proroka Isaiáša mlúwi, že <i>assur virga furoris mei, et baculus Isai. 10. v. 5.</i> že ge prút a palica Božská ten, který nám něco ubližuge. Kdiš chaldegský zбогñici swatému Gobowi wšecko odñali, to poweďel: že pán Boh dal, P. Boh wzal. <i>Jobi. 1. v. 21.</i> Kdiš Ďábel t’elo geho pouañil, s osklišwíma wredami napñil, poweďel: <i>Manus Domini tetigit me Job. 19. v. 21.</i> že sah o Ruka Pána dotkla. Ěeb dobre wedel, že <i>si est malum, quod, Dominus non fecerit.</i> a že <i>Bona et mala, vita et mors paupertas, et honestas a Deo sunt. Eccli. 11. v. 14.</i> wsecki zewnitené brďi, a skodi dobré, a zlé weci, život a smrt, chudoba a powišenost od Boha su.” ²⁸
Job. 1. v. 21.		
Job. 19. v. 21.		
Amos. 3. v. 6.		
Eccl. 11. v. 14.		

A táblázatban jól láthatók a kurzívan szedett latin idézetek és a hozzájuk tartozó hivatkozások. A fordítás szerzője a kéziratban aláhúzással jelölte a citátumok kurzíválását. Ha jól megfigyeljük, akkor szinte szóról-szóra ugyanazok fordulnak elő a szlovák nyelvű szövegben. Akadnak olyan szöveghegyek is, ahol Pázmány idézetbokrokat alkalmaz, ebben az esetben a kézirat szerzője válogat, és a neki megfelelőt írja bele beszédébe, de olyanal is találkozunk, hogy az egymás után következő idézetekből kihagy vagy éppen hozzátesz egyet-egyet. A következő táblázat egy olyan esetet mutat be, melyben a szlovák prédikációk szerzője egy teljes idézetbokrot épít bele szövegébe, viszont a latin idézetet kihagyja, csak a bibliai helyeket hagyja meg. A szöveg Pázmány Péter ádvent első vasárnapjára írt első prédikációja (*Az ítélet jeleiről; és miért rendelte Isten, hogy Christus legyen ítélő-birája e világnak*). A szlovák szöveg pedig ugyanerre a vasárnapra írt második beszéd.

²⁷ PPÖM VI, 166.

²⁸ 155 AO2, 239.

	PÁZMÁNY PÉTER	FORDÍTÁS
Matt 24. v. 21., Joel 2. v. 2.	„És akkor oly nagy ínség leszen minémű nem vólt világ kezdetitűl fogva; <i>non fuit ab initio mundi, et non erit</i> ; és soha nem leszen.” ²⁹	„Duše kresťanské, buďe, buďe ten čas stroch, a súženi, gaké ňebolo od počátku sweta, aňi ňebude. Matth 24. v 21. Joel 1 v 2.” ³⁰

A fentiekben, azon kívül, hogy mindkét szentírási helyet felhasználta a kézirat alkotója, megfigyelhető egy érdekesség is, pontosabban egy elírás, a fordító a „buďe” szót kétszer írta le. Ennek oka lehet figyelmetlenség, ugyanis a kéziratban ezzel a szóval zárta a sort, majd ugyanúgy ezzel kezdte a következőt.

Az utolsó táblázattal, amely a hivatkozásokkal foglalkozik, a célom az, hogy bemutassam, hogy a szlovák fordító nemcsak sorrendben vette át Pázmánytól a citátumokat, hanem ezek közül válogatott: volt, amit kihagyott, vagy esetleg átrendezte a szöveget. Ez a példa már előremutat a konkrét szövegek vizsgálatára, pontosabban arra, hogy nem csupán fordításról beszélhetünk, hanem különböző szövegalkotási (kompilációs) technikákról. A táblázatban a szövegeket nem tüntetem fel, csak a hivatkozásokat. A szentírási helyek Pázmány Péter *Az ítélet jeleiről; és miért rendelte Isten, hogy Christus legyen ítélő-birája e világnak* című beszédéből származnak, az ebből készült fordítás címe pedig: *O tom: že buďe; a prečo buďe súd posledný?*. Mindkét szöveg advent első vasárnapjára íródott. Az első oszlopban a főszöveg hivatkozásai találhatók, a másodikban pedig az arról készült fordításból vett bibliai helyek.

Azokat a jegyzeteket, amelyek mindkét szövegben előfordulnak, a táblázaton belül azonos keretekbe tettem, és nyilak segítségével összekötöttem őket, így jobban látszik, hogy az eredeti szöveghez képest a fordító milyen mértékben mozdította el a citátumokat. Megfigyelhető, hogy ami Pázmánynál az első helyen áll (*Gen.* 1. v. 1.), azt a fordító szinte a legvégére helyezi a szövegnek, vagy ami a legvégén szerepel a jezsuita hitszónoknál (*Job.* 19. v. 29.), az a szlovák szövegben előre került. Észrevehető, hogy a szaggatott szélű keretben a fordításban nem az adott szentírási könyv rövidítése szerepel, hanem a fordító kiírta az *Apostolok Cselekedeteinek* teljes címét, utána

²⁹ PPÖM VI, 7.

³⁰ 155 AO2, 15.

pedig meghatározta az adott fejezetet és a hozzá tartozó versszámot. Ez az eljárás máshol is szerepel a kéziratos prédikációkban, és szerepel Pázmány-nál is. Ez is a szlovák szöveg alkotójának kreativitását és alapos szövegismeretét bizonyítja, valamint azt, hogy nem ragaszkodott mereven a szó szerinti fordításhoz, hanem szabadabban bánt a beszéddel.

PÁZMÁNY PÉTER ³¹	FORDÍTÁS
Gen. 1. v. 1.	Job 19 C v 29.
Psal. 8. v. 7.	Ps. 75 v. 9.
Gen. 1. v. 28.	Eccl. 12 v.14.
Malach. 3. v. 16.	Gen 1 C v. 1.
Prov. 28. v. 5.	„w skuthoch Apostolských C 10 v 42.”
Psal. 10. v. 5.	Act. 24 v. 25.
Psal. 10. v. 5.	
Dan. 13. v. 9.	
Psal. 75. v. 9.	
Judae. v. 14.	
Job. 19. v. 29.	
Eccles. 12. v. 14.	
Actor. 10. v. 42.	

Fordítás és szövegalkotás

Ha jól összevetjük a fordítást az eredeti szöveggel, akkor észrevehető, hogy nem pusztán szó szerinti fordításról van szó, hanem lényegében szövegalkotásról (kompilációról). Ezt bizonyítani szeretném a különböző prédikáci-

³¹ PPÖM VI, 2–3.

ókból vett példákkal és összehasonlításokkal. A bevezető szövegből nem derül ki, hogy milyen módszerekkel dolgozott az, aki ezeket a beszédeket átültette szlovák nyelvre, csupán annyit tudunk meg, hogy rövidített, több beszédet szerkesztett, és hogy ezeket tiszta tót nyelvre fordította.³²

A fentiekben a hivatkozásokkal már előreutaltam arra, hogy aki a szöveget fordította, komolyabb szövegalkotási munkálatokat is végzett a szöveggel. Azonban vannak olyan részek is, ahol a fordító nagymértékben egyszerűsített, ilyen a már a fentiekben is említett ádvent első vasárnapi első beszéd utáni könyörgés kihagyása, vagy a Pázmány által mindig a perikópák előtt és után használt rövidke részek kihagyása, amelyek csak az első beszéd után olvashatóak.

Először is vizsgáljuk meg a beszédek szerkezetét, pontosabban azt, hogy mennyire ragaszkodott a fordító az eredeti szöveg struktúrájához. A kérdés megválaszolásához segítséget nyújt az a fenti táblázat, ahol azt mutatom be, hogy melyik beszédből alkotta meg a fordító a szövegét. Ennek részletesebb szemléltetésére két példát mutatok be: egy olyan beszédet, amelyből három fordítás készült, és egy olyat, amelyből kettő. A beszédek, amelyeket vizsgálni fogok, az ádvent első vasárnapjára írott első és második prédikációk. Az első táblázatban azt szeretném szemléltetni, hogy szerkezetileg hogyan osztotta fel Pázmány beszédét (*Az ítélet jeleiről; és miért rendelte Isten, hogy Christus legyen ítélő-birája e világnak*) a fordító, és ezeket a részeket milyen módon építette bele a három, ebből a szövegből készült prédikációjába. A táblázat négy oszlopból és harmincöt sorból áll. A sorok az eredeti szöveg bekezdéseit jelzik, pontosan ennyi található a jezsuita hitszónoknak ebben a beszédében. Ezekhez a számokhoz tartozó oszlop pedig azt jelzi, hogy kinek a beszédéről van szó. A következő három oszlop az ebből a beszédből fordított beszédeket tartalmazza. Az itt szereplő számok pedig azok bekezdéseit jelölik. Így jól megfigyelhető lesz, hogy melyik Pázmány bekezdést melyik szlovák szöveg használta fel, és ennek segítségével képet kapunk arról, hogy az egyes részeket melyik beszédébe építette bele a tót szöveg szerzője. Amennyiben egy szám hiányzik a táblázatból, az azt jelenti, hogy az átültetett szöveg azon bekezdése nem fordítás, hanem azt a szerző

---

³² 155 AO2, címlap.

maga írta.³³ Továbbá olyan is előfordul, hogy egy bekezdéshez több szám került, ennek oka pedig az, hogy néhány Pázmány által használt hosszabb bekezdést az átíró szétbontott, és azt többször is felhasználta.

PÁZMÁNY PÉTER: <i>Az ítélet jeleiről; és miért rendelte Isten, hogy Christus legyen ítélő-birája e világnak</i>	<i>O tom: že bude; a prečo bude súd poslední?</i>	<i>O strašních znameňoch které predegnu Den súdny</i>	<i>Že Gešiš Kristus prinde sudit živých, i mrtvých</i>
1			
2			
3			
4			
5	3		
6	4		
7	1		
8			
9	2		
10	5		
11	6		
12	8		
13			
14		1, 2	
15		2	
16		3	
17			
18		4	
19		5, 6	
20		7	
21		8	
22		9	
23		10, 11	

³³ Ezek a helyek pontosan: az első prédikációban (*O tom: že bude; a prečo bude súd poslední?*) a hetedik és a kilencedik bekezdés, valamint a harmadikban (*Že Gešiš Kristus prinde sudit živých, i mrtvých*) az első és a harmadik.

24		12	
25			
26			
27			2
28			
29			4
30			
31			4
32			5, 6, 7
33			
34			
35			8

A táblázatból jól kivehető, hogy a fordító milyen módon bontotta szét Pázmány beszédét, és használta fel azok részeit beszédei megalkotásához. A jezsuita hitszónok ezt a szövegét a margón két részre osztotta,³⁴ így feltételezhetően (és a táblázat is ezt mutatja) ennek megfelelően készítette el beszédeit. Az első fordítás az exordium és a narratio felhasználásával készült, valamint a fordító ide épít be néhány bekezdést az első részből is. A második fordítás az első rész felhasználásával készült, míg a harmadikhoz a második szakaszt fordította le.

Ott, ahol egy beszédből kettőt szerkesztett és fordított a szlovák szöveg szerzője, sokkal egyszerűbb a dolgunk, ugyanis a beszéd egyik felét használja az egyik fordításhoz, a másikat pedig a másodikhoz. Erre hoz példát a következő táblázat, amely azt mutatja meg, hogy Pázmánynak a fent említett vasárnapra írt második beszédéből (*Az utolsó ítéletnek rettenetességéről*) milyen módon szerkesztett két szöveget a szlovák szöveg fordítója. A táblázat a fentivel azonos módon épül fel.

---

³⁴ A margón jelölt két részt a táblázatban félkövér betűtípussal jelölöm.

PÁZMÁNY PÉTER: <i>Az utolsó ítéletnek rettenetességéről</i>	<i>Strašnosť posledného súdu</i>	<i>O strašnosti posledného posledného súdu z obľudu posledných Sentencií</i>
1	2	
2		
3		
4		
5	3	
6	4	
7	5	
8	6	
9	7	
10	8	
11	9	
12		1
13		2
14		2
15		3
16		
17		4
18		5
19		5
20		6
21		7
22		7
23		
24		8
25	10	8

Ebben a táblázatban megfigyelhető, hogy a szlovák szövegek szerzője a *Strašnosť posledného súdu* című beszéd első bekezdését saját maga írja, a töb-
bivel sorban halad. Az érdekesség az, hogy az eredeti szöveg befejező részét
használja a szlovák prédikáció is záró részként. A másik beszédnél pedig
megfigyelhető, hogy egy-egy magyar bekezdést több szlovák részben is
felhasznál.

Most rátérnék néhány konkrét szöveg fordításának vizsgálatára. Azokat a szövegeket, amelyek megegyeznek, dőlt betűtípussal szedem. Így láthatóvá válik, hogy mely részek azonosak, és melyek hiányoznak, esetleg melyikeket írták hozzá. Az első példa advent első vasárnapra írt prédikációnak első beszéde lesz, és a róla fordított első szlovák nyelvű prédikáció.

PÁZMÁNY PÉTER: <i>Az ítélet jeleiről; és miért rendelte Isten, hogy Kristus legyen ítélő-bírója e világnak</i>	<i>O tom: že bude; a prečo bude súd poslední?</i>
<i>„A római Anyaszentegyház, az áldott Advent első vasárnapján azért olvassa a mai Szent Evangéliumot, melyben Urunknak dücsőséges hatalomban-való eljövele, és az ítélet előző rettenetes jelei foglaltatnak; hogy, se a Kristus jövetelének kegyessége, felettébb-való bizakodásra ne ragadjon; se az ítélet szörnyűsége, kétségbe ne ejtsen: hanem, ha a Kristus jövele, szeretetre nem gerjesztet, ottan az ítélet félelmétől indítassunk, a testbe öltözött Istennek böcsületes fogadására.”³⁵</i>	<i>„Svatá rímská Katolícká Cirkew na túto prvú Nedeľu Svatého Adventu preto číta dnešne Sv. Evangelium, w kterem slanni príchod druhí Krista G, a tento predcháza, gice strašné znamená sa obsahuj, že gestlíbi nás prvi poňížení gebo príchodu k Láske na proti nemu nepozdubdíl, ab isme aspon strachom posledného súdu pobnutí slušne prigali, a pobožne wítali za nás člowekom učineného, a na swet narozeneného swého spasiteľa.”³⁶</i>

A példán jól látható, hogy vannak kifejezések, amelyekkel a fordító kiegészíti a szöveget: ilyen például, hogy az elején hozzáteszi az *egyházhoz*, hogy *katolikus*. A legszembetűnőbb hozzátoldás azonban az idézet legvégén található. Itt egyrészt a „testbe öltözött Isten” kifejezést az *emberré lett*-tel fordítja, valamint a legvégén hozzáteszi, hogy *világra született megváltó*. Ebből kifolyólag a mondat utolsó része a következőképpen néz ki magyarul: „...fogadjuk az értünk emberré lett és a világra született megváltót.” Ez a szövegrész is igazolja a fentebb említett állításomat, miszerint nem csupán tükörfordításról beszélhetünk, hanem jól látható, hogy a szlovák szöveg szerzője alaposan ismerte az eredeti szöveget, és különböző szövegalkotási módszerekkel alkotta meg beszédét. Ezt szeretném alátámasztani a további szövegrészletekkel is. A következő példa szintén Pázmány advent első vasárnapi első beszédéből való, a szlovák beszéd pedig az ebből szerkesztett két prédikáció.

³⁵ PPÖM VI, 4.

³⁶ 155 AO, 2.

<p>PÁZMÁNY PÉTER: <i>Az ítélet jeleiről; és miért rendelte Isten, hogy Christus legyen ítélő-birája e világnak</i></p>	<p>O strašných znamenoch které predegnu Dén súdni</p>
<p>„Második oka: hogy ezeknek iszonyúságából megismerjük a bűnnek veszedelmes-voltát. Némelyek azt itélik, hogy nap, hóld, elementomok azért változnak ily rettentőkké az ítélet-előtt: mert pugnat cum Deo orbis terrarum contra insensatos³⁷ mind az egész világ feltámad Isten mellett és hadakozik a gonoszok ellen. Vannak kik azt álítják; hogy, mivel Isten a napot és a hóldot in ministerium³⁸ az ember szolgálattárára teremtette: mint jó szolgálak, siránkoznak és gyászba öltöznek mikor látják Urok balálát. Azért maerent super te luminaria caeli,³⁹ sírnak az emberi nemzet rettenetes romlásán.”⁴⁰</p>	<p>„Druhú príčina tak w mnohého znamení súd Boží predcházagicého ge to: <i>abi člověk stobto poznal welkost, a nebezpečnosť brichu I preto gini súdla, že preto slnec, mesíc, a žinlowe sa premeňa, pred súdom Božim: neb Pugat cum Deo orbis terrarum contra insensatos</i>⁴¹ <i>že powstaňe s Bohom wšeccko okrublost zeme, a buďe bogowat' proti Bezbožníkóm. Gini sa domňiwagu; že ponewac P. Boh slnce, a Mesic in ministerium</i>⁴² <i>na službu človeka stworil, títo slžowe človeka, nad geho smrt'ow, to gest: nad skazow lidskeho pokoleňi gaku dobri sluhowe nad swit'ow dobrého Pána budú sa ňegakým spúsobem smut'ui, á želeťi Maerent super te luminaria caeli</i>⁴³. <i>plakat' budu ned skazow človeka.</i></p>

Ennél a szövegrésznél a latin idézetek használatára hívnám fel a figyelmet. Mint azt már a hivatkozásoknál írtam, a latin citátumokat szóról szóra veszi át, ahogy ez ennél a szövegrésznél is megfigyelhető. Itt azonban felmerül a kérdés, hogy a szlovák szöveg szerzője a latin idézetek fordítását latinból vagy a magyar szövegből készíti? Véleményem szerint nem a latinból fordítja, erre bizonyíték a szemelvény utolsó citátuma („maerent super te luminaria caeli”⁴⁴), amelyet Pázmány úgy fordít, hogy „sírnak az emberi nemzet rettenetes romlásán.”⁴⁵ Az „emberi” jelző nem szerepel az latin nyelvű citátumban, a bíboros mindössze a kontextus miatt írta bele. A szlovák beszédben is ugyanúgy benne szerepel ez a jelző „plakat’ budu ned

³⁷ Sap. 5. 18, 21.

³⁸ Deut. 4. v. 19.

³⁹ Ezech. 32. v. 8.

⁴⁰ PPÖM, VI, 9.

⁴¹ Sap. 5. v. 18.

⁴² Deut.4. v. 19.

⁴³ Ezech. 32. v. 8.

⁴⁴ PPÖM VI, 9.

⁴⁵ *Uo.*

skazow čloweka”⁴⁶ Ezt az állítást egy további idézettel is szeretném alátámasztani, ahol a latin szöveget a jezsuita hitszónok egy magyar szóval megtoldja, és ez a kifejezés a szlovák beszédben is megjelenik.

PÁZMÁNY PÉTER	FORDÍTÁS
„ <i>A világ bölcsői azt tanították: si oportet amicis bene facere, inimicis non oportet; ha barátunkal jól kell cselekedni: következik, hogy ellenségünknek ártani kell...</i> ” ⁴⁷	„ <i>Nekdi sveta mudrci učili si oportet amicis bene facere, inimicis non oportet. Arist 1.Topic. C. 8. <i>že gestli pričelom máme dobre činiti, nasleduge: že nepřitelom máme ubližiti...</i>”⁴⁸</i>

Észrevehető, hogy a sorközi hivatkozáson kívül valamennyi szövegrész megegyezik. A Pázmány által betoldott szó a „következik”, ami a latinban nem található, viszont a szlovákban ott van: „nasleduge”.

A szövegvizsgálatokból levonhatjuk azt a következtetést, hogy Pázmány beszédeit nem csupán másik nyelvre ültette át a fordító, hanem kompilálta is a magyar szövegeket. Ezt bizonyítja nemcsak a hivatkozások és a bekezdések vizsgálata, hanem a szövegek összehasonlítása is. Ezekből kiderül, hogy nagyon ritkán (pontosan egy esetben) használ szó szerinti fordítást, a többi résznél hozzátold, vagy elvesz az eredeti szövegből. Mindezt persze annak érdekében, hogy a szlovák nyelven minél jobban át tudja adni az olvasónak a pázmányi gondolatokat.

Összegzésül elmondható, hogy a megtalált és a fentiekben bemutatott szöveg egy újabb bizonyítékként szolgál Pázmány Péter hatására a szlovák irodalomra. Az *Isteni Igazságra Vezérlő Kalauz* szlovák fordítása mellett⁴⁹ a jezsuita hitszónok beszédei is előkerültek, ezzel erősítve a két nemzet közötti barokk kori irodalmi kapcsolatokat. Mindamellet, hogy tudomást szereztünk a létezéséről, abba a folyamatba is betekintést nyerhettünk, ahogyan a fordító ezeket a magyar beszédeket átültette egy másik nyelvre, pontosabban a beszédek vizsgálatai által 17–18. századi szlovák nyelvű katolikus prédikációk szövegalkotási módszerei is megfigyelhetők.

⁴⁶ 155 AO 2, 19.

⁴⁷ PPÖM VI, 160.

⁴⁸ 155 AO 2, 225.

⁴⁹ Vö. KÄFER István, *Az Isteni Igazságra Vezérlő Kalauz 1634-es szlovák fordításának kézirata*, Világirodalmi Figyelő, 1959, 176–180.

BALLA LÓRÁNT*

*Csete István és Gyalogi János mint a kora újkori jezsuita
szisztematikus történelmi–liturgiai–filozófiai
prédikációs irodalom képviselői*

Kutatásom középpontjában két, a 17–18. század fordulóján élő és alkotó jezsuita prédikátor, Csete István (1648–1718)¹ és Gyalogi János (1686–1761)² prédikációi állnak. Disszertációm alapja az eddig elveszettnek hitt Csete-prédikációkból (36 kötet) megtalált hét kötet, melyből hatot a kolozs-

---

* Balla Lóránt a kolozsvári Babeş-Bolyai Tudományegyetem Bölcsészettudományi Karán a Magyar Irodalomtudományi Intézet Hungarológiai Doktori Iskolájának PhD-hallgatója. Készülő doktori értekezésének témája: *Csete István kéziratos prédikációi és Gyalogi János-féle kiadásai – eredetiség, fordítás, közvetítés a kora újkori jezsuita prédikációiban*. Témavezető tanára: Dr. Gábor Csilla egyetemi tanár.

¹ Életrajz: GYALOGI János, *Vízkeleti [Csete István aliae Vízkeleti Sigismund jezsuita]*. Megjelent először 1750-ben. A Kolozsvári Akadémiai Könyvtárban található, jelzete: Ms. C. 531.; GYALOGI János, *Qui vir fuerit R. P. Sigismundus Vízkeleti?* = GYALOGI István, GYALOGI János, *Reverendi Patris Stephani Csete e S. J. per Hungariam et Transylvaniam habitu ad populum Sacri sermones...*, I, Claudiopolis, Typ. Acad. S. J., 1750, 1–11.

² Joannes Nep STÖGER, *Scriptores Provinciae Austriae Societatis Iesu*, Viennae, Typ. Congr. Mechitharisticae, 1855, 115.; Carlos SOMMERVOGEL, *Bibliothèque de la Compagnie de Jesus: Première partie: Bibliographie*, III, Bruxelles–Paris–Toulouse, 1980–1981.; *A trencseni jezsuita noviciatus anyakönyve 1655–1722, Jezsuita történelmi évkönyv*, 1942, 335.; SZINNYEI József, *Magyar írók élete és munkái IV.*, Bp., 1896, 1–5.; NÉMETHY Lajos, *A magyar egyházi írók csarnoka: Gyalogi János*, Új Magyar Sion, 1879, 102–112.; Ladislaus LUKÁCS, *Catalogus generalis seu Nomenclator biographicus personarum Provinciae Austriae Societatis Iesu (1551–1773)* I., Romae, Institutum Historicum S. I., 1987, 484–485.; VELICS László, *Vázlatok a magyar jezsuiták múltjából III.*, Bp., Szent István Társulat, 1914, 74–78.; BÍRÓ Vencel, BOROS Fortunát, *Erdélyi katolikus nagyok*, Kolozsvár, Szent Bonaventura ny., 1941, 105–106.; HAMVAI Kovács Zsigmond, *Kasai írók: A mohácsi vésztől máig*, Kassa, 1907, 48–49.

vári Akadémiai Könyvtár katolikus kéziratára,³ egyet pedig a gyulafehérvári Batthyaneum Könyvtár őriz.⁴

Csete István latin kézírataiból (1611 beszéd) Gyalogi János összeválogatott, lefordított, kiadott nyomtatásban két kötetet:⁵ egy 89 prédikációt tartalmazó latin nyelvűt *Sacri sermones* (1750–1751) címen és egy 67 prédikációt tartalmazó magyar fordítást *Panegyrici sanctorum* (1754) címen.⁶

PhD-dolgozatom gerincét „az erdélyi magyar Cicero”⁷ kézirat predikációinak részletes bemutatása, feldolgozása, elemzése és a Gyalogi-féle kiadványokkal való összehasonlítása, komparatiztikus elemzése fogja alkotni. Elsődleges hipotézisem az, hogy Csete és Gyalogi két külön predikációszerző; Gyalogi a szövegtörzsek összemérésére törekedett a nyomtatott változatokban, de a kéziratok segítségével ez leleplezhető, a szövegek és írójuk szétválasztható.

Jelenlegi tanulmányomban a magyar szentekről (elsősorban Árpád-házi szentek) szóló predikációkban a nemzeti szentségre, a beszédek témáira, motívumaira, mentalitásaira, nemzet- és történelemszemléletre összpontosítok, de mivel a vallási identitásban fontos szerepet játszott a Mária-kultusz, mely az Árpád-házi szentekkel szorosan összefonódott, a vizsgálatból nem hagyom ki a Nagyboldogasszony napi beszédeket sem.

---

³ CSETE István, *Kézírtas predikációi hat kötetben*. A Kolozsvári Akadémiai Könyvtárban található, jelzetük: Jelzetük: Mss C. 141–146.

⁴ BEKE Antal, *Index manuscritorum Bibliothecae Batthyanae Dioecesis Transylvaniensis*, K. Fehérvár, Püspöki ny., 1871, nr. 138., 16.; SZENTIVÁNYI Róbert, *Catalogus concinnus librorum manuscritorum Bibliothecae Batthyanae*, Szeged, Hungaria, 1958, 80, nr. I, 150.

⁵ Joannes Nep. STÖGER, *i. m.*, 52.; SOMMERVOGEL, *Augustin et Aloys DE BACKER, nouvelle édition par Carlos SOMMERVOGEL*, I–XII, Bruxelles–Paris–Toulouse, 1890–1914.

⁶ CSETE István, GYALOGI János, *Panegyrici sanctorum Patronorum Regni Hungariae, Tudni-illik, Nagy Asszonyról, Magyar Szentekről, Es az Országhoz tartozandó kivált-képpen-való Innepekere Jeles Predikatziók... Karsán, 1754-dik Esztendőben*. CSETE István, GYALOGI János, *Sacri sermones... I–II*, Claudiopoli, Typ. Acad. S. J., 1750–51.

⁷ Bisztray Gyula és Bikfalvi Géza használja Csete Istvánra az „erdélyi magyar Cicero” megnevezést, formulát. BISZTRAY Gyula, *Az erdélyi tudományosság és a M. Kir. Ferenc József Tudományegyetem története = Erdély magyar egyeteme az erdélyi egyetemi gondolat és a M. Kir. Ferenc József Tudományegyetem története*, szerk. BISZTRAY Gyula, SZABÓ T. Attila, TAMÁS Lajos, Kolozsvár, 1941, 87–88; BIKFALVI Géza, *Eszmei örökös, szellemi utód*, Szegedi Egyetem, 2007/7.

Csete István Kéziratos prédikációi hat kötetben – filológiai problémák

A kolozsvári Akadémiai Könyvtár kézirtárának katolikus állománya őrzi Csete István kéziratos prédikációinak hat kötetét,⁸ melyeket a múlt század '40-es éveiben György Lajos által írt katalóguscédula autográfoknak minősít.⁹

A hat kötetes gyűjtemény 315 kéziratos latin prédikációt tartalmaz: 98 beszéd Mária ünnepeire, 29 beszéd az egyházi év különféle ünnepeire, 188 beszéd a szentek ünnepeire (44 a magyar szentekről szól). A kéziratok viszonylag könnyen olvashatóak, nehézséget a rövidítések és a jelek alkalmazása jelent.¹⁰ Gábor Csilla megjegyezte a kéziratokról, hogy tiszta, rendezett iratok, amelyek egyetlen kéz írásának látszanak, és utólagos köttetés nyomait viselik.¹¹ Stílusukról kijelentette, hogy vázlatosak, ugyanakkor tudósak, tárgyyszerűek, higgadtak, kevésbé személyesek.¹² Mária-ünnepekre (Nagyboldogasszony, Kisboldogasszony, fájdalmas Szűzanya, füzesmikolai könnyező ikon) szánt prédikációkat tartalmaz a második, a teljes sorozatban a XII.

---

⁸ A kézirat sorsáról néhány adat olvasható a cédulán zöld színnel írva: „Csete István hagyatékában saját kezével írva 1611 beszéd maradt. Beszédeit, Jankovich Miklós szerint, Torma István gyulafehérvári kanonok 36 kötetbe köttette és a kolozsvári kollégiumban helyezte el (Szinyei II. 342. l.). Jelenleg mindössze a fenti 6 kötet van meg. Matusik János könyvtárőr kézirat-katalógusa 1862-ben még ennél is kevesebbről, csak 4 kötetről tudott.”

⁹ GYÖRGY Lajos, *A kolozsvári római katolikus Lyceum-könyvtár története (1579–1948)*, Bp., 1994. Forrás: <http://mek.oszk.hu/03100/03186>. (A megtekintés ideje: 2006. aug. 21.)

¹⁰ A *Christi* esetében csak *Isti*-t ír ki, föléje tesz egy *C*-t; a *Domini* esetében csak *Dni*-t ír, a hosszú mássalhangzókat úgy jelöli, hogy föléjük ír még egyet vagy az *accommodandót* egy *m*-mel írja, ezért az *m* fölé tesz egy *2*-es számot; a sorszámnevek esetében arab számot ír és hozzáteszi a végződéseket (*2do*, *3us*); ha hibázik, a hibákat kapcsos zárójelbe teszi és pontok közé; a szavakat sorok végén idézőjellel választja el, amit kitesz a sor végén és az utána következő sor elején.

¹¹ GÁBOR Csilla, *Csete István és Gyalogi János prédikációi Szent Erzsébetről: lelkiesség és változó szentségi kritériumok = Árpád-házi Szent Erzsébet: Magyar-német kultúrkapcsolatok Közép-Európában*, szerk. GÁBOR Csilla, KNECHT Tamás, TAR Gabriella Nóra, Kolozsvár, Verbum, 2009, 59–60.; Uő, *Változatok a sorsértelmezésre: Csete István prédikációi Mária országáról és annak történetéről = Humanizmus, religio, identitástudat*, szerk. BITSKEY István, IMRE László, Debrecen, Studia Litteraria, 2007, 227–228.

¹² GÁBOR, *Változatok...*, i. m., 233.

kötet.¹³ A kötet a Gyalogi-féle hagyaték-rendszerben (1729-ben kezdte el a rendszerezést) a 46 beszédet tartalmazó XIII. kötetnek felel meg.¹⁴ Gyalogi szerint ezek a prédikációk 1681 és 1700 között keletkeztek Erdélyben, a kézirat katalóguscédulája szerint azonban 1684–1700 között mondott beszédek olvashatóak a kötetben.

A kötet anyagát egy marginália szerint 1765-ben rendszerezték Kolozsváron.¹⁵ A gyűjtemény 8 beszéde keltezetlen, valamint négy olyan beszédet rejt, amely hasonlóságot, szinopszist mutat a kiadott magyar változattal.¹⁶ A kötet másik érdekessége, hogy a Mária születéséről szóló beszédek közé figyelmetlenségből bekerült egy Jézus születéséről szóló beszéd.¹⁷ Az V. sermo (*Assumptionis BVM*) keltezése két időpontot és helyet tartalmaz.¹⁸ A VIII. sermo (*Assumptionis B. M. V.*) keltezőként utólag írva, más színű tollal ez olvasható: *A. 1691, Christianis Varadinum obsidentibus.*¹⁹ A XI. sermo (*Assumptionis B. M. V.*) keltezése az időpont helyett azt az ünnepet jelöli meg, amelyre esett: *Monostorini, die Dominica XI. post Pentecostem.*²⁰ A XVIII. sermo (*Assumptionis B. M. V.*) perikopája helytelen, mert Lk 7,38 van megadva, azonban a tartalomjegyzékben helyesen Lk 10,38 szerepel.²¹

A negyedik (XXV. a teljes sorozatból) a karácsonyi és húsvéti ünnepekör alkalmaira, az évközi idő ünnepeire írt beszédeket összesíti.²² A kötet 26

---

¹³ Nr. 143. b) *Marialium, In Transylvania dictarum Concionum*, Pars II, Tomus XII, 47 Themata Sacra, 21, 4x16, 3 cm, 644 l.

¹⁴ *Marialium posterior*, GYALOGI, *Qui vir fuerit*, 9.

¹⁵ CSETE, *Kézírtatos... II., i. m.* A tartalomjegyzék bal sarkában olvasható: *Colegij S. J. Claudiopolii 1765.*

¹⁶ 1. *Sermo VIII., Assumptionis B. M. V.* (81–96.) és *Panegyrici sanctorum*, Nagyboldogasszony napi XII. beszéd (85–90.); 2. *Sermo XI.* és *Sermo XV.* (129–145., 193–208.) és *Panegyrici sanctorum*, Nagyboldogasszony napi VII. beszéd (53–58.); 3. *Sermo XIII.*, Kolozsvár, 1690, 157–168.; és *Panegyrici sanctorum*, Nagyboldogasszony napi IX. beszéd (65–72.); 4. *Sermo XIV.*, Kolozsmonostor, 1698, 169–192.; és *Panegyrici sanctorum*, Nagyboldogasszony napi II. beszéd (11–18.); 5. *Sermo XVII.*, Kolozsmonostor, 1699, 225–252.; és *Panegyrici sanctorum*, Nagyboldogasszony napi I. beszéd (5–11.).

¹⁷ *Sermo XXV. In Die Nativitatis D'ni N. J. C. V'ecs 1687* = CSETE, *Kézírtatos... II., i. m.*, 333–342.

¹⁸ *Cibinii 1686* és *Csombord 1687* = *Uo.*, 42–49.

¹⁹ *Uo.*, 82–97.

²⁰ *Uo.*, 129–145.

²¹ *Uo.*, 253–277.

²² Nr. 145. d) R. P. Stephani CSETE S. J., *Posthumorum Operum*, Tomus XXV. Complectens Biorem Partem Panegyricorum in Festis Sanctorum, XXVII Concionum Themata, 20x16 cm, 528 l.

keltezetlen, kidolgozott beszédet tartalmaz, amelyek retorikailag jól tagoltak, mondanivalójuk részletesen kifejtett.²³ Az ünnepeket tekintve és a beszédek számát figyelembe véve, lehetséges, hogy a kötet anyaga megegyezik a Gyalogi-féle rendszerezés XXI., 27 beszédet tartalmazó gyűjteményével, bár a kézirat csak 26 beszédet tartalmaz.²⁴ A kötet célja elsősorban a *docere*, amelyben a hitoktatáson és magyarázáson van a hangsúly. A katekétikai beszéd formái közül a *mediocris, sive temperatát* használja leginkább a szerző;²⁵ érvelési részletek, kidolgozottak, logikusan felépítettek, átláthatóan tagoltak; sokat hivatkozik az egyházatyákra, de legtöbbször pontatlan, következetlen és nem jelzi a forrás helyét, csak a szerző nevét: például *S. Ambrosius citatus*,²⁶ *Athanasius De Passione et Cruci Dni*.²⁷ A bibliai helyek megadásában itt is számtalan bizonytalanság tapasztalható.²⁸

A XXIII. sermo (*Lachrymis B. M. V.*)²⁹ keltezése két helyet és időt tartalmaz: *Tyrnaviae 1708* és *Claudiopoli 1697*. A fennmaradt kéziratokból a *Marialium: In Transylvania dictarum Concionum Pars II.* egyik beszéde a könnyező Szűzről szól (*Monostorini 1699*).³⁰ A IV. kötetben pedig *De Lachrymis B. M. V. en occasione Lachrymantis Imaginis* címmel olvasható beszéd (*Tyrnaviae 1708*).³¹ Ez hivatkozik egy további, a témához kapcsolódó prédikációra is, amely Kolozsvárott 1697-ben hangzott volna el, ilyen kel-

---

²³ A kötet XVI. sermója, az *In Festo Transfigurationis Domini N. I. C.* című beszéd (313–332.) megegyezik a *Panegyrici sanctorum*nak az *Úr Színe Változása Napján Első Praedikációjával* (281–288.).

²⁴ *Volumina in Templo Archi-Capituli Strigoniensis, Tyrnav. XXI. Prior Tomus: in Festivitatibus Christi, et BVM. GYALOGI, Qui vir fuerit, i. m., 9.*

²⁵ Stephani KAPRINAI, *Institutio Eloquentiae Sacrae Speciatim. Usui Tironum ex veterum, ac recentiorum paeceptionibus concinnata*, Cassovia, 1763, 10, 63–70.

²⁶ CSETE, *Kézírtatos... IV., i. m., 9.*

²⁷ *Uo.*, 18.

²⁸ A VI. sermo (*Epiphania D. N. J. C.*) megadott bibliai verse helytelen: Lk 2,11 szerepel Mt 2,11 helyett: *Uo.*, 105–125. A XII. sermo (*S. Spiritus*) esetében a perikópában Csete elrontotta a szórendet és fölötte számozással igazította ki (Jn 14,26): „Spiritus (3) autem (2) Paraclitus (1) Sanctus, quem mittet Pater in nomine meo, ille vos docebit omnia.”: *Uo.*, 229–249. Több esetben két bibliai versre építette fel beszédét: a XVI. sermóban (*Transfigurationis D. N. J. C.*). *Uo.*, 313–333.

²⁹ *Uo.*, 449–469.

³⁰ *Uo. II., i. m.*, 461–488: *De Flente Imagine BVM. Anno 1699. 15. Feb-ruarij in S. Nicolao.*

³¹ *Uo. IV., i. m.*, 449–468.

tezésű és az alkalomra szóló beszéd azonban nem található a gyűjtemény fennmaradt részében.³²

Az ötödik (XXVI. a teljes sorozatból) kötet témái a szentek a naptár rendje szerint.³³ Ez a kötet valószínűleg megegyezik – az ünnepek témáit figyelembe véve – a Gyalogi-féle rendszerezés XXII., 28 beszédet tartalmazó kötetével, bár a kéziratgyűjtemény csak 27 keltezetlen beszédet foglal magába.³⁴ A kéziratok IV. és V. kötetei összefüggnek, sorozatot képeznek, a legfontosabb ünnepek mindegyikére egy beszédet hozva, a IV. kötet *de tempore*, az V. pedig *de sanctis* beszédeket.

Ez a kötet szépen kidolgozott, alapos, pontos munka, mintha nyomtatott változatot olvasnánk kéziratba átmásolva. A vázlatoknak itt semmi nyoma nincs, megszerkesztett, részletes, jól felépített beszédek olvashatóak a kötetben.³⁵ A hibák is ritkábbak: egyetlen esetben fordul elő, hogy a perikópa szövege és helye nem egyezik meg: a III. sermóban (*S. Andrea Apostoli*)³⁶ Mt 17 van megadva, de valójában a Mt 4,19-et idézte.

A szentek prédikációit gyűjti egybe a hatodik – sietősen és esetlegesen összerakott – kötet is, mely 83 prédikációt tartalmaz.³⁷ A Gyalogi címében használt *recuperata* igenév magyarázhatja, hogy miért ez a kéziratok kötet a leglazábban összeszerkesztett. A beszédek keltezéséből és az ünnepekből kiindulva feltételezhető, hogy ez a kötet Gyalogi rendszerének XXXV. kötet, bár az 85 beszédet foglal magába, a kéziratok változat pedig csak 83-at.³⁸

---

³² *Vid. aliam Concionem in signum, de Praesagys... Lachrymis B. V. per Hungariam. Claudiopoli A. 1697. Dom. 4. post Pascha = Uo., 449.*

³³ Nr. 146. e) r. p. Stephani CSETE S. J. *Posthumorum Operum*, Tomus XXVI, Complectens Partem II, Panaegyricorum in Festis, Sermonum XVIII. Thamata, 20x16 cm, 540 l.

³⁴ Volumina in Templo Archi-Capituli Strigoniensis, Tyrnav. XXII. Posterior: in omnia Festa Sanctorum. (GYALOGI, *Qui vir fuerit...*, i. m., 9.)

³⁵ A *Sermo XI. In Festo S. Georgij Martyris Patroni Hungariae* (201–221.) a *Panegyrici sanctorum I. Szent György napi beszéddel* mutat szinoptikus kapcsolatokat (115–123.). A *Sermo XXI., S. Stephani Primis Regis Hungariae* (401–420.) összefüggéseket mutat és hasonló a *Panegyrici sanctorum II. Szent István napi beszédéhez* (182–192.).

³⁶ CSETE, *Kéziratok... V., i. m.*, 48–68.

³⁷ f. R. P. Stephani CSETE *Festialis*, Tomus XXXV, (Finis. Anno Dni 1704.), 22.5x17 cm, 425 lev.

³⁸ *His accenserunt nuper recuperata: XXXV. Tansylv. in Festa SS. et Sacro-S. Crucis. Serm.* (GYALOGI, *Qui vir fuerit...*, i. m., 10.)

A kötet prédikációi között háromszor fordul elő, hogy a keltezés több helyre szól.³⁹ Ebben olvasható az egyetlen beszéd, amelynek jelölve van az exordium része: *Sermo II S. Stephani Proto-Martyris*.⁴⁰

Csete és Gyalogi katolikus nemzet- és hazafogalma (eszmetörténeti problémák)

Magyarország a 16–17. században a török és a keresztény világ határa lett. Ez a helyzet, valamint az ország feldaraboltsága, nagy hatást gyakorolt a kornak a vallási identitására, történelemszemléletre, hazáról és nemzetről való gondolkodására.⁴¹ A Wesselényi-összeesküvés (1664–1671) leverése után kialakult a két haza fogalma.⁴² A török kiűzését előkészítő mozgalmak következtében (1671–1687) az összetartozást erősítő kapcsolatok megszakadtak, a megosztottság elviselhetetlenné vált, a bujdosók területen kívül kerültek, mégis a területhez ragaszkodtak.⁴³ A két hazában egy nemzet élt, amelynek felfogásában a kereszténység szolgálata és a magyar népnek mint Isten népének a hivatása összefüggésbe került.⁴⁴ A háborúk következtében a nemzet időszemlélete apokaliptikussá vált; egy vár védelme számukra egy volt az egész ország védelmével.⁴⁵ Az apokaliptikus látásmód az Istenhez köthető belső, morális értékekkel bíró eszmeként értelmezte a nemzetet.⁴⁶

---

³⁹ *S. Stephani Proto-Martyris, Alba 1684, Branicska 1686* = CSETE, *Kézírtos... VI., i. m.*, 14r–17v.; *Inventionis S. Crucis, Vács 1690, Claudiopoli 1692* = *Uo.*, 277r–280v.; *Omnium Sanctorum, Alba 1684, Bűkés 1688* = *Uo.*, 348r–349v.

⁴⁰ *Uo.*, 10r–13v.

⁴¹ PÉTER Katalin, *A haza és a nemzet az ország három részre bullott állapota idején* = *UÓ, Papok és nemesek: Magyar művelődéstörténeti tanulmányok a reformációval kezdődő másfél évszázadból*, Bp., Ráday Gyűjtemény, 1995, 211–232.

⁴² *Gróf Széki Teleki család levéltára: Teleki Mihály levelezése III., 1664–1666.*, szerk. GERGELY Sámuel, Bp., Athenaeum, 1907, 170.

⁴³ SZÖLLŐSI Mihály, *Az Úrért s hazájokért elszéledett és számkivettetett bujdosó magyarok füstölgő csepűje*, bev., kiad. INCZE Gábor, Bp., 1935, 6–7.; ÓZE Sándor, *Vírrasztó darvak: Tanulmányok a Dél-Alföld történetéből*, PPKÉ BTK TTI, 2008, 36.

⁴⁴ GERGELY, *i. m.*, 172, 188.

⁴⁵ FORGÁCH Ferenc, *Emlékirat Magyarország állapotáról Ferdinánd, János, Miksa királysága és II. János erdélyi fejedelemsege alatt*, ford. BORZSÁK István = *Humanista történetírók*, szerk. KULCSÁR István, Bp., Szépirodalmi, 1977, 619, 633.

⁴⁶ ÓZE Sándor, *A határ és a határtalan: Identitáselemek vizsgálata a 16. századi magyar ütközőzóna népségénél*, Bp., METEM, 2006, 266.

A kor történelemszemléletét a „bűneiért bünteti Isten a magyar népet” fel fogás jellemezte, a hadi eseményeket is eszerint magyarázták.⁴⁷

A 16. század második felében a nemzeti öntudatot a vallási összetartozás érzése határozta meg: kereszténység a pogánysággal szemben, protestantizmus a katolikusokkal szemben. A magyarság azáltal volt érték, hogy keresztény hitre tért és teljesítette vallásos kötelességeit,⁴⁸ azonban hamar nyilvánvalóvá vált, hogy míg Magyarország a kereszténységért harcol, addig a keresztény Európa magára hagyja a törökökkel szemben. Az ország magára maradt, segítség hiányában áldozatnak érezte magát, a nemzet befelé fordult, felismerte Isten jogos haragját és büntetését, önvizsgálatot tartott, felfedezte mulasztásait, bűnbánatra ébredt, Istenhez fordult. A magyarság elfordult a kereszténység védelmének hivatásától és saját maga megmentésére törekedett.⁴⁹

Mivel I. Lipót császár segítség helyett az abszolutizmus bevezetésén fádadozott, az 1660-as évekre kialakult az a meggyőződés, hogy a német ellenség. Az 1670-es évek bujdosó mozgalma a történeteket Isten ítéletének látta, a nemzet sorsáért Apafit és Telekit tette felelőssé, és a törökök felé közeledtek.⁵⁰ Néhány évvel később a magyarság úgy látta, hogy Isten megharagudott és végképp elfordult tőlük, ezért a jelen elől a múltba menekültek, a dicső múltat eszményítették. Az elhivatottság érzése eltűnt,⁵¹ a dicső múlton

---

⁴⁷ *Uo.*, 20–30.

⁴⁸ SZERB Antal, *Magyar irodalomtörténet*, Bp., Magvető, 1934, 113.

⁴⁹ *Magyarország története 1526–1686*, szerk. R. VÁRKONYI Ágnes, Bp., Akadémiai, 1985, 1529–1534, 1547–1553. Egedy Gergely a nemzetet közös történelmi és kultúrájú közösségként határozza meg, amelyhez társul a territorialitás elve, azaz az adott közösség meg tudja határozni a helyét egy bizonyos területen, amelyet a hazájának tekint. EGEDY Gergely, *Gondolatok a nemzetről: A politikai és a kulturális megközelítés = Nemzetfogalmak és etnopolitikai modellek Kelet-Közép-Európában*, szerk. SZARKA László, VIZI Balázs, MAJTÉNYI Balázs, KÁNTOR Zoltán, Bp., Gondolat, 2007, 71.

⁵⁰ Bakk Miklós felhívja a figyelmet arra, hogy a cselekvő közösségek, a nemzetek mindig a mi-ők (barát–ellenség) fogalmi sémáinak segítségével definiálják önmagukat. A barátság politikája a konszenzust, a morális közösséget, a csoporttagoltság primátusát, az identitáspolitikát állítja az előtérbe. Az ellenségesség politikájában az identitás a politikai folyamat konfliktusosságában alakul ki és mutatkozik meg. BAKK Miklós, *Nemzet – határteremtés és modernitás = Nemzetfogalmak...*, i. m., 60–61.

⁵¹ Kántor Zoltán a közös múlt és közös jövő elképzelése által teremtett szubjektív együvé tartozás érzését emelte ki nemzet- és identitás-definíciójában. Szerinte a nemzet lélek, szolidaritás, melynek lényeges alkotóelemét jelentik azok az áldozatok, amelyeket őseink hoztak,

való ábrándozás, a szenvedés és a kesergés lett általános. A haza fogalmán a teljes Magyarországot értették,⁵² az ország lakóit *Pannonicae gentes*nek nevezték, amelybe minden nemzetiség belefért.⁵³

A 17. század prédikátorai is kialakítottak egy gondolati modellt, mely sajátos nemzetfogalmat hozott létre, és az aktív vallásosságra való nevelésre alapozott.⁵⁴

A „három szent királyok” – István, Imre, László – liturgikus és népi tisztelete szintén identitásformáló tényező volt. Tiszteletükben az apostoli királyság gondolata és a Habsburg-ház fokozatosan összeolvad egymással,⁵⁵ a róluk szóló beszédekben újra előtérbe került a szentistváni országhelajánlás, a *Patrona Hungariae*- és a *Regnum Marianum*-toposz.⁵⁶

A felvázolt nemzet- és hazafogalomból látható, hogy nem a 19. századdal kezdődött a magyar nemzettudat,⁵⁷ hanem a nemzetben való gondolkodás története a középkorban és a kora újkorban kezdődik, és erőteljesen függ a bibliai nyelvet interiorizáló vallásosságtól, az anyanyelvű irodalom elterjedésétől.⁵⁸

A kora újkori nemzetről való gondolkodás fontos láncszemét alkotja Csete és Gyalogi eszmerendszere. A kéziratokat és nyomtatott beszédeket összevetve megállapítható, hogy a beszédek főszereplői, magyar szentjei és bibliai szentjei kapcsolathálót alkotnak, valamint együtt egy vallásos nem-

---

és azok, amelyeket mi vagyunk készek meghozni a jelenben és a jövőben. KÁNTOR Zoltán, *Egy hamis dichotómia: politikai/kulturális nemzet = Nemzetfogalmak...*, i. m., 85–86.

⁵² ÓZE Sándor, „Bűneiért bünteti Isten a magyar népet”: *Egy bibliai párbuzam vizsgálata a XVI. századi nyomtatott egyházi irodalom alapján*, Bp., Magyar Nemzeti Múzeum, 1991, 141.; SZABÓ Péter, *Az Erdélyi Fejedelemség*, Bp., Kulturtrade, 1997, 71.

⁵³ SZÖRÉNYI László, *Mária a magyar történelem tanúja (Koptik Ottó: Thalleis)*, ItK, 1987–88/4, 448.

⁵⁴ GEREBEN Ferenc *Az identitástudat és a vallásosság kapcsolata* = GEREBEN Ferenc, TOMKA Miklós, *Vallásosság és nemzettudat: Vizsgálódások Erdélyben*, Bp., Corvinus, 2001, 59, 70, 74–75.

⁵⁵ KNAPP Éva, TÜSKÉS Gábor, *Népi vallásosság Magyarországon a 17–18. században*, Bp., Osiris, 2001, 182, 184.

⁵⁶ Erről tanúskodik Gyalogi is a *Bé-ajánló Imádságban: Nagy gyámolt, Patrónát mutattál a' B. Szűz Máriában. Hungariae Patrona fuít, nec definet esse... Mária kearfára támaszkodott örökség... Apostoli Ország földén hagyatott sok, és nagyérdemű Szentek* = CSETE, GYALOGI, i. m., A3–A3v.

⁵⁷ ÓZE, *A határ...*, i. m., 300.

⁵⁸ FAZAKAS Gergely Tamás, *Imádság és nemzettudat: Közösségértelmezések a 17. század második felének magyar református imádságoskönyveiben*, Debrecen, Debreceni Egyetemi, 2011, 281. (Elérhető: <http://hdl.handle.net/2437/78420>.)

zetszemléletet tükröznek, adnak tovább hallgatóknak és olvasóknak egyaránt.⁵⁹ A szentek közösségi érdekek eszmei szolgáltói.⁶⁰

Csete és Gyalogi a szentség terjedését, hitelességét az alakok és tevékenységük összekapcsolásával, párhuzamával fejezi ki.⁶¹ Gyalogi kapcsolat-hálójának középpontja Mária, a magyar szenteket a Mária-kultusz, a régi Magyarország földterülete,⁶² a pogányok, a törökök ellen folytatott harc köti össze, ezért a hálózatban sok történelmi vonatkozás, kortörténeti esemény és hagiográfiai elem kap helyet. Gyalogi egyes kijelentései csak a kapcsolat-háló által érthetők meg.⁶³ Csete kéziratának középpontja István, magyar szentjeit a Mária-tisztelet mellett az erények hálózata és az ereklyék fűzik

---

⁵⁹ „O tempora, o mores! Quo sua laus et pietas discessit: Habuit ergo olim Hungaria pietissimum Regem Ladislaum; totis pro Fide Catholica pugnans, et Sanctitate fulgens toto orbe; habuit ex Innocentiae imaginum Emericum, Casimirum, inter Episcopos S. Adalbertum, Gerardum, et Benedictum inter Mulieres Elizabetham inter Virgines Margaritam Andrae Regis filiam” = CSETE, *Kézírtos... III., i. m.*, 385r–385v.

⁶⁰ KNAPP, TÜSKÉS, *Népi vallásosság... i. m.*, 180.

⁶¹ Csete kézírataiban Szent István vértanú Magyarország jósa (*Vati Pannonos*), aki előre megjövendölte István király születését. Az álomlátás és híradás alkalmas arra, hogy az első vértanú emléknapján is magyar toposzokat és eszméket hirdessen a prédikátor: a korona és az ország apostoli; a katolikus egyház és hit minden királyság és ország megtartója; az angyali koronát István király Mária kezébe helyezte. (CSETE, *Kézírtos... IV., i. m.*, 13v, 42r–42v, 47v.) Szent Márton napi beszédében Csete a keresztény egység megvalósításának kifejezésére az egy akol és egy pásztor, valamint a Noé bárkája képeket használja, akárcsak Gyalogi. (*Uo.*, 403v.) Szent Adalbert napi beszédében Csete a régiót és a religiót szétválasztja, az utóbbi elsőbbségét és fontosságát emeli ki, akárcsak a nyomtatott beszédek. Kiemeli, hogy Szent Adalbert tanította a hitre Géza fejedelmet, ő keresztelte meg Istvánt. Géza, István és őáltala született meg a keresztény Magyarország, ő a Mária-kultusz elindítója, az apostolok igazi utóda, *successora*, aki sokat buzgolkodott a Magyar Katolikus Egyház létrejöttéért. Magyarország és királyai apostoli hatalommal rendelkeznek. (CSETE, *Kézírtos... V., i. m.*, 188, 195, 197, 200; CSETE, *Kézírtos... III., i. m.*, 126v, 138r, 130r, 131r, 131v, 132r, 134r.) „Az Ország Sz. Adalbert, Sz. Gellért Püsp. Praedikálására tért-meg [...] Sz. Mártont említeni annyi, mint Benedekben Szent Mártont látni, Sz. Mártonban Benedeket. Az első Szent István M. kegyes volt Sz. István Királyhoz, Sz. István Sz. Mártonhoz, Sz. Márton Sz. Benedekhez [...] mind nagy kereskedő Szentek [...] Hit [...], amelyet ültetett a' Magyarok Szívébe Első Sz. királyunk, Sz. István Király; amellyet vérevel-is öntözött e' mái dütsőséges Sz. Mátyr, Sz. Gellérd Püspök [...] Sz. István színe eleibe érkezvén, Szent Imre Hertzeg oktatójává tétetett [...]” (CSETE, GYALOGI, *i. m.*, 206, 518, 209, 210, 522, 515, 104, 518.)

⁶² *Uo.*, 289.

⁶³ „Józsue az Istennel, Józsue a néppel, akkor hallanak a pogányok.” A kapcsolatháló következtében a mondat többletjelentést kap. Józsue a beszédekben maga szent István, így a mondat jelentése átértékelődik, átirható: „István az Istennel, István a néppel.” (CSETE, GYALOGI, *i. m.*, 304–305, 13–14, 173.)

össze,⁶⁴ a történelmi és életrajzi adatokat az erények bizonyítására használja fel.⁶⁵ Mivel Gyalogi prédikációi a magyarság történetét a Máriához való viszony perspektívájában értelmezik, a Csete-kéziratok a Szent István király napi beszédek eszméi, motívumai, mentalitásai átkerülnek a fordítás során a Nagyboldogasszony napi beszédekbe. Gyaloginál „Nagy Bóldog Aszszony egyéb Innepok koronája”,⁶⁶ Cseténél Mária a koronák koronája.

A 16–18. századi katolikusság, különösen a jezsuiták körében, a Szent István által Máriának ajánlott korona képzete és az országfelajánlás került újra előtérbe.⁶⁷ Gyalogi az országot és a koronát egymással azonosítja:⁶⁸ „Ezen a’ Nemzetes Országon, Koronán, Nagy Bóldog Aszszony Kezét Tartya.”⁶⁹ Gyalogi szerint Mária elhagyása miatt jutott az ország romlásra,⁷⁰

---

⁶⁴ Pl. Páduai Szent Antal romolthatatlan nyelve, Alamizsnás Szent János romolthatatlan keze, Szent István király romolthatatlan jobb keze. (CSETE, *Kézíratos... II., i. m.*, 27.)

⁶⁵ A prédikációszerzők leginkább a Biblia erénykatalógusaira alapoztak: Gal 5,22–26., Ef 5,25–32., Mt 5,3–11., Lk 16,20–22., Iz, 11,2. A magyar prédikációszerzésre az erénykatalógusok mellett nagy hatással volt Szent Gellért *Deliberatiója*, az Árpád-házi szentek legendái és Révai erényei. (ÁCS Tibor, *A keresztény erények Szent Gellért szerint = Szent Gellért vértanúságának 950. évfordulóján*, szerk. DÖBÖR András, JANCsÁK Csaba, KISS Gábor Ferenc, Szeged, Belvedere Meridionale, 1998, 143–146.; BOLLÓK János, *Szent Imre alakja középkori Krónikáinkban = FÜGEDI Érik, Művelődéstörténeti tanulmányok a magyar középkorról*, Bp., Gondolat, 1986, 65–67.; DÉR Terézia, *Prinz Emerich, der Hoffnungsträger seine Vaters = Classica. Medevalia. Neolatina. III.*, szerk. HAVAS Ladislaus, TAKÁCS Ladislaus, TEGYEY Emericus, Debrecen–Bp., 2009, 186. Kees TESZELSZKY, *Az ismeretlen korona: Jelentések, szimbólumok és nemzeti identitás*, Pannonhalma, Bencés, 2009, 228.

⁶⁶ CSETE, GYALOGI, *i. m.*, 17.

⁶⁷ BENE Sándor, *Hol vagy, István király? (Bevezetés) = „Hol vagy István király?": A Szent István-hagyomány évszázadai*, szerk. BENE Sándor, Bp., Gondolat, 2006, 7–9.; PÁZMÁNY Péter, *Bóldog Aszszony méltóságáról és tiszta fogantatásáról = UŐ, A római anyaszentegyház szokásából, minden vasár-napokra és egy-néhány innepekre rendelt evangeliomokról predikációk, melyeket élő nyelvének tanítása után írásban foglalt Cardinal Pázmány Péter*, s. a. r. KANYURSZKY György, Bp., 1906, 781.

⁶⁸ SZEKFŰ Gyula, *Szent István a magyar történet századaiban = Emlékkönyv Szent István király halálának kilencszázadik évfordulóján*, szerk. SERÉDI Jusztinián, Bp., 1938, 540.

⁶⁹ CSETE, GYALOGI, *i. m.*, 23.

⁷⁰ *Uo.*, 198, 202–203. A Mária-tisztelet elhanyagolása mint a romlás oka elterjedt nézet volt a katolikusok liturgikus énekeiben is (NYÉKI VÖRÖS Mátyás, *Mária-ének* (1633); KÁJONI János *Cantionale Catholicumának* (1676) Szent István énekei; SZENTMÁRTONI Szabó Géza, „*Hol vagy István király?*” = *Hol vagy István király?": A Szent István-hagyomány évszázadai*, szerk. BENE Sándor, Bp., Gondolat, 2006, 283, 285.

de Mária és István érdemei miatt megkönyörül raja Isten.⁷¹ A bűnök az okai a török pusztításnak, ők a *virga Dei*.⁷²

A magyar hazát gyakran tekintették szent földnek (Szántó Arator István),⁷³ amit Gyalogi szintén beépít a kötet beszédeibe.⁷⁴ A nemzetet születési adottságnak tarja, amelyet a *magyar vér* emlegetésével jelez,⁷⁵ valamint a magyar nép kiválasztottságának⁷⁶ és a nemzeti nyelv hirdetőjének: „Sz. Istvan Királyt [...] nem más Ország határiból, nem idegen Nemzetből, ki a Magyarok nyelvét nem értené; hanem az égből várnök.”⁷⁷

Gyalogi nemzetszemléletének összefoglalói a Győr megvétele napjára írt prédikációi, amelyekben kortársaihoz hasonlóan bibliai képekkel, párhuzamokkal magyarázza az eseményeket.⁷⁸ Győr Jeruzsálemmel azonos, mely egyszerre földi és mennyei Jeruzsálem.⁷⁹ Gyalogi beszédmódja szimbolikus: „Győr-Várát a’ rabság Babylonná tette, a’ Phoenix madár a Victória”.⁸⁰ A prédikációban a főnixmadár Győr újjászületését jelképezi, ami a prédikátor kedvelt madara a felszabadított városokról szóló beszédrészekben: Várad felszabadítása kapcsán is beszél az újjászületés madaráról.⁸¹ Gyalogi figyelmeztet arra, hogy Győr török kézre kerülésének oka a hitetlenség volt.⁸² Az adott helyzetből kiút csak a bűnbánat, a megtérés lehet.⁸³

Az országra alkalmazott toposzokat (pl. *propugnaculum Christianitatis*)⁸⁴ Gyalogi egy városra alkalmazza, Győr így a teljes országot jelenti.⁸⁵ Győr a

---

⁷¹ CSETE, GYALOGI, *i. m.*, 42.

⁷² *Uo.*, 198.

⁷³ KRUPPA Tamás, *Szent István kultusza a Báthoryak Erdélyében* = „Hol vagy, István király?”, *i. m.*, 57–62.

⁷⁴ CSETE, GYALOGI, *i. m.*, 15, 204, 306.

⁷⁵ *Uo.*, 16.

⁷⁶ *Uo.*, 43.

⁷⁷ *Uo.*, 177.

⁷⁸ „Győr Török rabsága által Ráhábbá lőtt, és Babylonná. A’ pogány lántzai alól, a’ rútságától a’ Kristus kegyelme által szabadságának szárnyaira kelvén.” (*Uo.*, 296.)

⁷⁹ *Uo.*, 297.

⁸⁰ *Uo.*, 299. A főnixmadár a halhatatlanság, a feltámadás és az újjászületés szimbóluma. Vö.: NÓDA Mózes, *Liturgiája: Szentmise, szolozsma, szentségek, keresztény szimbólumok*, Kolozsvár, University Press, 2005, 226–228.

⁸¹ *Uo.*, 89.

⁸² *Uo.*, 299, 301.

⁸³ *Uo.*, 300.

⁸⁴ BITSKEY István, „Én mast szóllok csak vitézlő dolgokról“ (*A nemzeti sors toposzjai Tinódi históriás énekeiben*) = UÓ, *Virtus és religió*, Miskolc, Felsőmagyarország, 1999, 90.; BITSKEY, *A nemzet-*

„Keresztyénség erős Bástyája”,⁸⁶ amely az ókori világ nagy városaival, védelmeivel kerül párhuzamba.⁸⁷ Győr városa és felszabadítása a Stuart Hall-i értelemben válik szimbólummá, a magyar nép pedig cselekvő közösséggé.⁸⁸

Gyalogi a nemzeti érzés hirdetője, propagálója.⁸⁹ A 17. században a jezsuiták közkedvelt jelszavát használja buzdításként az egység megvalósításához: *Pro Deo, Rege, Patria*. Beszéde egy egységes ország felépítésében gondolkodik,⁹⁰ melynek megvalósításában az egyéni érdekek előtérbe helyezését tartja akadálynak.⁹¹

A második beszédet Gyalogi az emlékezés aktusával indítja: „Visszanyertük 1598-dik Esztendőben”,⁹² majd kijelenti, hogy a győzelem Isten műve, amely a magyar, szentistváni kettős keresztben válik jelenvalóvá.⁹³ Isten segítségével mellett Mária oltalmazza a magyarokat,⁹⁴ de a győzelem sikerét az összefogásban is látja.⁹⁵ Az Árpád-házi királyok a múltban Magyar Herkulesek voltak, a jelenben pedig Pálffy Miklós, a tizenöt éves háború hadvezére, Győr felszabadításának hőse a Magyar Herkules.⁹⁶ Gyalogi beszédeiben a magyar királyok mindig mint országot védő, igazságos háborút folytató, keresztény hitet és értékeket védő személyek, magyar Marsok jelennek meg.⁹⁷ A

---

sors toposzjai a 17. századi magyar irodalomban. Akadémiai székfoglaló. Elhangzott 2004. okt. 11-én. Forrás: <http://mta.hu/fileadmin/szekfoglalok/000074.pdf>, 41.

⁸⁵ *Uo.*, 302.

⁸⁶ CSETE, GYALOGI, *i. m.*, 305.

⁸⁷ „Magyar Trója, Urbs aquarum, Duna-mellyéki Carthago-Vára, már Ráhából Török rabja.” (*Uo.*, 301.)

⁸⁸ HALL, Stuart, *A kulturális identitásról = Multikulturalizmus*, szerk. FEISCHMIDT Margit, Bp., Osiris, 1997, 69–73.

⁸⁹ CSETE, GYALOGI, *i. m.*, 206. Anthony D. Smith szerint minden nemzet esetében létfontosságú tényező a nemzeti érzés kialakulása és elterjedése. A nemzeti érzés a közös múlt mítoszaiban és jelképeiben, illetve ezeken keresztül kerül kifejezésre. SMITH, Anthony D., *A nemzetek eredete = Nacionalizmuselméletek*, szerk. KÁNTOR Zoltán, Bp., Rejtjel, 2004, 207.

⁹⁰ CSETE, GYALOGI, *i. m.*, 302.

⁹¹ „Uni-Jó, az az ami se Istennek, se Királynak, se Hazának, hanem egy embernek hasznos.” (*Uo.*, 303.)

⁹² *Uo.*, 305.

⁹³ *Uo.*, 308.

⁹⁴ *Uo.*, 309.

⁹⁵ *Uo.*, 312.

⁹⁶ *Uo.*, 313.

⁹⁷ Pázmány rajzolta meg a pogányok ellen harcoló katona képét, aki harc előtt imádkozik, a győzelemért pedig hálát ad Istennek. PÁZMÁNY Péter, *Szent Márton napján: Predikáció: A keresztényen vitézek kötelességéről*. = UÓ, *A római anyaszentegyház ...*, *i. m.*, 683, 684, 685–691.

felszabadító harc leírásában Gyalogi saját korára is utal: feltűnik a kuruc szabadságharc kedvelt hangszere, valamint a gubernátori tisztség.⁹⁸

A prédikáció végén, a győzelmet megköszönő ima Lipót császárnak szól,⁹⁹ akárcsak Landovics István Buda visszavételéről szóló prédikációjában. Landovics István szerint Buda felszabadítása Isten munkája,¹⁰⁰ de a magyar nép a krisztusi jelleggel rendelkező Lipótnak köszönhetően kvázi megváltáseseményben részesül.¹⁰¹ Landovicsnál Buda visszahódítása nem kezdőpontként jelenik meg, hanem az elkövetkező győzedelmes, lipóti időszak nyitányaként.¹⁰² Ennek az időszaknak ad hangot Gyalogi is.¹⁰³

Csete beszédeinek nemzetszemlélete egyszerűbb, vázlatosabb, tételmondatokba sűrített.¹⁰⁴

Csete és Gyalogi regionális (erdélyi) hazá- és nemzetszemlélete

Az erdélyi fejedelemség létét, mentalitását, nemzetszemléletét a katolikus és református fejedelmek törekvései, a török és a Habsburg uralom váltakozása, a vallás és a vallásszabadságot kimondó országgyűlések, a jezuita és a protestáns prédikátorok tevékenysége, valamint több nemzet együttélése

---

⁹⁸ CSETE, GYALOGI, *i. m.*, 303.

⁹⁹ *Uo.*, 313.

¹⁰⁰ LANDOVICS István, *Novus Succursus, az az Új Segétség...* Nagy-Szombatban... 1689, esztend. II., 647–648. (RMK I. 1380.)

¹⁰¹ TASI Réka, „Én mondom igazsággal és nagy örömmel” (Landovics István prédikációja Buda visszavételéről) = *Religió, retorika, nemzettudat régi irodalmunkban*, szerk. BITSKEY István, OLÁH Szabolcs, Debrecen, Kossuth Lajos Tudományegyetem, 2004, 468.

¹⁰² LANDOVICS, *i. m.*, 656–657.

¹⁰³ „Adgy előnkbe egy Pásztort: és takarodnak a’ farkasok! Egy Anyát a mennyekben, egy Anyaszentegyházat a’ földön; légyen Unus Deus, unus Rex; una Fides, una Lex.” (CSETE, GYALOGI, *i. m.*, 312.)

¹⁰⁴ 1. *Regnum Ungaria Regnum esse Marianum*. 2. *Corona Significare voluit Ecclesia*. 3. *Corona Ungarica, Sancta, Romanae, Apostolicae, Angelicus, Caelestis*. 4. *Primus Coronam instituit Ungariam*. 5. *István Rex Apostolicus et Pontificus*. 7. *Commendatio Regni in manus BVM (Patrona Hungariae)*. Csete kézírataiban kiemeli, hogy amióta István vértanú Saroltnak álmában jelezte István király születését, azóta Krisztusé a magyar nép. A prédikációkban a magyar nép mint Isten kiválasztott népe jelenik meg. (CSETE, GYALOGI, *i. m.*, 120, 123.) Az ország lakóit „genti Mariam”-nak nevezi: a nép Mária védnöksége alatt áll. (*Uo.*, 175, 179.)

határozta meg.¹⁰⁵ Erdély népének mentalitása összetett jelenség volt, ami mindig a konkrét történeti mozgáshoz igazodott,¹⁰⁶ és az erdélyi identitásban a vallás játszotta a főszerepet.

Az erdélyi fejedelemség mentalitását – a politikai eszmék és vallásügyi események mellett – nagymértékben befolyásolta az 1657-es lengyelországi sikertelen hadjárat, Várad törökök általi elfoglalása 1660-ban,¹⁰⁷ valamint Megyesi Pál prédikatori toposz-alkotása.¹⁰⁸

A 17. századi Erdélyről, erdélyi gondolkodásmódról, állapotról, törekvésekről sokat elárulnak a korban elhangzó katolikus és protestáns temetési beszédek, ugyanis a temetés olyan esemény, amely magába sűríti a kor men-

---

¹⁰⁵ Georg Reicherstorffer, erdélyi szász történétíró szerint Erdélyben három nemzet él, de ezek nem nyelvi, etnikai közösségek, hanem politikai szervezetek. A magyar Királyság kereitei között az önálló Erdély eszméjének, a transzszilván identitásnak megfogalmazója volt. Leonhardus Uncius (1550–1584) erdélyi szász humanista költő verseiben a hungarus-tudat és a transzszilván szemlélet szintézisét teremtette meg Mátyás király és Báthory István fejedelem alakja által. Báthory Mihály református prédikátor a protestáns alapon nyugvó *respublica ecclesiasticában* látta Erdély megmentésének lehetőségét, az ország sorsának jobbulását. BITSKEY István, *Az identitástudat formái a kora újkori Kárpát-medencében = Humanizmus, religio..., i. m.*, 15, 17. (11. j.); LUFFY Katalin, *Nemzeti propaganda és publicisztika változatai a XVII. századi Erdélyben: Báthory Mihály Hangos Trombitája = Devóciók, történelmek, identitások*, szerk. GÁBOR Csilla, Kolozsvár, Scientia, 2004, 119.; BÁTHORI Mihály, *Hangos trombita... Ohyan prédikációk melyekben Magyarországnak és Erdély romlásának okait a szász-megyesi gyűlésben az ország három nemzetből való fő rendei előtt közönséges helyen prédikáltattott...*, Debrecen, 1664. (RMK I. 1010, 40.)

¹⁰⁶ BAKK, *i. m.*, 60–61. (50. j.)

¹⁰⁷ Szalárdi János (1601–1666) fejedelmi titkár és történétíró, az 1657-es történelmi eseményeket Istennek az ítéző tetteként értelmezte, a pogány népeket Isten büntetésének tartotta. (MAKKAI László, *A magyar puritánok történelemszemlélete*, Theologiai Szemle 1978/5, 342–345.)

¹⁰⁸ 1657-et Erdély Mohácsának nevezte, Erdélyt romlott nemzetnek, a lakosságát meghasonlott népnek tekintette. Szerinte a török csapás Isten próbatétele, büntetése. Medgyesi által megjelenik az *Erdély panasza* toposz, melyhez később társul a protestánsok által a *ruina Transylvaniae* motívum, az erkölcsi romlás hirdetése, a nemzethalál képe; Tofeus Mihály által pedig az *Erdély baldoklása* toposz (*moribunda Transylvaniae*) jelenik meg. (CSORBA Dávid, *Az 1657-es év mint a nemzeti történelemszemlélet egyik irodalmi toposza = Retorika, interpretáció, szövegértés a régi magyar irodalomban*, szerk. BITSKEY István, IMRE Mihály, Debrecen, 134.; UŐ, *A puritán formakincs mítosza: a keserű-édes kifejezés = Medgyesi Pál redivivus: Tanulmányok a 17. századi puritanizmusról*, szerk. FAZAKAS Gergely Tamás, GYŐRI L. János, Debrecen, DEENK, 2008, 33, 34, 36.; LUFFY Katalin, *Medgyesi Pál és a magyar puritanizmus: Historiográfiai áttekintés a kezdetektől az 1980-as évekig = Uo.*, 189, 202.; BITSKEY, *A nemzetsors toposzai...*, *i. m.*, 52, 54.

talításának jellemzőit.¹⁰⁹ A halotti beszédekben a laudációk, a genealógia-bemutatók számos történeti tényt örökítenek meg, a nemzet történelmére, a halott családjának történetére vonatkozó ismereteket közölnek,¹¹⁰ amelyeket a hallgatók igényeihez igazítottak.¹¹¹

Tolnai F. István (1630–1690) Bocskay István verses halotti búcsúztatójában Ausztriát és a Habsburgokat Erdély ellenségének nevezte.¹¹² Pósházi János (1628–1686)¹¹³ a haza jelentését alakította át. Nála a két keresztény országrész külön hazának minősül, de a nemzettudat nem változik.¹¹⁴ Pósházi a dicsőséges hun rokonságot és Attila honalapítói erényeit dicséri, majd Erdély dicső múltját eleveníti fel. Szántai Pócs István orációja Rhédey Ferenc (1610–1667) felett prófétai hangnemű feddés, wittenbergi történelemszemléletet tükröző apokaliptikus látomás volt;¹¹⁵ Eszéki István Rhédey halálával a nemzetet ért veszteséget és Mátyás király hatalmas birodalmát

---

¹⁰⁹ LUFFY Katalin, *Változatok a temetési beszédre: Rhédey Ferenc búcsútatása = Mindennemű dolgok változása*, bev. GÁBOR Csilla, Kolozsvár, Komp-Press Korunk Baráti Társaság, 2004, 139.

¹¹⁰ HORVÁTH Izabella, *A XVII. századi halotti prédikáció sajátos narratív eljárásai*, Nyelv- és Irodalomtörténeti Közlemények, 2000/1-2, 16–17.

¹¹¹ Baranyi Pál *A' Kegyes Olvasóhoz* címzett előszavában azt írja, hogy beszédeinek hosszúságát a hallgatók igényeinek kielégítése céljából alakította, a hívek ugyanis megkövetelik a temetési pompa növelése végett a hosszú és ünnepélyes szónoklatokat. Elutasítja ellenben a búcsúztatás és a genealógia elmondásának a feladatát. BARANYI PÁL, *Imago Vitae, et Mortis. Az Eletnek és Halálnak Képe, avagy Halotti prédikációk... I.*, Nyomtatott Nagy-Szombatban, A' Jésum Társasága Académiájának bötüivel Geich János által. M.D.CC.XII. (illetve M.DCC.IXI.) Esztendőben, B2v–B3.

¹¹² IMRE Mihály, *Nemzeti önszemlélet és politikai publicisztika formálódása egy 1674-es prédikációskötetben*, ItK, 1987-88/1-2, 42–43.

¹¹³ PÓSAHÁZI János, *Prédikáció Gyulafehérvárott a fejedelem előtt 1672-ben = Régi magyar prédikációk*, szerk. SZELESTEI N. László, Bp., Szent István Társulat, 2005, 328–334. (Kézirat. Másolat a 18. századból. Bp., Magyar Ferences Könyvtár. Jelzete: 01746/5.)

¹¹⁴ „Nem jövünk valamely messze földről, Júdeából vagy másunnan, hanem szomszéd országából szomszéd országba. Nem jöttünk idegenek idegenekhez hanem, hanem mint azon egy néhai magyar vérből származott emberekhez, mint atyafiak atyafiakhoz.” (PÓSAHÁZI, *i. m.*, 333.); MOLNÁR Antal, *Katolikus missziók a bódolt Magyarországon I. (1572–1647)*, Bp., Balassi, 2002, 13–14.; ÓZE Sándor, *A ferencesek és a reformáció kapcsolata a XVI. századi Magyarországon = A ferences lelkiség hatása az újkori Közép-Európa történetére és kultúrájára 1.*, szerk. ÓZE Sándor, MEDGYESY-SCHMIKLI Norbert, Piliscsaba–Bp., PPKE BTK–METEM, 2005, 157–175.; D. TÓTH Judit, *Retorikai elemek és hagiográfiai toposzok Szent Jeromos Vita Hilarionisában = Uő, Folyamatos vég: Tanulmányok és recenziók az apokaliptika és a szentek irodalmáról*, Nyíregyháza, Kairosz, 2007, 184–192.

¹¹⁵ LUFFY, *Változatok...*, *i. m.*, 145–146.

siratja el (a *querela Hungariae* toposzt használja); szembeállítja a dicső múltat (a hunokig visszamenve) és a sívár jelent.¹¹⁶

Baranyi Pál (1657–1719)¹¹⁷ és Kiss Imre (1631–1683)¹¹⁸ jezsuita szerzetesek halotti beszédei a jezsuita erdélyi témák, mentalitások, eszmék tükrözői. Kiss szembeállította a két országrészt, Erdély elsőbbségét, kiválóságát hirdette Magyarországgal szemben.¹¹⁹ Zsófia mint hittérítő, *defensor fidei*, egyháztámogató, és egyházszervező nő jelenik meg.¹²⁰ Kegyessége az Árpád-ház női tagjaihoz hasonló (böjtöl, imádkozik, Mária-tisztelő, alamizsnálkodik). Alakja az Árpád-házi szentek minden erényét megtestesíti.¹²¹ A Báthoryakat Noé bárkájának nevezte és egységre buzdított,¹²² de a katolikus párti Habsburg uralkodó dicsérete sem maradt el.¹²³

A fentebb vázolt eszmetörténeti hálózatba illeszkedik Csete és Gyalogi Erdélyről alkotott képe. Csete a keleti országrészt egyszerűen négyvallású Erdélynek nevezi.¹²⁴ Visszamegy Erdély kezdeti történetéig, ugyanis az egység koronájáról beszélve, az egység ellenpéldájaként hozza Szapolyai János megkoronázását, mert akkor egy országban két király uralkodott (Szapolyai és Habsburg Ferdinánd), és belviszály zilálta szét az országot.¹²⁵ Az ellenpéldát Gyalogi is átveszi, de munkamódszeréhez hűen, Orseolo Péter és Aba Sámuel példájával egészíti ki.¹²⁶ Gyaloginál Erdély mint negatív példa néhol közmondásban ismerhető fel.¹²⁷

---

¹¹⁶ *Uo.*, 150–152.

¹¹⁷ BARANYI Pál, *Halotti beszéd Kemény Simonné Perényi Kata felett, 1694 = Régi magyar prédikációk, i. m.*, 29–47.; BARANYI, *Imago Vitae* I., 562–604.

¹¹⁸ KISS Imre, *Halotti beszéd Báthori Zsófia felett = Régi magyar prédikációk, i. m.*, 225–232.; KISS Imre, *Midőn az hatalmas halál... Halotti beszéd Báthori Zsófia asszony halotti pompájára*, Nagyszombat, 1680. (RMK I, 1251.)

¹¹⁹ *Uo.*, 227.

¹²⁰ *Uo.*, 227, 229.

¹²¹ *Uo.*, 230.

¹²² *Uo.*, 231.

¹²³ *Uo.*, 231.

¹²⁴ 4. *Religionibus dicunt in Transylvania = CSETE, Kézírtatos... IV., i. m.*, 414v. Illyés András a keleti országrész helyzetéről szintén tömören fogalmaz: „Erdélyben, és Magyar-Országban általmennek, és azoknak a’ részeknek el-pusztúlt, és eretnekséggel gonoszúl meg-rútított színét szemlélem.” = ILLYÉS, *Keresztényi életnek*, a2r.

¹²⁵ CSETE, *Kézírtatos... III., i. m.* 398v.

¹²⁶ CSETE, GYALOGI, *i. m.*, 23.

¹²⁷ „Bizonyosság lehet Nemes Erdély Országá-is, a’ hol példa-beszédben szokás vólt mondani Ergo, Berdo, e’ kettő rontotta-meg az országot.” (*Uo.*, 361.) A mondás értelmének megfej-

Gyalogi a Szent László napi beszédeinek sűrített, mozaikos, hagiografikus elemeibe foglalta bele Várad fontosságát.¹²⁸ Az Erdélyben ismert, Lászlóról élő népmondák sűrített változatait hozza, melyek erdélyi templomok freskóin is feltűntek, ismertek voltak, és amelyek az erdélyi történelem közösségi emlékezési helyeinek részei.¹²⁹

Váradnak, a lászlói föld centrumának¹³⁰ eleste és visszafoglalása Cseténél és Gyaloginál egyaránt központi téma.¹³¹ Csete hangsúlyozza, hogy Mária a benne bízókat ellenségeikkel szemben támogatja,¹³² Gyalogi pedig kiemeli, hogy a keresztény hadvezérek a Szűzanya közbenjárásának tulajdonították győzelmüket,¹³³ hiszen a régi magyaroknál Jézus és Mária nevével volt szokás hadba menni.¹³⁴ Csete felhívja a hallgatóság figyelmét, hogy Mária oltalma a szentistváni országfelajánlás következménye.¹³⁵ Gyalogi hozzáteszi, hogy a jelenben I. Lipót kardot ránt Szűz Maria örökségének szabadsága mellett, leborul Mária képe előtt,¹³⁶ és segítséget kér tőle, mert Várad „Israél váltságát várja”.¹³⁷

Gyalogi Szent István és Szent László király által összeköti Erdélyt és Magyarországot.¹³⁸ Szerinte Erdély kezdetek óta a Magyar Királyság, a szen-

---

tése Mikes Kelemen *Törökországi levelek* című művének 105. és 109. leveléhez vezetett (MIKES Kelemen, *Törökországi levelek*, Bukarest, Irodalmi, 1967.). A „berdo” fogalom mindössze kétszer fordul elő Mikes leveleiben: „Még Médiolánumban (Milánó) sem kiáltanak már berdó?” (203. old.) és „Kedves néném, a kegylmed parancsolatjára Orsovát megvevök. Már most nem berdót, hanem Allát kiáltanak benne.” (241. old.). A „berdo” jelentése: német – wer da?, magyar – ki az?, ki az ott?, Állj, ki vagy? (329. old.)

¹²⁸ *Uo.*, 139.

¹²⁹ „Imádságra forrásokat fakasztott, az ezüst, ’s-arany pénzt kövekké változtatta... Az ütközetre az égből vett szerentséltető jelet, midőn a’ ki-állított Seregek előtt látá, hogy Geyzának az ő Bátyának fejére Angyali kéz által Korona tétetnék.” (*Uo.*, 158, 162.)

¹³⁰ CSETE, *Kézírtatos... III.*, *i. m.*, 361r.; VI., 398v.

¹³¹ *Uo. II.*, *i. m.*, 81.; CSETE, GYALOGI, *i. m.*, 85.

¹³² CSETE, *Kézírtatos... II.*, *i. m.*, 82, 93.; CSETE, GYALOGI, *i. m.*, 85.

¹³³ *Uo.*, 86.

¹³⁴ *Uo.*, 25, 88.

¹³⁵ CSETE, *Kézírtatos... II.*, *i. m.*, 85–86.

¹³⁶ I. Lipót 1658-ban, német-római császárrá koronázása után Altöttingenben Mária oltalmába ajánlotta magát és országát.

¹³⁷ CSETE, GYALOGI, *i. m.*, 89.

¹³⁸ „Felső Magyar-országot Sz. István; az Al-földet pedig Sz László Király Szentséggel, és tsudákkal nemesitené; két égő fáklya”, amely a két országrészt megvilágosította: István a „Dunának mind két részei”-t, László „Erdély, Havas-al-föld, Horvát, Tót Nemzetek”-et. A gondolatmenetben mélyebbre menve Szent István vértanút Jeruzsálem búzájának nevezi, és

tistváni föld része volt,¹³⁹ de a török hódítás tönkretette,¹⁴⁰ azonban a jezsuiták megmentették az erdélyi katolicizmust (a rendi öntudat jele).¹⁴¹ A második Xavéri Ferenc-beszédben Magyarország mint „Regnum Marianum Apostolicium”,¹⁴² Erdély mint „az Apostoli verítéknek földje” jelenik meg.¹⁴³

Csete és Gyalogi beszédeinek történelemszemlélete

A múlthoz, a történelemhez való viszonyulás mindig a nemzeti identitástudat fontos elemét alkotta, amely a vallásos emberek számára sokkal fontosabb volt a tanulságok levonásához.¹⁴⁴ A nemzet feltételezi a múltat, és a jelen a foglalata;¹⁴⁵ a nemzet olyan lélek, amelyet két dolog alkot: az emlékek közös birtoklása és szándék a múltból kapott örökség kamatoztatására. A múlt eseményei és az ősök tisztelete a kötelességekre figyelmeztet, közös erőfeszítésre ösztönöz.¹⁴⁶

Az üdvtörténet eseményei történelmi keretek között játszódnak le. Az üdvtörténet nem történelem a történelem mellett, hanem a történelemben bontakozik ki, hozzá tartozik.¹⁴⁷ A történelemteológia arra világít rá, hogy a történelem milyen kapcsolatban van Isten szándékaival, milyen fázisokban bontakozik ki Isten terve a történelemben, hogyan cselekszik Isten az emberiségen, az emberiséggel.¹⁴⁸ Gyalogi beszédeiben a történelemteológia minden kérdésfelvetésére válaszol,¹⁴⁹ beszédei az isteni *providencia*, az isteni küldetés fontosságát hirdetik.¹⁵⁰

---

a keleti országrészeket mondja az övének, Szent Lőrincet a nyugati országrészek tulajdonosának nevezi, ő Rómáé. (*Uo.*, 509, 138–139, 174.)

¹³⁹ *Uo.*, 140.

¹⁴⁰ *Uo.*, 140, 293.

¹⁴¹ *Uo.*, 371.

¹⁴² *Uo.*, 391.

¹⁴³ *Uo.*, 393.

¹⁴⁴ GEREBEN, *i. m.*, 80–81. (54. j.)

¹⁴⁵ Ernest RENAN, *Mi a nemzet? = Eszmék a politikában: a nacionalizmus*, szerk. BRETTER Zoltán, DEÁK Ágnes, Pécs, Tanulmány, 1995, 171–187.

¹⁴⁶ RENAN, *i. m.*, 185.

¹⁴⁷ Oscar CULLMANN, *Heil als Geschichte*, Tübingen, Mohr, 1965, 133–134.

¹⁴⁸ GÁL Ferenc, *Idő az örökkévalóságban*, Bp., SZIT, 1963, 209.

¹⁴⁹ „Szerentsés Magyarság, ki erre a Győr-alá jövedeledre ezt a’ Seregek Vezérének a’ Nagy Istennek Szentelt Mártius Havát választottad! Sorsvetésben Gyümöltöltő B. Aszszony

Gyaloginál a legfőbb két királyi jelvény az angyali korona és a kettős kereszt,¹⁵¹ melyben megmutatkozik Istennek mint a történelem urának jelenléte.¹⁵² A keresztnek jelként való értelmezése Gyaloginál kiegészül Berger Illésnek (1562–1644) a magyar kettős keresztől szóló értelmezésével.¹⁵³

A *Hercules Christianus* és az *athleta Christi* toposzt, mely a jezsuita dráma-irodalomban közkedvelt motívum volt, Gyalogi a múlt és a jelen nagy alakjaira vonatkoztatja, ezáltal a két idősíkot összeköti. Ami Izrael szabadulása Egyiptomból, az most Győr szabadulása a töröktől; ami Józsué harca az ígéret földjéért, az volt kezdetben István és László király harca a pogányok ellen, a jelenben pedig Pállfy Miklós és Adolf von Schwarzenberg harca Győr felszabadításáért.¹⁵⁴ Az események vonatkozási horizontjai (jelen és múlt összekötése) elevenednek meg Csete és Gyalogi Szent László napi beszédeiben is, mert László emlékezete Szent István emlékezetét is jelenti.¹⁵⁵ A történelem mint esemény és folytonosság gondolata összefüggésben

---

napja jot-ki. Tsudának tsudája ugyan e' napon mégyen-végbe a' magas Kereszt-fán, Calvaria dombján, Kristus vér-ontása s-áldozattya az egész világer't". (CSETE, GYALOGI, *i. m.*, 18.; CSETE, *Kézírtatos... II., i. m.*, 41–45.)

¹⁵⁰ CSETE, GYALOGI, *i. m.*, A3v, 297, 519, 351–352, 94. Szamosközy István (1570–1612) erdélyi történetíró kiemelte, hogy nem a véletlen, a szerencse (*fortuna*), hanem az isteni gondviselés (*providencia*) irányítja az ember sorsát; minden szükségszerűen történik, *fatumszerűen* el van rendelve és megváltoztathatatlan, Isten mindig beavatkozik a történelembe. (*Szamosközy István történeti maradványai*, kiad. SZILÁGYI Sándor, Pest, Akadémia, 1876, 199, 232–233.); GYÓRI L. János, *Nagyari József tábori prédikációi = Religió, retorika...*, *i. m.*, 447. (101. j.); Révay Péter (1568–1622) koronaőr kiemeli, hogy Isten a koronán keresztül közvetlen hatással van Magyarországra, mert a *providencia* (isteni gondviselés) fölötté áll a *fatum*nak. Isten a koronán keresztül beleavatkozik a nemzet és az uralkodó sorsába. (Kees TESZELSZKY, *Révay Péter és Justus Lipsius eszméi a történelemről és a nemzeti identitásról = Humanizmus, religio...*, *i. m.*, 106–113. (11. j.)

¹⁵¹ CSETE, GYALOGI, *i. m.*, 517.

¹⁵² *Uo.*, 468. A kettős kereszt vagy apostoli kereszt a király világi és egyházfői hatalmát jelképezi. NÓDA, *i. m.*, 190.

¹⁵³ „E' két Sz. Királyokban meg-mutatta Isten, hogy a' Magyarok vállaihoz nem tsak a' párdutz és farkas bőr, hanem a' Kristus Kereszte-is oda illik.” (*Uo.*, 137.); SZÖRÉNYI László, *Berger Illés eposza a Szent Keresztől és a magyar történelem* = UÓ, *Philologica hungarolatina. Tanulmányok a magyarországi neolatin irodalomról*, Bp., Kortárs, 2002, 75–79.

¹⁵⁴ CSETE, GYALOGI, *i. m.*, 304–305.

¹⁵⁵ CSETE, *Kézírtatos... V., i. m.*, 282, 290, 293–294.; CSETE, GYALOGI, *i. m.*, 141–145, 168.

áll a liturgiával is, mely jelenvalóvá teszi Krisztus áldozatát, valamint egybefogja a múltat, a jelent és a jövőt.¹⁵⁶

Peter Burke szerint a jelen cselekedetek igazolása vagy legitimálása végett szokás a múltra hivatkozni.¹⁵⁷ Ennek elérésére törekedett Csete, amikor kijelentette, hogy ahogyan Józsué Mózes méltó *successora* volt a múltban, úgy I. Lipót császár Szent László méltó *utóda* a jelenben. Csete a múlt és jelen összekapcsolásával,¹⁵⁸ a császár Máriának tett országfelajánlásával legitimálja Lipót magyarországi uralmát.¹⁵⁹ Csete és Gyalogi a jelen és a múlt összekötését, a császár legitimitásának kérdését a *successor* fogalommal oldja meg.

A fenti gondolatsor összefügg azzal a tannal, hogy az ember a történelemben cselekvő alany, aki úgy éli történelmét, mint saját lényegének megvalósítását és utolérését.¹⁶⁰ Isten az üdvözítés művéhez partnerül hívja az embert.¹⁶¹

A jezsuita irodalomban elterjedt elképzelés volt a *Respublica Christiana*, a *concordantia Christiana* megvalósításának célja.¹⁶² Bernadus Pannagl metamorphosisa¹⁶³ a Habsburg-házban látta a katolikus univerzalisztikus remények megvalósításának lehetőségét,¹⁶⁴ ugyanis a jezsuita költészettől elválaszthatatlan volt a politikai céltudatosság. Gyalogi beszédeiben Mária közbenjárása juttatja győzelemhez a magyarokat, de hozzáteszi, hogy „Német és Magyar Hadi Vitézek által lőtt Victoria”, valamint a „Concordia” által, ami azt jelenti, hogy a két nép (magyar és német) „lélekben egy”.¹⁶⁵

---

¹⁵⁶ TÖRÖK József, *Szentté avatás és liturgikus tisztület = Művelődéstörténeti tanulmányok...*, i. m., 33. (65. j.); ILLYÉS István, *Szent László király napján második prédikáció = Régi magyar prédikációk*, i. m., 149.

¹⁵⁷ Peter BURKE, *A történelem mint társadalmi emlékezet*, Regio – Kisebbség, politika, társadalom, 2001/1, 12.

¹⁵⁸ CSETE, *Kéziratok... VI*, i. m., 393r.

¹⁵⁹ GÁBOR, *Változatok a sorsértelmezésre*, i. m., 227–241, 234–239. (11. j.)

¹⁶⁰ Adólf DARLAP, *Geschichtlichkeit* = Heinrich FRIES, *Handbuch theologischer Grundbegriffe*, München, Kösel. I., 1962, 492.

¹⁶¹ „Állyatok boszszút, és kelyetek-föl mellett, házatokért, Templomokért, Szűz Mária földéért, örökségéért.” CSETE, GYALOGI, i. m., 302.

¹⁶² BITSKEY, „*En mast szóllok...*”, i. m., 95. (84. j.)

¹⁶³ Bernadus PANNAGL, *Metamorphosis metamorphoseos*, Prága, 1712.

¹⁶⁴ SZÖRÉNYI László, *A „metamorphosis” jezsuita műfaja és Bernadus Pannagl költészete = UÓ, Hunok és jezsuiták: Fejezetek a magyarországi latin hősepika történetéből*, Bp., AmfipressZ, 1993, 50–51.

¹⁶⁵ CSETE, GYALOGI, i. m., 302.

Egy közösség saját múltjáról kialakított toposzainak rendszere önértelmezés, a sajátnak az idegentől való megkülönböztetése identitásteremtés:¹⁶⁶ ezért a koronafelajánlás, a *Patrona Hungariae* és a *Regnum Marianum* toposzok¹⁶⁷ újra előtérbe kerülnek Istvánnal és Lászlóval kapcsolatban.¹⁶⁸ A Mária-kultusznak és Mária segítségül hívásának folyamatosan vannak követői, Mária segítése a jelenben is érezhető.¹⁶⁹ Csete és Gyalogi prédikációiban Mária és a magyar nemzet születésnapja összefügg.¹⁷⁰ Az ország Nagyboldogasszony napján „választatik in populum peculiarem prae cunctis gentibus quae sunt super terram.”¹⁷¹

Peter Burke elméletével¹⁷² magyarázható a biblikus mitizációs eljárás, mely a bibliai hivatkozások, párhuzamok alkalmazásának egy sajátos módja, amely által a kortársakra vonatkoztatott bibliai párhuzamok, nevek valamilyen lényegi hasonlóság alapján jelentéstöbbletet kölcsönöznek a műnek, a történelmi eseményeknek.¹⁷³

Az Árpád-házi királyok az ószövetség jeles királyi szereplőivel és a világtörténelem szent királyaival kerülnek analogikus összefüggésbe a beszédek-

---

¹⁶⁶ BITKSEY, *A nemzetsors toposzai*, i. m., 37.

¹⁶⁷ MAGYAR Zoltán, *Szent István a magyar kultúrtörténetben*, Bp., Helikon, 2004, 24–25, 44, 66.

¹⁶⁸ *Uo.*, 18.

¹⁶⁹ *Uo.*, 86–87.

¹⁷⁰ *Uo.*, 45.

¹⁷¹ *Uo.*, 28.

¹⁷² Peter Burke a történész feladatát abban látja, hogy a közt érintő események emlékének őrzője legyen, hogy a szereplők hírének megőrkítése által az utókor tanuljon a példájukból; azért kell feljegyzéseket készíteni, hogy az idő ne sodorhassa el a fontos tetteket, ne törölhesse ki őket az emlékezetből, ám a társadalmi csoportok határozzák meg, mi legyen emlékezetre méltó. Az egyének azokkal a nyilvános eseményekkel azonosulnak, amelyek csoportjuk számára fontosak, ezért az emlékezet a múltnak valamely csoport által elvégzett rekonstrukciója. A kora újkori Európában a Bibliában olvasható történetek szabták meg, alakították ki emlékeik szerkezetét, így az újkori szent élete az emlékezetben egy korábbi szent életének felelevenítéseként jelenik meg. (BURKE, i. m., 3–6, 9, 11.)

¹⁷³ HARGITTAY Emil, *Az uralkodói eszmény irodalmi kifejezési formái Magyarországon = Hatalom és kultúra: Az V. Nemzetközi Hungarológiai Kongresszus (Jyväskylä, 2001. augusztus 6–10.) előadásai*, szerk. JANKOVICS József, NYERGES Judit, Bp., Nemzetközi Magyarstudományi Társaság, 2001, 61. Nemcsak a kiemelkedő történelmi személyiségek, hanem a kor írói, papjai, értelmisége is részese lesz a bibliai mitizációnak. (HARGITTAY Emil, *A biblikus mitizáció a 17. századi magyar költészetben = A magyar művelődés és a kereszténység: A IV. Nemzetközi Hungarológiai Kongresszus előadásai Róma-Nápoly, 1996. szeptember 9–14., II.*, szerk. JANKOVICS József, MONOK István, NYERGES Judit, Budapest–Szeged, Nemzetközi Magyar Filológiai Társaság–Scriptum Rt., 1998, 731, 733–734.)

ben, amely által Csete újra birtokba veszi és átfogja a jelen és múlt közti időtávot.¹⁷⁴ Csete szerint István Isten ó- és újszövetségi szolgálóinak követője (Ábrahám, Mózes, Jób, Pál).¹⁷⁵ A bibliai előképek a szent király időtlen nagyságát hirdették.¹⁷⁶ Gyalogi hangsúlyozza, hogy „Sz. István Királyban az Isten új Salamont támasztott [...] új Constantinus, második Theodosius, Clodovanus, új Dávid, új Salamon”¹⁷⁷ ő „a Magyar Józsué”.¹⁷⁸ A jogszerűen uralkodó, de alkalmatlan Salamont az elvetett Saulhoz méri, Lászlót pedig Dávid királyhoz.¹⁷⁹ A vétkes jelen és a dicső múlt közti ellentétben a *querela Hungariae* toposz elevenítődik fel.¹⁸⁰ A régi uralkodók birtokolták az erényeket alattvalóikkal együtt, jól ment soruk, de ez a jelenre eltűnt.¹⁸¹ A romlás oka a jelenben a törökbarátság és a török hódítás.¹⁸² Cseténél és Gyaloginál egyaránt Isten büntetőként (*flagellum Dei* toposz), a török pedig Isten ostoraként (*virga Dei* toposz) jelenik meg,¹⁸³ a büntetés alól pedig az erkölcsi javulás jelenthet kiutat.¹⁸⁴ Landovics István és Tarnóczy István szerint I. Lipót császár a jele annak, hogy a jelenben is visszaverik a pogányokat, akárcsak István király.¹⁸⁵

A múltban elkövetett hibák – a Mária-tisztelet elhanyagolása, kihalása¹⁸⁶ – a jelenben Mária képének könnyezésében váltak nyilvánvalóvá.¹⁸⁷ Mária könnyezésének oka ma nem a fia fölötti bánat, hanem az ember bűne.¹⁸⁸

¹⁷⁴ CSETE, *Kézírtatos... V.*, i. m., 283–284.

¹⁷⁵ UÓ, *Kézírtatos... III.*, i. m., 366.

¹⁷⁶ MADAS Edit, *Szent László a középkori prédikációirodalomban = Mindenemű dolgok változása*, bev. GÁBOR Csilla, Kolozsvár, Komp-Press Korunk Baráti Társaság, 2004, 25–37.

¹⁷⁷ CSETE, GYALOGI, i. m., 200.

¹⁷⁸ Uo., 14.

¹⁷⁹ Uo., 145.

¹⁸⁰ CSETE, i. m., VI., 142v, 146r, 149r, 393r; V., 19.; CSETE, GYALOGI, i. m., 197.

¹⁸¹ CSETE, i. m., VI., 397r.

¹⁸² Uo., 397v.; GÁBOR, *Változatok a sorsértelmezésre*, i. m., 239. (11. j.); CSETE, GYALOGI, i. m., 48.

¹⁸³ GYŐRI, *Nagyari József*, 456. (150. j.)

¹⁸⁴ BITSKEY, „*Én mast szöllok...*”, 94. (84. j.) „A’ kik a’ bünben egytet értettünk, a poenitentzia-tartásban egy-mástól el-ne oszollyunk... Papi Rendekkel az Ország-népei könyvezzenek a’ Kristus lábainál.” (CSETE, GYALOGI, i. m., 49.)

¹⁸⁵ SZÖRÉNYI László, *Tarnóczy István Szent István-életrajza, a „lapidáris stílus” remekműve = Philologia Hungarolatina: Tanulmányok a magyarországi neolatin irodalomból*, UÓ, Bp., Kortárs, 2002, 101–110.

¹⁸⁶ CSETE, *Kézírtatos... IV.*, i. m., 456.

¹⁸⁷ UÓ, *Kézírtatos... II.*, i. m., 479.

¹⁸⁸ UÓ, *Kézírtatos... IV.*, i. m., 450.

Mária könnycseppjei a magyarokért hullnak,¹⁸⁹ amelynek országa a bűnös Jeruzsálem,¹⁹⁰ népe pedig a bűn következtében *barbaris societas*.¹⁹¹

A történelemszemlélethez hozzátartozik a reményteljes jövő ígérete is: „Elejünk hitit, szeretetit, Istennek, Országnak tött hív szolgálattyokat, Keresztységért ontott véreket, bennünk akarja meg-koronázni, mert ha el-fajúltunk-is, azoknak vérek tagjok vagyunk.”¹⁹²

Csete és Gyalogi történelmi emlékeiben látható, hogy az emlék nem a múlt puszta felidézése, hanem annak megkonstruálása is. A múltban történelemként felismert adatok és tények helyett a hangsúly az értelmezésükön van, melyben saját vágyaikat és a közösség hagyományos fikcióit, az emlékezés helyeit kívánják értelemmel felruházni.¹⁹³

---

¹⁸⁹ *Uo.*, 461.

¹⁹⁰ *Uo.*, 397v.

¹⁹¹ *Uo.*, 395v.

¹⁹² CSETE, GYALOGI, *i. m.*, 320.; KISS, *i. m.*, 231. (118. j.)

¹⁹³ CSORBA, *Az 1657-es év*, 149. (108. j.)